

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

ISSN 0203-9494

30
1984

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 30

ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ

Видається з 1970 року

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1984

У збірнику висвітлюються актуальні питання історії зарубіжних слов'янських народів, їх історичних зв'язків та співробітництва з народами Радянського Союзу. Значну увагу приділено також проблемам слов'янської історіографії.

Для наукових працівників, викладачів і студентів вузів, учителів, пропагандистів.

В сборнике освещаются актуальные вопросы истории зарубежных славянских народов, их исторических связей и сотрудничества с народами Советского Союза. Значительное внимание уделено проблемам славянской историографии.

Для научных работников, преподавателей и студентов вузов, учителей, пропагандистов.

Редакційна колегія: проф., д-р іст. наук В. П. Чугайов (відп. ред.), доц., канд. іст. наук В. П. Чорній (заст. відп. ред.), проф., д-р філол. наук К. К. Трофимович (заст. відп. ред.), доц., канд. іст. наук М. Г. Крикун (відп. секр.), чл.-кор. АН УРСР, проф., д-р філол. наук Г. Д. Вервес, проф., д-р іст. наук І. М. Гранчак, доц., канд. філол. наук О. І. Грибовська, проф., д-р іст. наук А. Ф. Кізенченко, доц., канд. філол. наук В. А. Моторний, проф., д-р іст. наук І. М. Теодорович, проф., д-р філол. наук П. П. Чучка.

Адреса редакційної колегії:

290000, Львів, вул. Університетська, 1, держуніверситет, кафедра історії південних і західних слов'ян, тел. 79-73-29.

Редакція історико-філологічної літератури

Зав редакцією І П Курасюк

460 00000-093
7 22. (03-84) 547-84 (кредитне)

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1984

СТАТТІ

*М. В. ЧОРНИЙ, асист.,
Львівський сільськогосподарський інститут*

СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКИХ І БОЛГАРСЬКИХ ВЧЕНИХ У РОЗРОБЦІ ПРОБЛЕМ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Поняття *розвинуте соціалістичне суспільство* вперше було введено в марксистську теорію В. І. Леніним ще 1918 р. в його роботі «Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади» [1, с. 132]. Проте тогочасні умови ще не вимагали глибокого розкриття цього поняття, визначення історичного місця розвинутого соціалізму, критеріїв і особливостей його розвитку. Ці питання постали перед КПРС і братніми комуністичними та робітничими партіями на рубежі 60—70-х років, коли в СРСР було побудоване розвинуте соціалістичне суспільство, а ряд країн вступили в цей якісно новий етап соціально-економічного і політичного розвитку.

Необхідність розробки теорії розвинутого соціалізму зумовлена також зростанням ролі соціалістичної системи у світовому революційному процесі. Посилення позицій соціалізму на світовій арені супроводжується загостренням ідеологічної боротьби навколо проблем нового суспільства. Буржуазна пропаганда робить все для того, щоб принизити значення видатних досягнень соціалістичних країн, спекулює на труднощах, які неминуче виникають в ході будівництва соціалістичного суспільства.

Ось чому проблеми розвинутого соціалізму займають центральне місце у теоретичній діяльності братніх комуністичних і робітничих партій. Визначальною в цьому напрямі була робота КПРС над її третьою Програмою, іншими підсумковими партійними документами. Суттєвий внесок у дальший розвиток марксистсько-ленінської теорії, зокрема концепції розвинутого соціалізму, внесли XXIV, XXV, XXVI з'їзди КПРС [18, с. 54—67]. «Партія визначила, що радянське суспільство перебуває на початку цього історично тривалого етапу, розкрила реальну динаміку його розвитку. Це вимагає активізувати науковий пошук, забезпечити рішучий поворот наукових установ, усіх учених-суспільствознавців до ключових практичних завдань, які стоять перед країною [3, с. 66—67].

Високо цінуючи теоретичні і практичні досвід КПРС у сфері будівництва соціалізму, широко застосовуючи його у власній теоре-

тичній діяльності і практичній роботі, активну участь у дальшій розробці теорії розвинутого соціалізму беруть компартії братніх країн, в тому числі і БКП [20, с. 71—85]. З початку 70-х років все більшу увагу розробці проблем зрілого соціалізму починають приділяти вчені-суспільствознавці. У Радянському Союзі першими почали розробляти проблеми вищого етапу розвитку соціалізму А. П. Бутенко, І. Б. Берхін, Р. І. Косолапов, в НРБ — Т. Павлов, В. Добріянов, Н. Ірібаджаков. В процесі наукових пошуків відбувається інтеграція зусиль вчених-суспільствознавців соціалістичних країн. Особливо плідно співпрацюють в цьому напрямі радянські і болгарські вчені, які беруть активну участь у міжнародних наукових форумах, публікують спільні наукові праці, є авторами багатосторонніх колективних досліджень. Однак ні в радянській, ні в болгарській науковій літературі немає спеціальних досліджень, в яких було б розглянуто і підсумовано цю важливу ділянку радянсько-болгарського ідеологічного і наукового співробітництва, хоч побіжно окремих його аспектів торкаються А. К. Ветлугін, І. В. Дудінський, В. І. Касьяненко [7; 9; 10; 15; 16].

КПРС, комуністичні і робітничі партії братніх країн поставили перед суспільствознавцями завдання глибоко дослідити теоретичні проблеми розвинутого соціалізму, закономірності його переростання в комунізм, повніше розкрити механізм їх дії і можливість практичного використання. Передусім необхідно всебічно вивчити і узагальнити практику соціалістичного будівництва в СРСР — країні, яка першою прокладає шлях в комуністичне майбутнє. Разом з тим, як зазначав Ю. В. Андропов, «величезний матеріал для теоретичного осмислення дає різноманітний, не в усьому збіжний досвід братніх країн соціалізму» [4, с. 27]. Цей досвід вніс певні уточнення в теоретичні уявлення про строки будівництва соціалізму, про взаємозв'язок двох фаз комуністичної формації, про шляхи переростання соціалізму в комунізм.

Розробка теорії розвинутого соціалізму немислима без координації і об'єднання зусиль вчених-суспільствознавців братніх країн. Завдяки колективному дослідженню загальних закономірностей соціалістичного будівництва і особливостей їх прояву в різних країнах вчені-марксисты братніх країн сформулювали і науково обґрунтували ряд нових теоретичних положень. Зокрема, вони дійшли висновку, що розвинуте соціалістичне суспільство є історично необхідним закономірним етапом у переході від капіталізму до комунізму [20, с. 72], що не лише комунізму, але і його першій фазі — соціалізму властивий ряд стадій розвитку як в національному, так і міжнародному масштабі [10, с. 7].

Виробленню цих положень сприяла значною мірою така форма співробітництва, як проведення різного роду міжнародних форумів. Так, 8—9 жовтня 1970 р. редакція журналу «Проблеми мира и социализма» організувала в Празі зустріч вчених соціалістичних країн, під час якої відбувся обмін думками на тему «Історичне місце соціалізму, етапи і критерії його розвитку» [15, с. 7; 28, 1970, № 12, с. 37—60]. Практика таких зустрічей вияви-

лася плідною і їх вирішено було продовжити. 19—20 травня 1971 р. у Празі відбулась дискусія на тему «Соціалістична державність і демократія» [28, 1971, № 2, с. 3—24]. А в червні 1971 р. була проведена ще одна дискусія по темі «Закономірності розвитку світової системи соціалізму» [28, 1971, № 10, с. 3—27].

Активну участь у дискусіях взяли суспільствознавці Радянського Союзу і Болгарії. Так, болгарський вчений В. Добріянов у своєму виступі торкнувся однієї з найбільш суттєвих особливостей будівництва зрілого соціалізму, яка полягає в тому, що дальший розвиток нового суспільства проходить на власній основі. З цього питання відбувся обмін думками між В. Добріяновим і радянським вченим Г. Глезерманом про два можливі трактування поняття «розвиток соціалізму на власній основі» [29, с. 52].

Під час дискусії В. Добріянов не погодився з визначенням деяких основних критеріїв розвинутого соціалізму, які містилися у виступі радянського дослідника Г. Шахназарова. Болгарський вчений висловив думку про те, що ліквідація експлуататорських класів не може бути специфічною ознакою розвинутого соціалістичного суспільства, оскільки це завдання вирішується в перехідний період. Далі В. Добріянов зазначив, що стирання відмінностей між розумовою і фізичною працею не можна вважати характерною ознакою розвинутого соціалізму. Він аргументував свою думку тим, що це завдання більш пізнього етапу — етапу формування комуністичного суспільства. Хоч процес зближення фізичної і розумової праці і розпочався в умовах розвинутого соціалізму, навряд чи можна говорити про те, що він завершиться на цьому етапі [29, с. 65].

Актуальним проблемам розвинутого соціалізму був присвячений симпозіум, що відбувся в Москві в листопаді 1971 р. В його роботі взяли участь вчені СРСР, НРБ, ЧССР і НДР [31, с. 7].

Обмін думками між суспільствознавцями під час цих форумів послужив поштовхом до підготовки ряду індивідуальних і колективних монографій про розвинуте соціалістичне суспільство в СРСР і братніх соціалістичних країнах, в тому числі і в НРБ. Слід зазначити, що монографічні дослідження проблем розвинутого соціалізму радянських вчених В. Г. Афанасьєва, П. Н. Федосєєва, Р. І. Косолапова, А. П. Бутенка та ін. широко відомі болгарській науковій громадськості. Цьому сприяють як їх переклади на болгарську мову, так і розповсюдження оригінальної радянської літератури в НРБ. В свою чергу, монографії вчених НРБ перевидуються в Радянському Союзі. У 1974 р. на російську мову була перекладена, наприклад, праця відомого болгарського вченого Н. Ірібаджакова «Развитое социалистическое общество», в якій досліджуються вузлові питання теорії розвинутого соціалістичного суспільства; його основні риси, діючі в ньому закономірності, історичне місце в розвитку першої фази комуністичної формації.

Розглядаючи і аналізуючи широке коло проблем розвинутого соціалістичного суспільства, автор висуває і відстоює положення

про те, що в своєму історичному розвитку соціалістична суспільна система проходить дві стадії. Перша стадія — розвиток соціалістичного суспільства на неадекватній матеріально-технічній базі, друга — розвиток соціалістичного суспільства на адекватній матеріально-технічній базі. Розвинуте соціалістичне суспільство є, на його думку, найвищим і останнім етапом в розвитку соціалізму на адекватній матеріально-технічній базі.

Автор післямови до російського перекладу книги Н. Ірібаджаківа радянський вчений А. П. Бутенко, даючи оцінку роботі болгарського колеги, зазначає, що він один з перших, якщо не перший, створив фундаментальну наукову працю з проблем розвинутого соціалізму — працю, в якій марксистсько-ленінське вчення про соціалізм, положення Програми БКП про будівництво розвинутого соціалістичного суспільства в Болгарії викладаються на засадах творчого осмислення, аргументовано, з науковою переконаністю і з партійних позицій [14, с. 381]. Водночас А. П. Бутенко зауважує, що деякі положення Н. Ірібаджаківа мають дискусійний характер. Співставляючи проблему критеріїв розвинутого соціалізму і людського прогресу, радянський вчений піддає критиці спрощене трактування суспільного прогресу, який зводиться Н. Ірібаджаківом до розвитку продуктивних сил, до рівня продуктивності праці. Не погоджуючись в цьому з болгарським дослідником, А. П. Бутенко висловлює власну точку зору. Він говорить про те, що є підстави вважати загальним критерієм суспільного прогресу ступінь панування людини над природними і суспільними силами, який визначається рівнем розвитку продуктивних сил суспільства і типом суспільних відносин, їх досконалістю [14, с. 389].

Не погоджується радянський дослідник і з трактовкою Н. Ірібаджаківом етапів вдосконалення нового ладу, критеріїв розвинутого соціалізму, і, зокрема, у сфері розвитку продуктивних сил та матеріально-технічної бази [14].

Окремі положення Н. Ірібаджаківа заперечує радянський вчений В. І. Касьяненко. Він виступає проти твердження болгарського дослідника, що етапом розвинутого соціалізму можна назвати останній, завершальний, найбільш високий етап, «на якому соціалізм як певна соціальна система історично вичерпує себе і поступово починає переростати в новий, більш високий соціальний лад — комунізм» [16, с. 60].

З деяких питань полемізує з Н. Ірібаджаківом також болгарський вчений В. Добріянов, монографічна праця якого «Проблеми теорії розвинутого соціалізму» була перекладена на російську мову і видана в СРСР у 1976 р. Він зазначає, що на основі порівняльного критерію зрілого соціалізму неправомірно розчленовується цілісна система соціалістичних суспільних відносин, визначальну роль серед яких відіграє спосіб виробництва, і абсолютизується значення порівняння соціалізму і капіталізму за продуктивністю праці, особливо за рівнем розвитку техніки. Це може породити, на думку В. Добріянова, сумніви в перевазі соціалізму над капіталізмом, оскільки розвиток матеріально-технічної бази

соціалізму ще не досяг рівня найбільш розвинутих капіталістичних країн [8, с. 163].

В. Добріянов розглядає у своїй книзі також інші дискусійні питання — про основи періодизації соціалізму, про початок етапу будівництва розвинутого соціалізму. Однак, розкриваючи зміст основних сторін зрілого соціалізму, болгарський вчений упускає такі важливі його сторони, як формування соціалістичного способу життя і розвиток міжнаціональних відносин [6, с. 185].

У 1982 р. в Радянському Союзі російською і українською мовами була видана книга болгарського дослідника В. Іванова «Реальний соціалізм». В ній розглядається суть, основні закономірності і перспективи розвитку соціалістичного суспільства. Автор приділяє багато уваги не лише аналізу марксистсько-ленінської теорії комуністичної формації, але й проблемам її практичного втілення. Висвітлюється також зростання економічного потенціалу соціалістичних країн, його темпи, деякі аспекти змін в соціально-класовій структурі соціалістичного суспільства на вищому етапі його розвитку, проблеми формування соціалістичного способу життя тощо [12; 13].

В СРСР, Болгарії та інших соціалістичних країнах на основі корінних революційних змін і перетворень в матеріальній і духовній сферах суспільства склався і зміцнюється принципіально новий — соціалістичний спосіб життя. Він акумулював усе краще, що виробили трудящі маси за роки революційної боротьби, будівництва соціалізму і комунізму.

На етапі розвинутого соціалізму проблеми соціалістичного способу життя набувають ще більшого значення. Розвинутий соціалізм створює умови для зближення національних форм соціалістичного способу життя, властивих кожній країні соціалістичної співдружності. ХХVI з'їзд КПРС, розглядаючи процес зближення соціалістичних країн, зазначив: «В різноманітності форм їх суспільного життя, організації економіки слід бачити те, що є в дійсності: багатство шляхів і методів утвердження соціалістичного способу життя» [2, с. 11].

Виконуючи настанови КПРС і БКП, вчені-суспільствознавці двох братніх країн глибоко досліджують проблеми соціалістичного способу життя, його характерні риси, процес їх дальшого вдосконалення. Яскравим виявом цього співробітництва стала радянсько-болгарська науково-теоретична конференція «Розвинутий соціалізм і соціалістичний спосіб життя», що відбулась в 1978 р. у Тбілісі. Її учасниками були відомі вчені СРСР і НРБ. На конференції зазначалось, що формування соціалістичного способу життя — одна з головних закономірностей будівництва комунізму. Саме тому радянські і болгарські вчені особливу увагу приділяли таким аспектам даної проблеми, як співвідношення інтернаціонального і національного в соціалістичному способі життя, розвиток особи в процесі будівництва розвинутого соціалістичного суспільства тощо. Розглянуті також деякі питання пропаганди соціалістичного способу життя, піддані критиці буржуазні концепції «якості життя» [32].

Результатом спільного дослідження проблем розвинутого соціалістичного суспільства на багатосторонній основі стала колективна монографія «Духовный мир развитого социалистического общества». В її написанні крім науковців СРСР і НРБ взяли участь вчені НДР. Автори аналізують найголовніші теоретичні проблеми духовного світу людини розвинутого соціалізму, новий історичний тип культури і соціалістичний спосіб життя. Велика увага приділяється також дослідженню різноманітних сфер культури соціалістичного суспільства — науки, освіти, літератури, кіно. У книзі знайшли відображення актуальні проблеми взаємодії культур братніх країн соціалізму та інтернаціоналізації їх духовного життя на етапі розвинутого соціалістичного суспільства [11; 26, с. 232].

Успішно досліджують проблеми розвитку особи в зрілому соціалістичному суспільстві вчені радянських і болгарських вузів. Результатом співробітництва кафедр марксистсько-ленінської філософії Одеського і Варненського інститутів народного господарства стала колективна монографія «Общественная среда и личность. Некоторые тенденции формирования личности в развитом социалистическом обществе». У книзі висвітлено ряд загально-теоретичних і методологічних питань даної проблеми: становлення особи як історичний процес, роль соціального середовища і цілеспрямованого впливу у виховному процесі, типологічні риси соціалістичної особи, закономірності управління виховним процесом студентської молоді тощо [25].

На сучасному етапі розвитку соціалістичного суспільства великого значення набуває вивчення проблеми комуністичного виховання молоді. Враховуючи актуальність цих питань, вчені соціалістичних країн об'єднують зусилля по їх дослідженню. Зокрема, створена і систематично проводить свої засідання міжнародна робоча група експертів по темі «Комуністичне виховання студентів», розробляються п'ятирічні координаційні плани наукових досліджень вчених вузів соціалістичних країн в цій галузі.

Активну участь у багатосторонньому дослідженні проблем комуністичного виховання молоді беруть науковці СРСР і НРБ. Зокрема, болгарські дослідники були поряд з представниками інших соціалістичних країн, учасниками всесоюзних наукових конференцій «Марксизм-ленінізм про виховання соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму», «Проблеми формування наукового світогляду студентів в процесі вивчення суспільних наук» тощо [23, с. 134, 137]. Водночас радянські вчені виступали на міжнародних наукових форумах, що проходили в Болгарії: «Роль особи викладача в ідеологічному вихованні студентів», «Світоглядно-методологічна та ідеологічна функції навчального процесу в вузі», «Проблеми світоглядного та ідейно-політичного виховання у вузі» [23, с. 140], «Формування наукового світогляду в навчальному процесі» тощо [35, с. 122]. Крім цього, суспільствознавці СРСР і НРБ є авторами багатосторонніх монографічних досліджень вчених соціалістичних країн. Це, зокрема, такі праці, як «Формы, методы и средства коммунистического вос-

питання студентів в вузах социалистических стран», «Астетическое воспитание студентов», «Эстетическое воспитание студентов», які були опубліковані російською мовою в 1967—1980 рр.

Поряд з активною участю в багатосторонніх наукових пошуках радянські і болгарські вчені успішно розвивають двосторонні дослідження проблем комуністичного виховання студентів. Плідно працюють в цьому напрямі викладачі Московського університету та Вищого машинно-електротехнічного інституту в Софії. Їх спільними зусиллями підготована монографія «Идеологический процесс в вузе и управление им», розроблений спеціальний посібник для вузів по управлінню ідеологічними процесами [24, с. 109].

Вагомим є спільний доробок викладачів двох інших вузів Радянського Союзу та Болгарії — Львівського та Велико-Тирновського університетів. Їх представники періодично проводять науково-практичні конференції з проблем ідейно-виховної роботи серед студентів, організовують інші спільні заходи, спрямовані на поліпшення ідеологічної роботи. У 1979 р. вийшов з друку російською і болгарською мовами збірник статей викладачів співпрацюючих вузів «Коммунистическое воспитание студенческой молодежи». В ньому розкривається марксистсько-ленінське розуміння особи нового комуністичного типу, методологічні основи і зміст комплексного підходу до її формування, з'ясовуються особливості і корінні відмінності соціалістичного способу життя від буржуазного, його роль в становленні нової людини [17, с. 6].

Велике значення для успішного виконання багатьох соціальних і економічних завдань будівництва розвинутого суспільства має вирішення проблем підвищення продуктивності праці. Цьому питанню присвячене спільне радянсько-болгарське дослідження «Продуктивность труда у развитому социалистическому суспільстві», яке було опубліковане у 1982 р. одночасно в Москві і Софії російською і болгарською мовами. При написанні цієї колективної монографії її автори орієнтувались передусім на розкриття окремих аспектів проблем, ще недостатньою мірою висвітлених у науковій літературі: аналізуються деякі нові моменти соціально-економічного змісту виробничого процесу, велика увага приділена формам прояву закону підвищення продуктивності праці та його ролі в успішному вирішенні завдань будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Радянські і болгарські дослідники аналізують також механізм впливу на різноманітні фактори підвищення продуктивності праці та існуючі резерви дальшого її зростання. Детально розглянуто одне з найбільш важливих завдань соціалістичної економіки — органічне поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи. Завершується дослідження аргументованою критикою антинаукових концепцій буржуазної теорії продуктивності праці при соціалізмі [5].

Практика будівництва розвинутого соціалістичного суспільства на перший план висуває проблему соціально-економічної ефективності суспільного виробництва. Ця проблема постає як в масштабах окремих країн, так і соціалістичної співдружності в ці-

лому. Її вирішення великою мірою залежить від процесу вдосконалення управління функціонуванням і розвитком соціалістичного суспільства [34, с. 30]. Саме тому дослідження в галузі науки управління ведуться широким фронтом. Одні країни соціалістичної співдружності досягли значних успіхів у вдосконаленні планування, другі — в галузі стимулювання, треті — в розробці форм і творчій активності мас. Все це зумовлює необхідність інтенсивного обміну набутим досвідом [27, с. 30—31].

Вчені НРБ нагромадили значний досвід в галузі наукового управління соціальними процесами в соціалістичному суспільстві. Найбільш вагомі дослідження в цьому напрямі були проведені видатним болгарським вченим М. Марковим. Його книги, перекладані в СРСР [19; 21; 22], здобули високу оцінку на сторінках радянської періодики [30, с. 151—152; 33, с. 142—145]. Ці переклади дали змогу науковій громадськості СРСР ознайомитися із справами болгарського вченого створити на основі ленінських принципів цілісну систему управління соціальними процесами при соціалізмі і розробити технологію такого управління.

Таким чином, наукова думка СРСР, НРБ та інших соціалістичних країн орієнтується передусім на колективне вивчення теорії і практики соціалістичного будівництва, зокрема проблем розвинутого соціалізму. Спільні дослідження зрілого соціалізму науковців СРСР та НРБ дають можливість глибше зрозуміти його суть і характерні риси, конкретизувати закономірності суспільного розвитку, властиві етапу будівництва і вдосконалення зрілого соціалізму. Результати спільних досліджень проблем розвинутого соціалізму, в тому числі і радянсько-болгарські розробки, мають незаперечне ідеологічне значення. Вони допомагають КПРС, БКП та іншим комуністичним і робітничим партіям в теоретичній діяльності, в оцінці підсумків суспільного розвитку і визначенні завдань на майбутнє, значною мірою сприяють узагальненню набутого в різних соціалістичних країнах досвіду.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». Повне зібрання творів, т. 36. 2. Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981. 3. Постанова Пленуму ЦК КПРС 15 червня 1983 р. Актуальні питання ідеологічної, масово-політичної роботи партії. — Матеріали Пленуму ЦК КПРС, 14—15 червня 1983 р. К., 1983. 4. *Андропов Ю. В.* Вчення Карла Маркса і деякі питання соціалістичного будівництва в СРСР. К., 1983. 5. АБВ, 1982 р. 23—29 жовтня. 6. *Александров П. А., Добринов В.* Проблеми теорії розвинутого соціалізму. — Вопросы истории, 1978, № 11. 7. *Ветлугин А. К.* КПСС и братские партии о строительстве развитого социалистического общества. — Вопросы общественных наук, 1973, вып. 16. 8. *Бобринков В. С.* Проблемы теории развитого социализма / Пер. с болгар. М., 1976. 9. *Дудинский И. В.* Коммунистические и рабочие партии об экономических проблемах развитого социализма. — Вопросы истории, 1971, № 10. 10. *Дудинский И. В.* Некоторые проблемы создания развитого социалистического общества в странах социалистического содружества. — Новая и новейшая история, 1975, № 5. 11. *Духовный мир развитого социалистического общества.* М., 1977. 12. *Иванов В.* Реальный социализм / Пер. с болгар. М., 1982. 13. *Иванов В.* Реальный социализм. Основные виміри / Пер. з болгар. М., 1982. 14. *Ирибаджаков Н.* Развитое социалистическое общество / Пер. с болгар. М., 1974. 15. *Касьяненко В. И.* Историография развитого социализма в СССР. М., 1976. 16. *Касьяненко В. И.* Развитой социализм: историография и методология проблемы. М., 1976. 17. Коммунисти-

ческое воспитание студенческой молодежи. Опыт Львовского (СССР) и Велико-Тырновского (НРБ) университетов. Львов, 1979. 18. *Косолапов Р.* Вклад XXIV, XXV, XXVI съездов КПСС в разработку проблем развитого социализма и перехода к коммунизму. — Коммунист, 1982, № 5. 19. *Марков М.* Социализм и управление / Сокр. пер. с болг. М., 1973. 20. *Марков М.* Творческое развитие на теория на зрелия социализъм. — Ново време, 1982, № 12. 21. *Марков М.* Теория социалистического управления / Авториз. пер. с болг. М., 1978. 22. *Марков М.* Технология и эффективность социального управления / Пер. с болг. М., 1982. 23. *Мохов Н. И.* О научно-исследовательских работах по проблеме «Коммунистического воспитания студенческой молодежи» за 1971—1975 гг. — Современная высшая школа, 1976, № 2. 24. *Мохов Н. И.* Предварительные итоги и перспективы научных исследований вузов социалистических стран по проблеме «Коммунистического воспитания студенческой молодежи». — Современная высшая школа, 1981, № 3. 25. Общественная среда и личность: Некоторые тенденции формирования личности в развитом социалистическом обществе. К., 1981. 26. Общественные науки, 1978, № 1. 27. *Попов Б. С.* О дальнейшем укреплении связей между партийными и учебными учреждениями социалистических стран. — В кн.: Социалистический интернационализм в действии. М., 1982. 28. Проблемы мира и социализма, 1970, 1971. 29. Проблемы развития социализма. Международные дискуссии марксистов. Прага, 1971. 30. *Рабинович А. М.* Марков М. Социализм и управление. София, 1971. — Научный коммунизм, 1973, № 1. 31. Развитое социалистическое общество: сущность, критерии зрелости, критика ревизионистских концепций. М., 1979. 32. Развитой социализм и социалистический образ жизни. М., 1978. 33. *Сулимов В. Е.* Марков М. Теория социального управления / Общая редакция и послесловие В. Г. Афанасьева. Пер. с болг. М., 1978. — Научный коммунизм, 1979, № 4. 34. *Федосеев П. Н.* Актуальные проблемы общественных наук. — Коммунист, 1975, № 5. 35. *Филипов Д.* Некоторые итоги и проблемы коммунистического воспитания студентов. — Современная высшая школа, 1981, № 3.

Краткое содержание

Прослеживается процесс разработки учеными СССР и НРБ некоторых общих теоретико-методологических проблем развитого социалистического общества; рассматриваются преимущественно совместные советско-болгарские исследования, обобщаются основные достижения научной мысли двух братских стран в этой области. Значительное внимание уделено некоторым дискуссионным вопросам концепции развитого социализма.

Стаття надійшла до редколегії 3 вересня 1983 р.

*С. А. КОСТЬ, асист., М. Є. РОЖИК, доц., Львівський університет,
А. П. ФОЗИКОШ, ст. референт, Чеський республіканський
комітет по пресі (ЧССР)*

БОРОТЬБА ГАЗЕТИ «RUDÉ PRAVO» ПРОТИ МЮНХЕНСЬКОЇ ЗМОВИ І ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1938—1945)

Героїчним періодом в історії газети чехословацьких комуністів «Rudé právo» була її участь в русі Опору проти фашизму в роки окупації Чехословаччини. За допомогою газети партія підтримувала зв'язок зі своїми організаціями, інформувала актив, видавала політичні директиви, викривала зрадницьку політику так званого протекторатного уряду та його установ. Видання цент-

рального органу КПЧ було справжньою школою патріотизму, мужності і любові до Радянського Союзу [19, с. 14—15].

На сьогодні знайдено понад 60 номерів газети, які мають ряд дублікатів. Це пояснюється тим, що газету переписували і розповсюджували, незважаючи на смертельну небезпеку.

Діяльність газети протягом 1938—1945 рр. вивчена недостатньо, хоч значний інтерес дослідників до цієї теми констатувати можна. Багато матеріалів зібрано в Інституті марксизму-ленінізму (м. Прага), працівники якого підготували публікацію бібліографічного характеру про «*Rudé právo*» тих років. Треба відзначити і книгу А. Гайкової, в якій широко показано діяльність КПЧ та її центрального органу в перші роки Опору [10]. Багатими на фактичний матеріал є спогади Г. Фучікової [7] і Р. Ветішки [20], а також книга В. Долейші, написана невдовзі після закінчення другої світової війни [6].

У 70-х роках опубліковано ряд досліджень, присвячених визначним партійним діячам і публіцистам, діяльність яких нерозривно пов'язана з історією газети. Так, Г. Гржалова написала книгу про Ю. Фучіка, В. Гола — про Я. Шверму, В. Нови — про К. Готвальда [9; 11; 15]. Заслуговує на увагу і книга «Наше «*Rudé právo*», присвячена 60-річчю центрального органу КПЧ.

У вітчизняних авторів історія газети цього періоду ще не стала предметом докладного монографічного дослідження. Брошура П. І. Проніна [3] неспроможна заповнити цю прогалину в дослідженні історії центрального органу братньої компартії в період Мюнхенської змови і окупації.

Рамки статті не дають змоги охопити усі аспекти діяльності «*Rudé právo*» 1938—1945 рр. Автори прагнуть показати головним чином організаторську роль газети у створенні комуністичного підпілля, Національного фронту, з'ясувати її місце у згуртуванні мас навколо партії, у боротьбі як проти Мюнхенської змови, так і проти фашистських окупантів.

Історична ситуація в Європі наприкінці 30-х років загальновідома. Агресивність німецького фашизму, вигодованого міжнародним імперіалізмом, зростала. «Правлячі кола США, Англії і Франції в цей критичний для долі світу момент вирішили, що їх політика «невтручання» і «умиротворення» вже недостатня і почали активно сприяти розгортанню агресії, віддаючи німецьким загарбникам одну європейську країну за іншою як плату за напад на СРСР» [1, т. 1, с. 139].

Правляча верхівка чехословацької буржуазії не змогла протистояти фашизму. Надії на допомогу Заходу не справдилися. Від допомоги Радянського Союзу, з яким Чехословаччина була зв'язана відповідним договором з 1935 р., буржуазний уряд першої республіки фактично відмовився. Поширення ідей соціалізму, зміцнення авторитету СРСР лякало чехословацьку буржуазію більше, ніж гітлерівський фашизм.

Факти і документи незаперечно стверджують, що Радянський Союз до кінця залишився вірним своїм союзницьким зобов'язанням, а в критичний момент, як визнав пізніше президент

Бенеш, «...запропонував більше, ніж був зобов'язаний» [2, с. 176—177].

Чехословацька буржуазія боялася можливих, на її думку, наслідків радянської допомоги. Цікаві у цьому відношенні спогади посла СРСР у Празі С. С. Александровського [5, с. 595—596]. Лише чехословацькі комуністи на чолі з К. Готвальдом виступали проти змови міжнародної реакції. Газета «Rudé právo» вміщувала матеріали, в яких викривала боягузтво буржуазного уряду, його неспроможність протистояти фашистській загрозі і закликала до боротьби.

20 вересня 1938 р. Політбюро ЦК КПЧ зобов'язало партійну пресу показувати масам справжню позицію Радянського Союзу. 22 вересня «Rudé právo» підготувало до друку заяву, в якій підкреслювалося, що Радянський Союз втрутиться негайно і за всіх обставин, якщо Чехословаччина попросить допомоги [17, 1938, 22. září]. Цензура конфіскувала цей матеріал, і газета вийшла з напівпорожньою сторінкою. Але редакція одразу видала конфісковану заяву у формі листівки, а наступного дня «Rudé právo» надрукувало статтю Б. Шмерала, в якій він спростував вигадки противників Радянського Союзу.

Після оголошення мобілізації «Rudé právo» так визначило місце члена партії: «Комуністи завжди повинні бути прикладом мужності й рішучості. Вони повинні бути в перших рядах захисників республіки, бути скрізь кращими серед кращих» [17, 1938, 25. září]. Цензура часто конфісковувала важливі й політично гострі публікації газети, тому колектив редакції випускав листівки із закликом до боротьби з фашистською загрозою.

Буржуазний уряд Чехословаччини підкорився мюнхенському диктату, хоча це було зроблено всупереч волі народу. К. Готвальд ще в другій половині дня 30 вересня гнівно сказав президенту Бенешу: «Босі, беззахисні ефіопці захищалися, а ми здаємося. Ви лише подивіться, як бореться іспанський народ! Ще зараз ми могли б показати нашу силу. Ще не пізно!» [16, с. 60]. Але буржуазія обрала капітуляцію. Комуністи її не прийняли. На своєму засіданні 4 жовтня 1938 р. ЦК партії виробив нову лінію, проголосивши програму боротьби за створення загальнонародного фронту для захисту республіки. З парламентської трибуни К. Готвальд гнівно звинувачував буржуазію й уряд [8, с. 271]. 12 жовтня Політбюро ЦК КПЧ відхилило пропозицію про самоліквідацію, і 20 жовтня уряд заборонив діяльність партії. Цього ж дня вийшов останній легальний номер «Rudé právo». Звертає на себе увагу вірш Й. В. Сладека «Ні, це не кінець». Його поетичні рядки звучать оптимістично, вони пройняті вірою в перемогу [17, 1938, 20. října].

Партія почала готуватися до майбутніх битв. Комуністи передбачали, що загарбання Судет лише захопить Гітлера. Щоб зберегти партійні кадри, більша частина Політбюро ЦК КПЧ, згідно з рішенням ЦК, виїхала у жовтні 1938 р. до Москви, де було створено закордонне керівництво партії. Підпільне керівництво КПЧ у країні очолили В. Синек, Е. Кліма та Е. Урск.

Після заборони діяльності партії «Rudé právo» не виходило. Не мали успіху спроби видавати замість «Rudé právo» газету «Naše povípu» і «Vešerní naše povípu». Але комуністи активно використовували легальну некомуністичну пресу. Талановиті журналісти, вони вміло обходили цензурні рогатки.

Політична ситуація в країні загострювалася. 27 грудня 1938 р. міністр внутрішніх справ підписав декрет про розпуск КПЧ. Поліцейський апарат готувався до репресій заздалегідь. Політичні противники комуністів, реакційна преса шалено цькували КПЧ. У світлі цих подій стало очевидно, що підготовка підпільного видання центрального органу партії не виправдано затягнулася. Де-хто з дослідників вважає, що перешкождали причини технічного характеру [14, с. 30]. Але ж партія зберегла технічну базу. Скоріше можна пояснити це складнощами переходу до діяльності в нових політичних умовах.

Потреба в друкованому органі була настільки велика, що місцеві партійні організації видали в грудні 1938 р. і в січні 1939 р. два номери газети під назвою «Rudé právo» [13, с. 105]. Є непідтвержені свідчення, що до літа 1939 р. «Rudé právo» виходило на ротاپринті [12, с. 75]. Лише в лютому 1939 р. на засіданні першого підпільного ЦК КПЧ було поставлено питання про прискорення видання газети. А вже 15 березня 1939 р. фашистські війська вступили на територію Чехословаччини, щоб завершити окупацію. Почалася нова сторінка в історії партії та її преси.

Серпневий номер 1939 р. не має порядкового числа. Але програмний зміст, депеші підпільного керівництва КПЧ в Москву дають підстави твердити, що це справді перший номер газети «Rudé právo», видаваної в період окупації. Газета вийшла друкарським способом на чотирьох сторінках невеликого формату і містила всього один матеріал — звернення КПЧ «У бій за нову свободу!». У правому верхньому кутку було надруковано заклик до читачів: «Прочитай і передай далі!». У зверненні аналізувалася ситуація, що склалася після приходу фашистів, висловлювалася надія на допомогу Радянського Союзу: «СРСР — це могутня опора всіх народів, які борються за свободу». Партія закликала усвідомити помилки минулого і створювати єдиний фронт опору [17, 1939, роčátkem srpna].

Наступний номер газети вийшов у вересні, вже після початку другої світової війни. Тут було кілька важливих публікацій. Серед них відзначимо заяву КПЧ у зв'язку з війною, під виразним заголовком «Геть імперіалістичну війну — хай живе боротьба народів за свободу!». У вересневому номері «Rudé právo» опублікувало статтю «Позиція ЦК КПЧ щодо підписання радянсько-німецького пакту про ненапад», якій показано, що цим кроком Радянський Союз нейтралізував інтриги західноєвропейських реакціонерів, які хотіли втягнути СРСР у війну Німеччиною [17, 1939, koncept září]. Починаючи з цього номера «Rudé právo» більшість номерів регулярно веде хроніку всенародного опору під рубрикою «Чеський народ у боротьбі».

Редактором газети був Е. Уркс. Партія та її центральний орган продовжували нелегку боротьбу як проти окупантів, так і проти буржуазної еміграції. Наприклад, у четвертому номері (початок листопада 1939 р.) газета спростовує провокаційні чутки гестапо, у лютевому номері вона в'їдливо висміює вигадки емігрантського радіо [17, 1939, začátkem listopadu].

Незважаючи на умови воєнного часу, проблематика публікацій газети обширна. Так, «Rudé právo» приділяло значну увагу боротьбі проти роздрібненості робітничого класу, відстоювало провідну роль КПЧ у робітничому русі. Наприклад, вересневий номер газети дає підстави зробити висновок, що саме організація КПЧ очолила страйк на одному із заводів у м. Млада Болеслав [17, 1939, koncem září]. У листопаді газета писала, що чеський народ не має іншого вождя, крім робітничого класу на чолі з комуністами [17, 1939, začátkem listopadu].

Велику активність виявили комуністи в організації демонстрації 28 жовтня — в день проголошення Чехословацької республіки. На той час за своїми масштабами це був найбільший антифашистський виступ у Європі. Лише у Празі на вулиці вийшло 100 тис. чоловік [10, с. 175]. У зв'язку з цими подіями газета ще раз закликala народ до боротьби з окупантами [17, 1939, koncem října].

Важливо відзначити, що «Rudé právo» активно викривало націонал-соціалістичну демагогію і фразеологію, адже фашисти підступно використовували симпатії трудящих мас до соціалістичних ідей. «Гітлер і його нацистська партія надягають соціалістичну маску, щоб заспокоїти і обдурити німецький народ», — писала газета у статті «Гітлер обіцяє «соціалізм», зриваючи цю маску [17, 1940, začátkem únoja].

Комуністи вірили у майбутнє і намагалися відновити цю віру в широких народних мас, відродити високий бойовий і моральний дух. Центральний орган КПЧ вказував на орієнтир, мету фашистської боротьби. Він відстоював думку, що вивести народ із кризи може лише робітничий клас і результатом цього повинно бути створення «пової, соціалістичної Європи» [17, 1940, červenec].

Газета активно допомагала підпільному ЦК відновити боездатність партії. Видаання газети в екстремальних, неймовірно складних умовах фашистської окупації, поява її номерів (і передруків) мобілізували і організували членів партії, а також маси трудящих. У багатьох випадках лише за її посередництвом низові партійні організації отримували вказівки ЦК, що стосувалися як тактики, так і стратегії боротьби.

Гестапо вдалося натрапити на слід комуністичного підпілля газети «Rudé právo». У ніч на 19 листопада 1940 р. фашисти напали на друкарню К. Пршади, де друкувалася газета. Але й після цього перше підпільне керівництво підготувало ще три номери газети. В 1941 р. гестапо заарештувало перший підпільний ЦК КПЧ. Особливо важкої втрати партія зазнала внаслідок арешту 13 лютого 1941 р. Е. Уркса. Це був видатний партійний діяч і журналіст. Його перу належали найбільш важливі х

передових і коментарів у нелегальних номерах газети. Лише Я. Зіка зумів уникнути арешту. Він і продовжував видавати «Rudé právo».

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР газета почала ще активнішу пропаганду всезагального опору. Партія вказала на необхідність створення єдиного Національного фронту і забезпечення керівної ролі в ньому робітничого класу. «Rudé právo» після вересневого засідання ЦК писало: «Партія подає руку всім, хто вирішив боротися з Гітлером» [17, 1941, říjen].

Якісно новий етап у діяльності газети пов'язаний з іменем Ю. Фучіка. У знову створеному ЦК КПЧ він відповідав за пресу і пропаганду. Ю. Фучік докладав усіх зусиль, щоб налагодити випуск центрального органу партії. Він так описує цей період: «Працювати було нелегко... Всі зв'язки було порушено, загинули цілі осередки, інші дільниці були цілі, але ми не знали дороги до них, цілі організації, цілі заводи, іноді навіть цілі округи місяцями траплялося були відокремлені, й ми повинні були робити все, щоб їм потрапив до рук хоч наш центральний орган, яким вони могли б керуватись в роботі» [4, с. 104—105].

В умовах, коли зв'язки між підпільним ЦК і партійними організаціями були втрачені, ще більше зростало значення газети «Rudé právo», адже її публікації мали інструктивний, скеровуючий характер. Перший номер газети, який редагував Ю. Фучік, з'явився в середині липня 1941 р. (на оригіналі дата відсутня). У ньому було надруковано лише один матеріал — статтю «В ім'я свободи чеського народу — в бій!». Її автор, Ю. Фучік, звертався до різних соціальних груп населення, чітко формулюючи для них першочергове завдання — як боротися проти окупантів, як сприяти перемозі над ворогом [17, 1941, červenec]. Наступний, восьмий номер газети теж липневий. Складається він з чотирьох публікацій. Це передова стаття «Останні дні нацизму», статті «Правда перемагає», «Усі ми воюємо з Гітлером» і відозва І. Еренбурга «Чуєш, Праго, Москва йде з тобою!». У передовій статті Ю. Фучік, наводячи різноманітні факти саботажу, закликав до продовження активної тактики боротьби з окупантами, різко критикував теорію «перезимування», тобто уникнення активних дій. «Rudé právo» цього періоду вміщує ряд інструкцій, зокрема, як здійснювати диверсії, як шкодити окупантам.

У листопаді Ю. Фучік підготував спеціальний номер, присвячений 24-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Промову на урочистому засіданні в Москві з передачі Московського радіо застенографувала Г. Фучікова. Спеціальний номер було випущено і до річниці з дня смерті В. І. Леніна.

Газета комуністів оперативно відгукувалася на події. В лютому «Rudé právo» закликала до масових протестів проти планів Гіллера провести в «протектораті Чехія і Моравія» всезагальну мобілізацію. Лейтмотив квітневих номерів — це знову заклик до об'єднання, до рішучої боротьби. Важливе місце в одному з квітневих номерів займають матеріали II Всеслов'янського конгресу, що відбувся в Москві.

Останній номер газети, який редагував Ю. Фучік, присвячений Першотравневому святу. На малюнку, вміщеному на першій сторінці, міцний кулак стискає і трошить свастику. Під малюнком — вірш Ф. Галаса «1 Травня 1942 р.». У номері було видруковано також і звернення партії, в якому вона закликала до боротьби, і статтю Ю. Фучіка «Почалася весна 1942 року». Вперше з'явилася рубрика «Порадник партизана». У публікації під цією рубрикою докладно розповідається, як із підсобних матеріалів виготовити запалювальну бомбу, додано навіть схему. Під керівництвом Ю. Фучіка вийшло не менше чотирнадцяти номерів газети «Rudé právo».

24 квітня 1942 р. гестапо заарештувало Ю. Фучіка. Партія зазнала значних втрат. Але на місце заарештованих ставали інші. Вже в серпні газета «Rudé právo» починає виходити знову, а восени 1942 р. формується третє підпільне керівництво КПЧ. Очевидно, у зв'язку з арештами і провалами серпневий номер центрального органу комуністів Чехословаччини закликає до обережності. «Бережіть нашу пресу від гестапо. У разі арешту не давайте жодної інформації про організацію та її членів. — Однаково це не допоможе, тим швидше уб'ють, а ваша честь буде заплямована. Комуністи — це герої і залишаються ними і після смерті» [17, 1942, srpen].

Керівниками й основними авторами газети до серпня 1943 р. були Й. Молак та К. Аксамит. Регулярно з'являється рубрика з організаційними вказівками. Газета проводить курс на створення національних комітетів як форми організації всенародного опору. Зцементувати усі прошарки населення — таке завдання ставить газета перед комуністами. Починаючи від сьомого номера (1943), замість традиційного заклику «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» у газеті «Rudé právo» з'являється заклик «Смерть німецьким окупантам!».

Влітку 1943 р. гестапо знову натрапило на слід ЦК. Загинув Й. Молак. Партія припинила видання підпільної преси, листівок. Усі інструкції передавалися лише усно [2, с. 197]. Закордонне керівництво КПЧ направило в Чехословаччину Р. Ветішку. Саме він очолив випуск центрального органу партії. На сторінках газети Р. Ветішка розповів у серії статей про тактику партизанської боротьби, її особливості в селі та місті. «Rudé právo» підказувало читачам і можливі форми саботажу, вчило підпільників пильності, викривало провокації гестапо. Наприклад, в одному з номерів було попередження, що вороги переддрукували кілька випусків підпільної газети «Moravská rovnost» з публікаціями із «Rudé právo». Це мало полегшити провокаторам проникнути в підпільні організації [17, 1943, № 8, 24. července].

Багато цінних вказівок і порад для партійних організацій вміщувалося під рубрикою «Усім нашим інструкторам». Так, на початку 1943 р. газета рекомендує підпільникам бути обережними у встановленні контактів з інтелігентами, офіцерами і радить головну увагу звертати на робітників та селян [17, 1943, koncept ledna].

Газета активно заперечувала думки про неможливість ведення партизанської війни на чеських землях, регулярно друкуючи повідомлення про бойові акції патріотів. У відповідальні моменти «Rudé právo» діяло оперативно, по-фучіковськи. Так, після підписання 12 грудня 1943 р. Договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між Чехословаччиною і СРСР підпільники майже дослівно записали текст Договору, а наступного дня маси вже читали про цю подію у газеті [17, 1943, prosinec].

Останній номер газети «Rudé právo» під редакцією представників третього підпільного ЦК вийшов у травні 1944 р. Своєрідним заповітом прозвучала в ньому стаття Р. Ветішки «Видавати чи не видавати пресу?». Автор дає позитивну відповідь на це питання [17, 1944, květen].

Влітку 1944 р. третій підпільний ЦК КПЧ був розгромлений. 21 червня 1944 р. у перестрілці з ворогом загинув К. Аксамит. Незабаром гестапо заарештувало і Р. Ветішку. Після цього до кінця року «Rudé právo» не виходило. Завдання і функції центрального органу КПЧ частково виконували місцеві підпільні видання. Партія так визначала роль своєї газети: «Rudé právo» — це не лише орган чеської боротьби проти німецьких окупантів, який незважаючи на терор завжди був безстрашним голосом чеського народу, «Rudé právo» є організатором народу» [17, 1944, kopcen dubna].

Боротися з ворогом без друкованого центрального органу ставало все важче. Про це згадують сучасники, учасники цієї боротьби [18, с. 197].

Налагодити видання газети після загибелі третього підпільного ЦК було дуже важко. І все ж у січні 1945 р. газета знову починає виходити. У першому номері було опубліковано «Резолюцію тимчасового ЦК КПЧ». Тимчасовий ЦК детально проаналізував зовнішню і внутрішню ситуацію, вказав на допущені помилки, визначив завдання партії [17, 1945, leden]. Аналіз змісту останніх номерів «Rudé právo», що виходили в підпіллі, ще раз засвідчує важливу роль газети в національному визволенні, у підготовці трудящих мас до майбутніх класових битв. Так, у лютневому номері «Rudé právo» друкує статтю Я. Шверми «Про національні комітети на визволеній батьківщині» [17, 1945, únor]. Ряд важливих публікацій знаходимо і в березневому номері. Газета викрикує провокаторів, тих, хто видавав себе за учасників руху Опору, закликає до пильності.

У квітні газета не вийшла, оскільки партія знову зазнала втрат. Ще в березні гестапо вистежило і схопило підпільний обком КПЧ у Празі. Але перемога була близько. 5 квітня 1945 р. у визволеному м. Кошіце було офіційно проголошено урядову програму, запропоновану комуністами. Вона виражала курс на проведення національної і демократичної революції і увійшла в історію як Кошіцька урядова програма [2, с. 212].

Останній підпільний номер вийшов до 1 Травня. Його підготував І. Пуш з групою співробітників. Символічно звучала назва статті «Останній Першотравень в умовах нацистської окупації».

В іншій статті під заголовком «Червона Армія» підкреслено визвольну місію Радянської Армії. Цей номер сприяв активній мобілізації сил на збройне повстання. Почалося воно 1 травня, спочатку в окремих містах країни, а 5 травня його центр перемістився в Прагу. Комуністи вийшли з підпілля і очолили боротьбу. 6 травня на барикадах після кількарічної перерви з'явився легальний випуск газети «Rudé právo», де повідомлялося: «Чеський народ повстав проти окупантів. Ми вистоїмо і переможемо!». Звернення ЦК КПЧ до комуністів закликала: «Вперед, в останній бій за вільну, народну, демократичну Чехословацьку республіку!» [17, 1945, 6. května].

Радянські війська прийшли на допомогу повстанцям, врятували Прагу від зруйнування. День 9 травня став державним святом країни.

Таким був героїчний шлях центрального органу партії. У листі Президії ЦК КПЧ з нагоди 30-річчя газети «Rudé právo» сказано: «У найважчі часи нацистської окупації «Rudé právo» високо підняло прапор боротьби за свободу і було єдиною газетою, яка не здавалася, а безстрашно підіймала і вела народ до перемоги над фашизмом. «Rudé právo» заплатила за це кров'ю і життям своїх кращих співробітників» [12, с. 69]. В дуже складних історичних умовах газета «Rudé právo» забезпечувала втілення в життя стратегічних завдань і настанов партії. Високий професійний рівень публікацій, принциповий партійний підхід до аналізу поточних подій, особиста мужність і самовідданість комуністів-журналістів допомогли партії організувати всенародну боротьбу проти фашистських окупантів.

Список літератури: 1. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. М., 1960. 2. Очерк истории КПЧ. Прага, 1980. 3. *Пронин П.И.* Коммунистическая печать Чехословакии. М., 1963. 4. *Фуčíк Ю.* Репортаж, написаний під шибеницею. К., 1971. 5. Dokumenty a materialy k dějinám československo-sovětských vztahů. Praha, 1979, sv. 3. 6. *Dolejší V.* 30 let boje za socialismus. Praha, 1951. 7. *Fučíková G.* Vzpomínky na Julia Fučíka. Praha, 1973. 8. *Gottwald K.* Spisy. Praha, 1953, sv. 8. 9. *Grátová H.* Julius Fučík. Praha, 1975. 10. *Hájková A.* Strana v odboji. Praha, 1975. 11. *Holá V.* Jan Swerma. Praha, 1975. 12. KSC v boji za svobodu. Praha, 1949. 13. Naše Rudé právo. Praha, 1980. 14. *Novotný J.* KSC v ilegality (1938—1939). — In: Z počátků odboje. Praha, 1969. 15. *Nový V.* Klement Gottwald — novinář a publicista. Praha, 1978. 16. Příručka k dějinám KSC. Praha, 1975. 17. Rudé právo, 1938—1945, 1980. 18. Svědek a bojovník. Praha, 1970. 19. *Švestka O.* Šedesát let Rudého práva. — Nová mysl, 1980, N 9. 20. *Vetiška R.* Skok do tmy. Praha, 1976.

Краткое содержание

Рассматриваются важнейшие направления деятельности газеты «Rudé právo» после Мюнхенского сговора и в годы фашистской оккупации. Значительное внимание уделено политической направленности публикаций газеты, ее организаторской роли.

Стаття надійшла до редколегії 4 травня 1983 р.

*Л. В. ЯРОШ, мол. наук. співроб.,
Інститут суспільних наук АН УРСР*

**ВИЗВОЛЕННЯ ПОЛЬЩІ
ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ
І ПРОВЕДЕННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
В 1944—1945 рр.**

Визволення польських земель від німецько-фашистських загарбників Збройними Силами СРСР у бойовій співдружності з польськими військами, створення Радянським Союзом необхідних зовнішньополітичних умов сприяли розгортанню революційної боротьби польського народу, встановленню влади трудящих мас на чолі з їх випробуваним авангардом — Польською робітничою партією.

З перших же днів встановлення народної влади надійною опорою її стало Військо Польське, створене згідно з декретом Крайової Ради Народової від 21 липня 1944 р. шляхом об'єднання партизанських загонів Армії Людової з Першою польською армією, яка була сформована на території СРСР [6, с. 164]. Військо Польське брало активну участь як в революційно-демократичних перетвореннях в Польщі, так і в політичному житті країни, сприяючи створенню стійкої тенденції до згуртування навколо робітничого класу всіх трудящих, зміцненню дружби і співробітництва з СРСР.

В комплексі соціально-політичних перетворень, що здійснювалися революційно-демократичними силами Польщі в 1944—1945 рр., важливе місце посідала аграрна реформа. Ініціатором її була Польська робітничка партія, яка в інтересах широких селянських мас прагнула повної ліквідації поміщицького землеволодіння. 6 вересня 1944 р. Польський комітет національного визволення (ПКНВ) прийняв Декрет про земельну реформу в Польщі. Згідно з новим законом вся поміщицька земля переходила в державний фонд. Більша частина її була передана безземельному й малоземельному селянству. Реформа в Польщі була спрямована на зміцнення народної влади, союзу робітничого класу з селянством, без якого, як вказував В. І. Ленін, «неможлива політична влада пролетаріату, немислиме збереження її» [1, т. 44, с. 44].

У статті стисло висвітлюється участь польських воїнів у революційних перетвореннях аграрних відносин під час боротьби за визволення країни від німецько-фашистських загарбників. Незважаючи на те, що ця проблема частково досліджувалась радянськими та польськими істориками, питання участі польських воїнів у революційно-демократичних перетвореннях, зокрема у проведенні аграрної реформи, й надалі зберігає свою наукову і політичну актуальність. Про необхідність глибоких досліджень цих проблем говорилося на міжнародній конференції, присвяченій 30-річчю Народного Війська Польського [13, с. 201].

Створене і виховане комуністами Військо Польське, виконуючи цілий ряд зовнішніх і внутрішніх функцій, стало на ділі важливою ланкою народно-демократичної держави, знаряддям народної влади, що сприяло посиленню його ролі у вирішенні важливих завдань, які стояли перед народом.

Начальник Головного політико-виховного управління Війська Польського полковник В. Грош писав 1945 р. у статті «Армія і політика»: «Військо Польське — це армія, яка стоїть на сторожі інтересів Польської народної держави. Кожен польський воїн повинен почувати себе господарем своєї країни, повинен знати і розуміти політику народної влади, активно втілювати її у життя» [16, 1945, 6 тиса].

Аграрні перетворення на польських землях почали здійснюватися відразу після визволення їх від гітлерівських загарбників. На першому етапі закон про землю втілювався у життя восени 1944 р. на схід від Вісли. На другому етапі (весна—літо 1945 р.) реформа була повністю завершена на землях по лівому березі Вісли до польського західного кордону. На третьому етапі (літо 1945 р.—1947 р.) проходило заселення возз'єднаних західних та північних польських земель і перебудова їх аграрної структури [2, с. 343].

На всіх етапах проведення аграрної реформи, згідно з рішенням ЦК ППР від 10 вересня 1944 р., активну участь в ній брало Військо Польське [17, 32]. 13 вересня 1944 р. був виданий наказ Головного командування Війська Польського про залучення польських воїнів до проведення земельної реформи. В ньому зазначалося, що декрет ПКНВ про землю є виразом волі народних мас, а аграрна реформа задовільнить одвічний земельний голод селян, здійснить надію на нове, щасливе життя в народній Польщі [20, с. 210]. Головне політико-виховне управління опрацювало інструкцію, а в Першій і Другій арміях Війська Польського були видані спеціальні накази, які зобов'язали політпрацівників очолити діяльність солдатських мас по наданню широкої допомоги народній владі на місцях в проведенні розподілу землі між селянами. У наказі командуючого Другою армією зазначалося: «Аграрна політика — це гостра боротьба демократії з силами реакції і фашизму. Обманом і хитрістю, силою і терором вороги народних мас намагаються перешкодити у розподілі землі. Армія у цій боротьбі не може стояти осторонь. Армія повинна допомогти селянам. Сучасний розподіл всіх поміщицьких земель — справа честі нашої армії» [8, з. 5, сугн. 198, к. 7, 10].

Під керівництвом політико-виховних відділів у Війську Польському були створені бригади солдатських активістів та агітбригади для надання допомоги уповноваженим у проведенні аграрної реформи. Так, у бригаду солдатських активістів Першої армії входило 45 чол., Другої армії — 100, 4 піхотної дивізії — 50 чол. [15, с. 563]. Польські воїни проводили мітинги і збори селян, організовували селянські комітети, виходили в поле разом із селянами і ділили поміщицьку землю. Наприклад, за допомогою хорунжого Жолкевського було розподілено 24 поміщицькі фільварки

загальною площею 7 тис. га [15, s. 563—564]. Активісти Другої армії допомогли народній владі у парцеляції 35 поміщицьких садиб, воїни 6 дивізії — 5, а Першого танкового корпусу — 49 [15, s. 563].

11 грудня 1944 р. начальник політико-виховного відділу Першого танкового корпусу рапортував, що земельна бригада корпусу завершує роботу по розподілу 160 га земель фільварку Касілань. З парцеляції цієї садиби скористалось 67 родин батраків, безземельних і малоземельних селян. Уповноважений в справі аграрної реформи у Красницькому повіті повідомляв, що 1853 родини бідняків отримали 3668 га орної землі [12, s. 575, 577]. 14 грудня 1944 р. була завершена аграрна реформа в Хелмському повіті, де між селянами було розподілено 8909 га землі. Окрім цього, 52 родини солдат і офіцерів Війська Польського, партизанів, інвалідів війни отримали 103 га. Землею забезпечувалися також сільськогосподарські (по 10—15 га) та загальноосвітні (по 1 га) школи, будинки культури (по 1 га) тощо. Конфісковані у поміщиків машини та сільськогосподарський реманент передавалися державним машинно-тракторним кооперативам, а дрібний інвентар і худоба — селянам. У проведенні земельної реформи в Хелмському повіті взяли активну участь 24 активісти з Першого танкового корпусу, за що отримали подяку від представника народної влади [15, s. 584]. Про значення діяльності солдатських бригад на селі газета Другої армії «Orzeł biały» («Білий орел») писала: «Праця польських воїнів голосно відлунує як серед селян, що переконуються у народному характері нашої армії, так і у Війську Польському, яке бачить демократію в дії» [14, 1944, 28 listopada].

Коментуючи Декрет про землю і висвітлюючи участь польських воїнів в аграрних перетвореннях на селі, газета «Do woju!» підкреслювала, що вперше в історії Польщі селянин стає господарем землі, яка зрошена потом і кров'ю польського народу. Аграрна реформа є актом історичної справедливості по відношенню до селянських мас. «Для нас, воїнів, — зазначала газета, — проведення аграрної реформи — питання нашого майбутнього життя, тому ми і вітаємо її» [9, 1944, 24 listopada]. В опублікованих на сторінках газет резолюціях, що були прийняті на мітингах і зборах, воїни підтримували аграрну політику народної влади. Загалом до кінця 1944 р. земельні бригади, створені з числа польських воїнів, розподілили 45 тис. га орної землі [13, s. 145].

Аграрна реформа на звільнених східних землях була в основному завершена до 20 грудня 1944 р. Органи народної влади передали в руки селян 212 тис. га орної землі. Її отримали 110 тис. сімей [17, s. 95].

Другий етап реформи розпочався навесні 1945 р., коли Червона Армія і Військо Польське цілком звільнили польські землі від німецько-фашистських загарбників. Головним завданням у цей період було встановлення народної влади на нововизволених територіях, створення польської адміністрації на північних та західних землях і прийняття їх у володіння, а також поглиблення

і розширення діяльності по втіленню у життя Декрету про земельну реформу. 1945 р. площа земель, призначених для розподілу, збільшилась, але реформа проводилась у більш сприятливих умовах, при високій активності селянських мас, при значній допомозі селу робітничого класу, з врахуванням досвіду, набутого під час проведення реформи протягом осені 1944 р.

Щоб надати допомогу уповноваженим уряду в проведенні аграрної реформи, Головне політико-виховне управління Війська Польського відрядило з військових частин 102 політпрацівники [8, з. 4, сугп. 10, к. 103]. Були також чітко визначені завдання, які стояли перед політико-виховними відділами частин, що знаходилися на території, де проводилась земельна реформа. Вони були зобов'язані: встановити безпосередній контакт з комітетами Польської робітничої партії і Строніцтва Людового, з уповноваженими уряду та представниками народної влади; організувати аграрні бригади у складі двох політпрацівників і найбільш свідомих солдатських активістів з робітників і селян; виділити у розпорядження уповноважених солдат, колишніх селянських і громадських діячів, агрономів, спеціалістів сільського господарства; направити в села оркестри, колективи художньої самодіяльності, агітаторів і пропагандистів [8, з. 4, сугп. 23, к. 131].

Надзвичайно важливим завданням, що стояло перед народною владою, було організоване проведення весняної сівби. Для спустошеного війною польського села, що не мало насіння, сільськогосподарського інвентаря, відчувало брак робочих рук, сівба була трудною справою. Банди намагалися залякати селян і терором примусити їх відмовитися від обробки отриманої землі. Буржуазно-поміщицька реакція плекала надію, що селянство не зможе використати землю, і країна тим самим буде приречена на голод, який ускладнить становище народної влади. Таким чином, кампанія перетворювалась в акцію величезного політичного значення.

Польська робітничка партія і уряд мобілізували всі сили і засоби на подолання труднощів. Державний сільськогосподарський банк виділив 215 млн. злотих на позику селянам для придбання насіння, худоби, сільськогосподарського реманенту. Згідно з рішенням уряду, створювалися державні машинно-тракторні підприємства, обов'язком яких було надання допомоги селянам під час оранки. Весною 1945 р. ними було зорано понад 300 тис. га землі [12, с. 246]. У сівбі селянам допомагали сотні робітничих бригад, а також польська армія.

У зв'язку з наближенням посівної кампанії солдатські агітатори і пропагандисти розпочали широку роз'яснювальну роботу серед селян, закликаючи їх активніше включитися у проведення земельної реформи, успішно провести сівбу. В листі польських воїнів з фронту до Товариства селянської взаємодопомоги говорилося: «Як ми, солдати, на фронті збройної боротьби, так і ви, селяни, на трудовому фронті повинні не підвести народ, нашу народну владу. Земельна реформа і весняна сівба повинні пройти під гаслом «Хліб — зброя перемоги» [22, 1945, 22 травня]. Польські

воїни, селяни в солдатських шинелях, вважали своїм військовим і громадянським обов'язком засіяти землю, яку вони звільнили із зброєю в руках і повернули матері-вітчизні. Солдатська сівба була виразом глибокого патріотизму польських воїнів, їх нерозривної єдності з народом.

Про активність польських воїнів у польових роботах свідчать результати їх праці: солдати Першої армії до 10 квітня 1945 р. засіяли близько 6 тис. га землі [8, з. 4, сугп. 373, к. 20—21], а на 147 га посадили картоплю [13, с. 147]. Активну участь у весняній сівбі 1945 р. взяли радянські воїни, які засіяли 60 % орних земель західних територій Польщі, що становило 150 тис. га [19, с. 145]. Для потреб посівної кампанії радянське командування виділило 15 тис. тонн зерна, декілька сотень тракторів, вантажних автомашин, коней. Весною 1945 р. 1-й Білоруський фронт передав польським селянам близько 250 тис. коней, а 1-й Український фронт — 200 тис. [15, с. 149]. Радянські воїни брали безпосередню участь у польових роботах, ремонтували сільськогосподарські машини, трактори. Так визвольна роль Червоної Армії тісно пов'язувалася з її союзницькою функцією. Велику допомогу польському народу в цей період надав Радянський уряд: Польща отримала від СРСР 15 тис. т насінневого зерна. Перша партія (240 вагонів) прибула в Люблін ще 14 лютого 1945 р. [10, 1945, 23 lutego]. Ця братерська допомога сприяла успішному проведенню аграрної реформи і посівної кампанії, що впливало на зміцнення позицій народної влади в Польщі.

Завдяки зусиллям Польської робітничої партії і Тимчасового уряду Польщі, активності всього польського народу, в тому числі і Війська Польського, аграрна реформа на нововизволених землях була завершена в основному в травні 1945 р. Близько 260 тис. селянських сімей отримали 900 тис. га землі. В тому числі батраки отримали 47,2 % всієї розподіленої землі, безземельні селяни — 17,9, малоземельні — 10,9 % [18, с. 41]. Таким чином, земельна реформа назавжди покінчила з поміщицькою експлуатацією селянства, значно обмежила куркульство і зробила польське село в основному середняцьким.

Успішне завершення реформи сприяло розгортанню народно-демократичної революції, зміцненню народної влади, було яскравим доказом слушності політики польських комуністів, які об'єднали боротьбу народу за національне визволення з боротьбою за соціалізм. 3—5 травня 1945 р. у Варшаві відбулася сесія Крайової Ради Народової, яка підбила підсумки досягнень польського народу за цей період. Крайова Рада Народова зазначала, що завдяки мужності і героїзму радянських та польських воїнів Польща стала вільною; в країні встановлена народна влада, ліквідовано клас поміщиків і капіталістів. Сесія дала високу оцінку ролі польських воїнів у зміцненні дружби і бойової співдружності польського і радянського народів, у визволенні Польщі від німецько-фашистських загарбників, встановленні народної влади і проведенні революційно-демократичних перетворень в країні.

Події в Польщі 1944—1945 рр. переконливо свідчать про те,

що вигадки буржуазних фальсифікаторів історії про «експорт революції» не мають під собою ніякої реальної основи. Народно-демократична революція в Польщі була результатом історичного розвитку, класової боротьби польських трудящих мас за національне і соціальне визволення. Важливе значення для зміцнення народної влади, успішного здійснення завдань революції мала активна участь в політичному житті країни Війська Польського, армії нового типу, відданої інтересам польських трудящих, вірної ідеалам дружби і співробітництва з народами СРСР.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. Великий Октябрь и революции 40-х годов в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Опыт сравнительного изучения социально-экономических преобразований в революционном процессе. М., 1982. 3. Документы и материалы по истории советско-польских отношений (январь 1944 г. — декабрь 1945 г.) М., 1974, т. 8. 4. *Ковальчак Г. И.* Польская Народная Республика в содружестве стран-членов СЭВ. Экономический очерк. К., 1980. 5. СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность. В 2-х т. М., 1978, т. 2. 6. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы во второй мировой войне. Военно-исторический справочник. М., 1972. 7. Очерки истории Народной Польши. М., 1965. 8. Centralne Archiwum Wojskowe. 9. Do boju! 10. Gazeta Lubelska. 11. Głos Ludu. 12. *Góra W.* PPR w walce o podział ziemi obszarnej 1944—1945. Warszawa, 1962. 13. Ludowe Wojsko Polskie. 1943—1973. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Warszawa, 1974. 14. Orzeł biały. 15. Organizacja i działania Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943—1944. Warszawa, 1963, т. 4. 16. Polska zbrojna. 17. PPR. Rozstrzygnięcia, odezwę, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego. Warszawa, 1959. 18. Wiśń w liczbach. Warszawa, 1954. 19. *Wilk M.* Pomoc i współpraca. Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze w latach 1944—1945. Warszawa, 1976. 20. Wychowanie żołnierzy polskich w okresie drugiej wojny światowej (1939—1945). Materiały źródłowe. Warszawa, 1969. 21. Z pola Walki. 22. Zwycięzcy.

Краткое содержание

На основе архивных источников, материалов польских фронтовых газет, научных разработок исследуются некоторые вопросы проведения аграрной реформы, осуществляемой в Польше в период борьбы трудящихся за установление народной власти в стране, и участия в ней польских воинов.

Стаття надійшла до редколегії 15 вересня 1983 р.

*О. А. ВАСЮТА, асп.,
Львівський університет*

СОЛІДАРНІСТЬ НАРОДІВ СРСР З РЕВОЛЮЦІЙНОЮ БОРОТЬБОЮ ТРУДЯЩИХ ПОЛЬЩІ В РОКИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ (1929—1933)

Проблема солідарності народів Радянського Союзу з революційною боротьбою трудящих Польщі привертала і привертає увагу дослідників. Їй присвячена значна кількість праць радянських і польських істориків [2; 3; 11; 15; 16; 19; 20; 24].

Використовуючи нові архівні матеріали і наявну літературу, автор даної статті робить спробу узагальнити форми моральної й матеріальної допомоги, яку надавали радянські люди трудящим Польщі в роки світової економічної кризи.

У 1929—1933 рр. капіталістичний світ охопила глибока економічна криза, яка привела до різкого скорочення виробництва і загострення соціальних протиріч. У Польщі вона була найбільш тривалою і глибокою, що зумовлювалось надзвичайною відсталістю її економіки та залежністю від іноземного капіталу.

Поглиблення економічної кризи та загострення класової боротьби спричинилися до фронтального наступу буржуазії на соціальні й економічні завоювання трудящих мас. У відповідь на наступ капіталу по всій країні піднялася широка хвиля масових страйків та революційних виступів, які польський уряд намагався стримати застосуванням надзвичайних судів, карних експедицій, політичних процесів. За період з 1929 р. по 1933 р. по звинуваченню у комуністичній діяльності поліція затримала понад 40 тис. чол. і заарештувала 18,7 тис. чол. [24, с. 51]. Комуністична партія Польщі, яка стояла на чолі революційного руху, змушена була працювати в підпіллі, тисячі її членів знаходились у в'язницях. Трудящі Радянського Союзу, виражаючи почуття глибокої симпатії до польських братів по класу, брали активну участь у кампаніях допомоги політв'язням, морально й матеріально підтримували їх.

Виступи солідарності радянського народу з жертвами терору в Польщі, а також на Західній Україні набирали таких розмірів, що власті змушені були іноді відступати. Так, на початку червня 1930 р. суд у Львові засудив до смертної кари трьох молодих робітників-комсомольців Гірша, Проппера і Югенда за розповсюдження нелегальних прокламацій у зв'язку з міжнародною кампанією проти безробіття [18, 1930, № 18, с. 2; 4, ф. 121, оп. 2, спр. 12, арк. 214]. Жорстокий вирок викликав бурхливі демонстрації протесту, які проходили чотири місяці не лише в Польщі і Радянському Союзі, але й у всьому світі. Під натиском міжнародного пролетаріату і, передусім, пролетаріату СРСР суд переглянув справу і виніс новий вирок: Гірша засудили до тюремного ув'язнення строком на півтора року, Югенда — на один рік, Проппера — виправдали [18, 1930, № 20, с. 8; № 30, с. 10; 4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 96, 195].

Терор, що панував по всій Польщі, набув особливо великих розмірів у 1930 р. на Західній Україні. В західноукраїнських селах проводилися масові військові та поліцейські карні експедиції [4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 93, 193]. Знищення з трудового селянства Західної України викликали широку хвилю протестів, що прокотилася по всій Країні Рад, особливо по Україні та Білорусії. На фабриках і заводах відбувались збори і мітинги, на яких приймалися резолюції протесту проти катувань західноукраїнських селян, рішення про надання допомоги сім'ям, які постраждали від фашистських погромів [4, ф. 1, оп. 9, спр. 226, арк. 113; 18, 1930, № 31, с. 15; № 33, с. 4]. Робітники транспортного вузла

м. Слав'янська (УРСР), наприклад, зібрали у фонд допомоги потерпілим селянам Західної України 1200 крб. [18, 1930, № 31, с. 15]. А кийські трудящі, протестуючи проти білого терору на західноукраїнських землях, закликали всю прогресивну інтелігенцію, всіх революційних письменників, публіцистів та художників світу стати на захист трудящих Західної України, «розгорнути ... широку кампанію допомоги... показати справжнє обличчя польського та світового фашизму» [4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 36].

У відповідь на цей заклик наукові працівники Радянської України гнівно засудили звірства польського уряду і закликали вчених усіх країн, трудящих всього світу підняти свій могутній голос обурення проти розправ, що чинилися на Західній Україні [8, 1930, № 10, с. 48]. 45 пролетарських письменників Радянської Білорусії також опублікували протест проти реакційної політики польського уряду на Західній Україні [4, ф. 110, оп. 3, спр. 1172, арк. 9].

На II-й міжнародній конференції революційних письменників, яка відбулась у Харкові (1930), було підкреслено, що обов'язком прогресивної інтелігенції є мобілізація суспільної думки всіх трудящих світу проти безчинств польського уряду, на захист пригноблених національностей [12, с. 155—156].

Збори Українського науково-дослідного інституту педагогіки у Харкові вирішили взяти шефство над політ'в'язнями однієї з польських тюрем і зібрати у фонд Червоної Допомоги Західної України 120 крб. Збори ухвалили резолюцію протесту проти терору польських властей та проти знищення української культури на Західній Україні [4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 36].

Однією з найбільш поширених форм протесту проти дій польських властей було шефство промислових підприємств і громадських організацій над політ'в'язнями Польщі, яке виражалося у моральній підтримці та матеріальній допомозі. Значну допомогу політ'в'язням та їх сім'ям надавали радянські люди і через організацію Міжнародної допомоги борцям революції (МОДР) [5, с. 261]. Вони збирали кошти для політ'в'язнів та їх сімей, проводили масові кампанії в підтримку жертв білого терору. Наприклад, у січні 1931 р. робітники вагоно-механічного збірного цеху заводу «Красное Сормово» звернулися з телеграмою в ЦК МОДР СРСР, в якій висловили протест проти терору в Польщі і закликали трудящих країни встати на захист польських політ'в'язнів. Заклик сормовських робітників був підхоплений по всьому Радянському Союзу [14, с. 201]. Трудящі Москви зібрали для підтримки польських політ'в'язнів та їх сімей понад 6 тис. крб. [22, спр. 668, арк. 13].

Партійні та профспілкові організації Радянського Союзу надавали всебічну допомогу модрівським комітетам, які проводили збір коштів для політ'в'язнів. Відділ агітації та пропаганди ЦК Компартії Білорусії надіслав листа агітмасовим відділам всіх міськкомів та райкомів партії республіки і закликав допомогти модрівським організаціям у проведенні кампаній на захист польських політ'в'язнів [2, с. 38].

Восени 1931 р. в польських в'язницях почалося введення нового тюремного статуту, за яким політичні в'язні урівнювалися в правах з кримінальними злочинцями [4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 47; 10, 1931, № 25, с. 11]. У зв'язку з цим 28 вересня 1931 р. Виконком МОДР СРСР направив директивний лист всім модрівським організаціям, в якому повідомляв про наступ на права політв'язнів Польщі, про боротьбу 10 тис. в'язнів за свої права і закликав всі організації МОДР, всі братні організації мобілізувати трудящі маси для загального виступу на захист польських в'язнів, що борються [22, спр. 29-а, арк. 154].

Протестуючи проти позбавлення законних прав, політв'язні оголосили 20 вересня 1931 р. голодовку майже у всіх в'язницях Польщі [17, 1931, 22 вересня, 30 вересня; 10, 1931, № 23—24, с. 8]. У жовтні вони знову розпочали голодовку протесту проти тюремного регламенту та обмеження прав [4, ф. 256, оп. 1, спр. 55, арк. 47]. Організації Червоної Допомоги Польщі (МОДР Польщі) та МОДР Радянського Союзу розгорнули широку кампанію на захист законних прав польських політв'язнів [22, спр. 55, арк. 110; 13, с. 19]. Тільки в 1931 р. організаціями МОДР СРСР було проведено 7 масових кампаній з польських питань, включаючи кампанію проти тюремного регламенту і проти військово-польових судів, які польський уряд запровадив у 1931 р. з метою фізичного знищення комуністів та революціонерів [22, спр. 671, арк. 88].

У 1931 р. профспілкам України було доручено взяти безпосереднє шефство над політв'язнями Польщі та Західної України. Тюрми, в яких перебували політичні в'язні, були закріплені за 48 найбільшими промисловими підприємствами республіки. Так, шефство над політв'язнями тюрми м. Лодзь взяли трудящі київської фабрики ім. Горького, м. Вадовіце — колектив сумського заводу ім. Фрунзе, над варшавською в'язницею «Павіак» — трудящі машинобудівного заводу м. Краматорська, над політв'язнями познанської тюрми — завод «Червоний Жовтень» м. Харкова, м. Дрогобича — колектив київського заводу «Більшовик» [23, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 150—152].

Із введенням нового тюремного закону становище політв'язнів погіршилось. Тільки спільна боротьба робітників, селян і солдат по обидва боки тюремних стін може примусити власті припинити наступ на кров'ю здобуті права політв'язнів, — писали політв'язні з білостоцької тюрми [10, 1931, № 25, с. 11].

На знак протесту проти жорстокого поводження з революціонерами в польських тюрмах трудящі Радянського Союзу на зборах та мітингах заявляли про свою солідарність з ними і прагнення розширити модрівську допомогу. Так, 22 тис. пролетарів Червонопрапорного ленінського електростанції Москви на мітингах, які пройшли майже у всіх цехах заводу-гіганту, засуджуючи фашистський терор у Польщі, закликали пролетарів і трудящих всіх країн організувати могутній рух протесту [17, 1931, 6 грудня]. Знущання з політв'язнів викликали хвилю обурення серед трудящих Києва, які вирішили створити залізний фонд допомоги політв'язням Західної України [17, 1931, 19 лютого].

У 1931 р. Товариство Червоного Хреста СРСР перерахувало для 309 родин політв'язнів Польщі та Західної України 6825 злотих. У 1932 р. 332 їх родини отримали 7420 злотих допомоги [11, с. 77].

Модрівські організації нашої країни постійно піклувалися про дітей польських політв'язнів. У 1933 р. в першому інтернаціональному дитячому будинку ім. Стасової (м. Іваново) з 114 дітей політв'язнів капіталістичних країн було 25 дітей польських революціонерів [22, спр. 49, арк. 269]. Тільки за 1933 р. на їх утримання та виховання було витрачено понад 144 тисячі крб. [22, спр. 56, арк. 526; спр. 973, арк. 236].

Активну участь у цьому інтернаціональному русі підтримки трудящих капіталістичних країн брали і трудівники села. Поширеною формою солідарності, зокрема, був засів інтернаціональних модрівських гектарів, урожай з яких призначався для політв'язнів. Ця форма роботи організацій МОДР на селі набула особливо широкого розповсюдження в 1933 р., коли тільки на Україні було засіяно понад 5 тис. таких інтернаціональних гектарів [23, ф. 1, оп. 9, спр. 226, арк. 24], а загалом по СРСР — 20 124. В ЦК МОДР за реалізований врожай надійшло 164 369 крб., які були передані у фонд допомоги революційним в'язням капіталу [22, спр. 51, арк. 3]. Протестуючи проти фашистського терору в Польщі, трудівники села Радянської України вирішили засіяти певну кількість гектарів під врожай для політв'язнів польських тюрем [8, 1931, № 11—12, с. 94—95].

Матеріально і морально підтримуючи польських товаришів, радянські люди намагалися зміцнити в них віру в непереможність інтернаціональної солідарності трудящих. Так, науковці Радянської України, надіславши в 1932 р. західноукраїнським політв'язням 500 крб., передали «гаряче братерське бойове революційне вітання» і побажання успіху у боротьбі, а також запевнили, що радянські вчені, як і весь радянський народ, «ніколи не забувають свого інтернаціонального обов'язку» [7, с. 95].

Польські та західноукраїнські пролетарі з вдячністю приймали допомогу радянських людей. Ця допомога зміцнювала братерську єдність народів Країни Рад з трудящими Польщі та Західної України, сприяла зростанню авторитету СРСР на міжнародній арені і посиленню революційного піднесення у самій Польщі.

Важливою формою інтернаціональних зв'язків та виявом солідарності було також листування трудящих Радянського Союзу з робітниками та селянами Польщі. Ці листи — чудовий приклад революціонізуючого впливу досягнень соціалістичного будівництва в СРСР на міжнародний пролетаріат. У своїх листах трудящі Країни Рад розповідали про успіхи на виробництві, про громадське життя радянських людей, цікавилися життям і боротьбою робітників та селян Польщі. ЦК МОДР СРСР дбав про те, щоб шефське листування не мало приватного характеру — листи обговорювалися і приймалися на загальних зборах членів МОДР, інтернаціональних вечорах, конференціях, друкувались у газетах [23, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 2]. З кожним роком все ширше

розгорталася листування між трудящими СРСР та політв'язнями Польщі. Тільки за 1932 р. шефи Радянського Союзу надіслали польським політв'язням 168 листів, які підтримували в'язнів в їх боротьбі з фашистською тюремною адміністрацією [13, с. 41].

4 березня 1932 р. Секретаріат ЦК МОДР СРСР закріпив Червону Допомогу Польщі за МОДР УРСР [22, спр. 40, арк. 163]. Відтоді з польськими політв'язнями листувалися переважно мод-ривці Радянської України. Радянські люди хотіли якнайбільше знати про життя та боротьбу польських політв'язнів. Вони організовували спеціальні виставки і кутки політв'язнів, просили надсилати фотографії, писати про потреби, про необхідну допомогу [7, с. 93—95]. У відповідь політв'язні повідомляли, як вони за ґратами продовжують боротися за свої права, як святкують знаменні дати Країни Рад тощо.

Ув'язнені революціонери Польщі постійно слідували за будівництвом соціалізму в СРСР, раділи успіхам радянських людей. «Ми із захопленням читали про результати роботи, яку Ви проводите для створення могутнього автомобільного транспорту в Радянському Союзі», — писали політв'язні гданьської тюрми своїм шефам — трудящим Москви [21, с. 77]. Політичні в'язні моготовської тюрми у Варшаві писали в 1929 р. робітникам В'ятської електростанції, що в тяжких умовах каторжного життя вони почувають себе «одним із загонів єдиного світового, комуністичного фронту» і будуть боротися до кінця в єдиному строю з трудящими СРСР [16, с. 527].

Листування трудящих Радянського Союзу з робітниками і селянами Польщі викривало наклепи буржуазної пропаганди, давало робітникам правдиву інформацію про досягнення та здобутки СРСР, допомагало їм краще зрозуміти події, що відбувалися в нашій країні. В свою чергу радянські люди, читаючи листи польського пролетаріату, переконувалися у величезному всесвітньо-історичному значенні своїх справ. «Ваші листи... справляють величезне враження, — писали безробітні Варшави, — і є чудовим матеріалом для ознайомлення наших товаришів з успіхами соціалістичного будівництва... Продовжуйте ж бадьорити нас вашими листами з СРСР — країни чудес, батьківщини світового пролетаріату» [9, с. 15—16].

Такий інтернаціональний зв'язок зміцнював братерську солідарність трудящих Радянського Союзу з пролетаріатом Польщі, допомагав глибше усвідомити свій високий інтернаціональний обов'язок. В руках польських комуністів листи радянських людей ставали зброєю в ідейній боротьбі з ворогами реального соціалізму. Вони несли об'єктивну правду про Радянський Союз і тим самим сприяли примноженню числа його друзів.

Однією з важливих форм зв'язку трудящих СРСР і Польщі був приїзд польських делегацій у Радянський Союз. Ворожі соціалістичні елементи намагалися применшити їх значення у розвитку міжнародної солідарності трудящих. Відсіч таким поглядам ще в 1920 р. дав В. І. Ленін, який вказував на велике міжнародне значення перебування робітничих делегацій в СРСР [1, т. 41,

с. 263—264]. Будівництво соціалізму в Радянському Союзі викликало великий інтерес у трудящих всіх капіталістичних країн і бажання відвідати Країну Рад, особливо в роки світової економічної кризи. За період з 1929 по 1933 рр. в СРСР побувало 60 делегацій з різних країн [3, с. 12]. Серед них — дві польські делегації, які з великою цікавістю ознайомилися з життям та працею радянських людей. Перебування в Радянському Союзі стало для них чудовою школою ідейного гарту. Навіть люди з антирадянськими поглядами під впливом побаченого іноді змінювали свою позицію і після повернення з СРСР вступали в ряди КПШ [7, с. 428, 433].

Перша робітничо-селянська делегація з Польщі прибула в Радянський Союз 9 серпня 1929 р. [17, 1929, 9 августа]. Члени делегації, переважно робітники, близько двох місяців знайомилися з досягненнями трудящих нашої країни в усіх галузях культурного та господарського будівництва, відвідали ряд міст Росії, України, Білорусії, Закавказьких республік, республік Середньої Азії. Радянська преса широко висвітлювала перебування польської делегації. Під час поїздки польські пролетарі неодноразово підкреслювали свою рішучість зміцнювати союз з СРСР у боротьбі проти засилля капіталу. В листі до трудящих Вітебщини вони писали: «Ваша наполегливість, ваша непорушна воля за покращання добробуту широких трудящих мас вселяє в нас бадьорість і зв'язує нас, робітників та селян Польщі, в одне нерозривне коло солідарності, яким ми знищимо спільного ворога» [7, с. 428, 433].

Великий інтерес виявляли польські товариші до вирішення в СРСР національного питання. На основі побаченого в Казахстані і на Україні, а також в інших національних республіках вони переконалися, що тільки соціалізм створює об'єктивні умови для успішного вирішення національного питання [7, с. 432—433]. Повертаючись з Радянського Союзу, члени робітничо-селянської делегації організували звітні кампанії, на яких розповідали про досягнення Країни Рад, закликали створювати гуртки друзів СРСР [17, 1929, 20 октября].

Підсумовуючи наведені факти, можна сказати, що в роки світової економічної кризи 1929—1933 рр. помітно посилилися інтернаціональні зв'язки трудящих СРСР з робітниками і селянами Польщі, що знайшло вияв не тільки у різноманітних формах виступів солідарності з революційною боротьбою польських трудящих, але й у дійовій моральній та матеріальній допомозі борцям за соціальне визволення Польщі. Інтернаціональна єдність трудящих Радянського Союзу і Польщі, що розвивалась всупереч численним перешкодам, які чинив санаційний уряд, сприяла зміцненню революційної солідарності і дружби народів двох країн.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Аврус А. И.* Мопровские кампании против террора в Польше. — Советское славяноведение, 1979, № 3. 3. *Бондарь В. П.* Деятельность Компартии Украины по расширению и укреплению интернациональных связей рабочего класса (1929—1936). Автореф. дис. канд. ист. наук. К., 1970. 4. Державний архів Львівської області. 5. Десять лет МОПР в резолюциях и документах. 1922—1932. М., 1932. 6. Документы внешней политики СССР. М., 1968, т. 14. 7. Документы и материалы по

истории советско-польских отношений. М., 1967, т. 5. 8. Західна Україна. 9. *Изгур И.* Огонь в конвертах. К., 1934. 10. Интернациональный маяк. 11. *Калениченко П. М., Нерод В. О.* Зв'язки громадських організацій УРСР з робітниками і селянами буржуазно-поміщицької Польщі (1929—1933). — Український історичний журнал, 1976, № 10. 12. Литература мировой революции. Специальный выпуск. Вторая международная конференция революционных писателей. М., 1931. 13. *Марильский И.* Белый террор и Красная Помощь Польши. М., 1933. 14. Международная пролетарская солидарность в борьбе с наступлением фашизма (1928—1932). Документы и материалы. М., 1960. 15. *Нерод В. О.* Солідарність трудящих УРСР з політичними в'язнями капіталістичної Польщі (1929—1933). — Український історичний журнал, 1975, № 5. 16. *Ольшанський П. Н., Фалькович С. М.* Интернационалистская политика КПСС в советско-польских отношениях. — В кн.: СССР и Польша. Интернациональные связи — история и современность. В 2-х томах. М., 1977, т. 1. 17. Правда. 18. Путь МОПРа. 19. *Стальной В. А.* Роль МОПР в развитии интернациональных связей советского народа. 1922—1939. — В кн.: Уч. зап. Куйбыш. пед. ин-та. Куйбышев, 1969, вып. 60. 20. *Твердохліб В. Ю.* Солідарність у боротьбі за визволення (Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у боротьбі за воз'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917—1939). Львів, 1978. 21. *Урин С.* Что такое МОПР. М., 1936. 22. Центральный державный архив Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, ф. 8265, оп. 1. 23. Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. 24. *Чугайов В. П.* Страйкова боротьба в Польщі в період світової економічної кризи (1929—1933). — Українське слов'янознавство, 1975, № 12.

Краткое содержание

На основе новых архивных материалов, опубликованных документов, советской прессы 20—30-х годов и специальных исследований рассматриваются основные формы пролетарской солидарности народов СССР с революционной борьбой трудящихся Польши в годы мирового экономического кризиса.

Стаття надійшла до редколегії 10 червня 1983 р.

*О. Я. КРАСІВСЬКИЙ, асп.,
Львівський університет*

БОРЬБА КОМУНИСТОВ ПОЛЬШИ ПРОТИ ИДЕОЛОГИИ И ПОЛИТИКИ СИОНИЗМА (1929—1933)

Діяльність Комуністичної партії Польщі (КПП) по викриттю єврейського буржуазного націоналізму, зокрема, найбільш його реакційної форми — сіонізму, ще недостатньо висвітлена в історичній літературі. Радянські і польські історики розглядали цю проблему тільки у зв'язку з історією боротьби КПП і трудящих Польщі проти буржуазної ідеології.

Мета даної статті — розкрити на основі архівних матеріалів, які ще не введені у науковий обіг, особливості боротьби комуністів Польщі проти ідеології і політики сіонізму в період світової економічної кризи.

Комуністична партія Польщі на всіх етапах свого існування проводила глибоко інтернаціональну політику і ставила за мету виховання трудящих різних національностей, які проживали у Польщі, в дусі класової солідарності і єдності в боротьбі проти гніту капіталу, рішуче виступала проти опортунізму, шовінізму,

націоналізму. Особливу увагу КПП приділяла боротьбі проти ідеології і політики сіонізму, заснованого на расистських антинаукових постулатах про «єдину всесвітню єврейську націю» і «землю обітовану». Саме такі ідеологічні концепції застосовувалися єврейською буржуазією для обробки єврейського населення, щоб штучно затримати прогресивний процес їх асиміляції в країнах діаспори, перешкодити революційно-визвольній боротьбі робітничого класу, а також зміцнити свої позиції у конкурентній боротьбі з буржуазією інших національностей.

Проти концепції «всесвітньої єврейської нації» гостро виступав В. І. Ленін, вказуючи, що «ця сіоністська ідея — зовсім хибна і реакційна по своїй суті» [1, т. 8, с. 69]. В «Тезах з національного і колоніального питань», прийнятих II конгресом Комінтерну в 1920 р., зазначалось, що сіонізм служить прикладом обману робітничого класу пригнобленої нації, який здійснюється об'єднаними зусиллями імперіалістів Антанти і буржуазії відповідної нації [8, с. 120].

Особливого значення в своїй діяльності сіоністи надавали буржуазно-поміщицькій Речі Посполитій, де згідно з переписом 1931 р. проживало 3 млн. 114 тис. євреїв (9,8 % від усього населення) [15, с. 25]. Польща розцінювалась Всесвітньою сіоністською організацією (ВСО) як важливе джерело грошових надходжень і як «країна, з якої емігрувало найбільше євреїв у Палестину» [13, 1980, № 4, с. 25]. Справді, у роки світової економічної кризи серед нових поселенців, що прибули в Палестину з різних країн світу, польські євреї становили майже половину [13, 1980, № 4, с. 138].

Для реалізації своїх задумів сіоністи створили в Польщі ряд партій і організацій, розрахованих на роботу серед різних верств єврейського населення: «Сіоністську організацію Польщі», «Поалей Ціон» («Робітники Сіону»), «Гітахдут» («Трудова партія»). Всі вони були складовими частинами ВСО з центральним управлінням у Лондоні. Близьким до сіонізму був і Бунд — партія єврейських робітників. Прагнучи до панування над єврейськими трудящими, бундівці сприяли пропаганді сіоністських ідей. За оцінкою В. І. Леніна, Бунд був підголоском буржуазних партій єврейства [1, т. 24, с. 300].

КПП у своїх програмних документах правильно охарактеризувала діяльність сіоністських партій і організацій, розкрила їх справжні наміри. Вона, зокрема, вказувала, що сіоністські партії і організації є зрадницькими і антинародними, серед них «Поалей Ціон» — різновид контрреволюційної партії буржуазного шовінізму під пролетарською маскою. Гостро засуджувалась опозиційна і радикальна фразеологія Бунду, що допомагала буржуазії поширювати націоналізм у пролетарських лавах і відвертала єврейських робітників від спільної з польськими братами по класу боротьби проти капіталізму, за диктатуру пролетаріату [9, 1932, № 24, с. 81].

Значну роль у посиленні боротьби польських комуністів проти сіонізму відіграли рішення VI конгресу Комінтерну (липень-сер-

пень 1928 р.) та X пленуму Виконкому Комінтерну (червень-1929 р.). В резолюції засідання Центрального єврейського бюро при ЦК КПП зазначалося, що прийняті рішення створюють можливість вести посилену боротьбу проти впливу реакційної буржуазної ідеології на єврейські маси, організувати їх на боротьбу проти сіонізму [18]. Тому вже V з'їзд КПП (вересень 1930 р.) поставив перед польськими комуністами такі завдання: викривати антинародний характер сіоністської ідеології і політики, виховувати у трудящих євреїв марксистсько-ленінський світогляд, звільняти їх з-під впливу сіоністських партій і організацій, залучати до спільної боротьби трудящих Польщі за пролетарську революцію. З'їзд підкреслював необхідність активізувати ідейно-організаторську роботу серед єврейських трудящих [16, с. 115], зобов'язував комуністів вести рішучу боротьбу проти сіоністських партій, Бунду і на конкретних прикладах показувати їх антинародну суть, викривати зрощення єврейської буржуазії з польською реакцією, банкрутство сіоністських утопій. Перед комуністами ставилося завдання «виривати з-під впливу зрадницьких вождів маси, які ідуть ще за цими партіями, і згуртувати їх в єдиному фронті революційної боротьби під керівництвом КПП [14, с. 234].

Водночас V з'їзд КПП засудив націоналістичні помилки, які мали місце в роботі партії з єврейським пролетаріатом і виражались у недооцінці окремими комуністами буржуазного характеру сіонізму, ігноруванні націоналістичної суті Бунду, що призводило до «усування єврейських робітників від спільної з польськими робітниками боротьби проти фашизму і гніту капіталізму» [15, с. 393]. З'їзд закликав до тісного єднання польських, єврейських, українських і білоруських трудящих у боротьбі за своє визволення: «Польський робітник і селянин, кожен єврейський і німецький робітник повинні трактувати боротьбу трудящих мас Західної України і Західної Білорусії проти окупації, за возз'єднання їх з УРСР і БРСР як частину своєї власної боротьби... що наблизить час остаточної розправи з фашизмом, час визволення трудящих мас Польщі» [15, с. 227].

Для реалізації рішень V з'їзду партії III пленум ЦК КПП у липні 1931 р. ухвалив резолюцію «Про роботу партії серед єврейських мас», де зазначалось, що комуністи повинні вести шоденну боротьбу проти сіоністських партій, викривати сіоністів на таких конкретних фактах зрадницької діяльності, як співробітництво з польським урядом у придушенні революційно-визвольного руху, їх активна участь у підготовці інтервенції проти СРСР. Пленум вказав, що у викритті сіонізму особливого значення набуває популяризація успіхів соціально-економічної політики Радянського Союзу, зокрема в галузі національної політики, показ широкій участі єврейських трудящих у будівництві соціалізму в СРСР, розвитку пролетарської культури [10, спр. 72, арк. 8].

Проти антинародного, реакційного характеру сіонізму виступив VI з'їзд КПП у листопаді 1932 р.: «КПП повинна посилити боротьбу проти впливу буржуазної сіоністської ідеології на маси,

розкривати її обманливий, контрреволюційний характер», — вказувалось у документах з'їзду [14, с. 393].

Як противники ідеології і політики сіонізму комуністи Польщі виступали на захист арабського народу Палестини, який піднімався на боротьбу з англійськими імперіалістами та їх союзниками — сіоністами. На засіданні ЦК КПП у 1929 р., яке було присвячене національно-визвольній боротьбі арабських народів, розкривалось реакційне обличчя всіх сіоністських партій, які відкрито пропагували сіоністські ідеї, прислуговуючи тим самим англійському імперіалізму. «Висунуті лозунги «придбання землі в Палестині» ... означають вигнання арабського селянства з землі, боротьбу проти національно-визвольного руху арабських народів, підтримку в цій боротьбі англійського імперіалізму» [18]. Комуністи протиставляли «сіоністській палестинській колонізації» досягнення соціалістичного будівництва в СРСР і доводили єврейським трудящим, що єдиний шлях до їх соціального і національного визволення — боротьба за перемогу пролетаріату.

Польські комуністи, комсомольці викривали реакційну суть сіонізму під час масових сіоністських кампаній-конгресів, з'їздів, зборів. КПП і її складові частини Комуністична партія Західної України (КПЗУ) і Комуністична партія Західної Білорусії (КПЗБ) видавали відозви, листівки, проводили антисіоністські заходи серед єврейських трудящих. Так, під час підготовки сіоністів в 1931 р. до чергового XVII всесвітнього сіоністського конгресу, КПЗУ, викриваючи «нові ілюзійні і шахрайські лозунги», провела від 10 червня до кінця липня 1931 р. антисіоністські кампанії, завданням яких було «викриття антинародного характеру сіоністського руху, ознайомлення єврейських трудящих мас із історичними досягненнями їх братів у Радянському Союзі, поширення програми їх соціального і національного визволення, відриву пролетарських і напівпролетарських елементів від сіоністських партій за допомогою гуртків, опозиційних груп, створених у сіоністських організаціях» [6, ф. 110, оп. 1, спр. 987, арк. 13, 14].

Щоб залучити єврейські трудящі маси до боротьби проти фашизму та сіонізму і приєднати їх до революційного табору, в масових сіоністських організаціях були проведені збори на тему «XVII сіоністський конгрес і єврейські трудящі маси». На цих зборах обирались антисіоністські комітети — легальні керівні органи боротьби з сіонізмом, які організовували мітинги, збори, демонстрації, видавали листівки, заклики. Члени комітетів залучали до виступів перед обманутими євреями колишніх сіоністів [7, с. 165].

У грудні 1931 р., коли у Львові проходив з'їзд сіоністської молодіжної організації «Гашомер Гацаїр», львівські комуністи і комсомольці проводили значну роз'яснювальну роботу серед трудящих євреїв, поширювали листівки, у яких викривали реакційну суть сіонізму [6, ф. 139, оп. 9, спр. 286, арк. 3, 5].

Антисіоністського характеру набув рух молоді у Білостоці у липні 1933 р., коли там проходив з'їзд сіоністської молодіжної організації «Бейтар», в роботі якого брав участь її ідейний вождь В. Жаботинський. Комсомольський осередок на своєму засіданні

ухвалив провести демонстрацію протесту молоді, незадоволеної політикою сіоністів, проти бейтарівців. Сіоністську демонстрацію в день відкриття з'їзду єврейська молодь, організована комсомольцями, зустріла антисіоністськими закличками і лозунгами, висловлюючи свій протест проти сіоністського збіговиська, закидала демонстрантів тухлими яйцями. До цієї кампанії комсомол залучив молодь із бундівської організації «Цукунфт».

Молодь на чолі з комсомольцями зірвала мітинг, організований «Поалей Ціоном» в знак солідарності із «Бейтаром», збори бейтарівців в синагозі, поширювала серед молодих сіоністів комуністичну літературу, викривала зрадницьку діяльність сіоністських вождів [10, спр. 95, арк. 28].

Із викриттям ідеології і політики сіонізму виступали комуністи в травні 1930 р. під час виборів делегатів на з'їзд єврейських студентських організацій взаємодопомоги, тавруючи це збіговисько як рупор антикомунізму і антирадянщини. Створений комуністами «Виборчий комітет студентської молоді» видав і поширив серед єврейської молоді листівку, в якій, зокрема, говорилося, що сіонізм викрив себе як явний агент імперіалізму, польської реакції, як активний підбурювач до війни проти Радянського Союзу і ласей буржуазії різних національностей в придушенні національно-визвольної боротьби трудящих [6, ф. 121, оп. 2, спр. 12, арк. 177]. Комуністи закликали єврейську молодь «спільно із студентською польською і українською біднотою під керівництвом робітничого класу боротися щоденно проти сіонізму... за безплатне навчання, за хліб і працю, за соціалізм» [6, ф. 121, оп. 2, спр. 12, арк. 178].

У Вільно із числа прогресивно настроєних студентів була створена організація «Функ». У її відозві, випущеній у 1933 р., говорилося: «Першочергове наше завдання полягає у створенні умов для єдиного міжнародного фронту всіх бідних студентів з робітничо-селянськими масами незалежно від національності. Для цього необхідно вести боротьбу проти ревізіоністсько-сіоністських груп, які в інтересах єврейської буржуазії розпалюють расову і національну ненависть між трудящими. Тому одним із головних наших завдань є знищення сіонізму у всіх його проявах і демаскування його реакційної і ворожої ролі [11, спр. 1204, арк. 83].

Організація швидко завоювала популярність серед студентів. Кількість її членів тільки за перший квартал 1932 р. зросла до 250 чол. [10, спр. 152, арк. 611].

Боротьбу проти сіонізму вели створені 1932 р. у Варшаві, Лодзі, Вільно відділення «Товариства друзів Радянського Союзу», члени яких пропагували соціально-економічну політику Радянського Союзу, виступали на його захист від посягань імперіалізму, розповсюджували марксистську літературу, викривали антинародний проімперіалістичний характер сіонізму. У Вільно був проведений з 20 травня до 20 червня 1933 р. «соціалістичний штурмовий місяць», протягом якого велась комуністична пропаганда в сіоністських організаціях, внаслідок чого багато їх членів поривали з сіонізмом і переходили в «Товариство друзів Радянського Союзу». Так, протягом «штурмового місяця» тільки один гурток

«Товариства...» зріс за рахунок сіоністської організації «Бейтар» з 9 до 36 чол. [10, спр. 61, арк. 129—130]. Члени цього гуртка випустили листівку на захист СРСР, провели антивоєнну конференцію, зібрали гроші у фонд оборони Радянського Союзу.

Важливе місце в антисіоністській боротьбі Компартії Польщі займало створення «червоних фракцій» в сіоністських організаціях. Проникаючи туди з метою організації там політичного виховання, комуністи, комсомольці згуртовували навколо себе незадоволених рядових членів, проводили серед них роз'яснювальну роботу. Під впливом комуністичної агітації значна частина рядових членів сіоністських партій відходила від сіонізму і ставала під комуністичний прапор. Так, у 1931 р. комсомольці створили «червоні фракції» в місцевих організаціях «Гашомер Гацаїр» Варшавського, Люблінського, Станіславського воєводств [12, спр. 974, арк. 2], у 1932—1933 рр. — в організаціях Тернопільського, Краківського, Білостоцького воєводств [6, ф. 110, оп. 1, спр. 975, арк. 23].

Фракції проводили антисіоністську і комуністичну агітацію серед членів тих організацій, внаслідок чого число членів їх постійно зменшувалось. Відхід від сіонізму рядових членів їх партій був особливо помітний у східних воєводствах. Так, в поліцейському донесенні від 5 березня 1932 р. вказувалось, що на провінції сильно відчутне дезертирство із сіоністських рядів. Протягом останніх місяців провінціальні сіоністські організації втратили: в Коломиї 60, в Перемишлі 80, в Сколе 25, в Раві-Руській 45, в Надвірній 40 членів [6, ф. 110, оп. 1, спр. 975, арк. 23]. У Білостоці сіоністська організація «Гашомер Гаіврі» розпалась у 1932 р. зовсім [10, спр. 299, арк. 154]. Цього ж року у Вільно на зборах «Гашомер Гацаїр» рядові члени організації виступили проти зрадницької політики сіонізму, захищали Радянський Союз від сіоністських наклепів, висловлювали своє захоплення національною програмою Радянської держави. Комуністи, які були присутні на зборах, зуміли створити з незадоволених опозиційну групу [10, спр. 299, арк. 177].

Великого впливу домоглась КПП в сіоністських, а також про-сіоністських культурно-освітніх та спортивних товариствах Люблінського воєводства. За комуністами йшли всі члени товариства «Ютшеня» Красноставського повіту, товариства вечірніх курсів і союз ремісників Венгровського повіту [4, ф. 1, спр. 747, арк. 327, 338; спр. 1749, арк. 36], переважна більшість членів культурно-освітнього товариства «Тарбут», сіоністської організації «Гехалюц» у Красноставському повіті [4, спр. 1749, арк. 71, 72], а також профспілкових організацій, де значний вплив раніше мали Бунд і «Поалей Ціон» [4, спр. 747, арк. 322, 328]. 80 % молоді перебувало під впливом комуністів в організації «Гехалюц», 50 % — в «Гашомер Гацаїр» окремих повітів Віленського воєводства [5, спр. 12, арк. 39]. Відійшли від ідеології сіонізму відділення товариства «Ютшеня» у Новогрудку, Барановичах. У жовтні 1933 р. члени товариства організували читання лекцій на тему «Сіонізм і дійсність», в яких підкреслювалося, зокрема, що єдиним шляхом

до визволення євреїв є класова боротьба, а не еміграція в Палестину. 7 листопада 1933 р. у товаристві були проведені збори, присвячені річниці перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції [5, спр. 13, арк. 200, 223].

Активно працювали комуністи і в сіоністських організаціях Золочева та Тересбовлі Тернопільського воєводства. Як повідомлялось у донесенні поліції окружному прокурору в Тернополі, організації «Гітахдут», «Бріт Трумпельдор», «Ганоар» та інші були повністю під впливом комуністів.

Комуністи діяли і на студентські сіоністські організації. Так, у повідомленні Львівського старости від 14 грудня 1932 р. зазначалося, що сіоністи не мають переважної більшості серед студентської молоді, як раніше; в їх товариствах процент комуністів або прокомуністичних членів доходив до 50. Під найсильнішим впливом перебував політехнічний інститут. В іншому донесенні вказувалося, що в товаристві студентів філософії і права 40 % комуністів, постійно зростає їх кількість серед студентів-медиків [2, с. 71].

Комуністична партія Польщі гостро виступала проти антисемітизму. У проекті Програми партії вказувалося, що перемога пролетаріату в Польщі означає нещадну боротьбу з ворожим ставленням до євреїв — пережитком феодального і капіталістичного варварства [9, № 24, с. 76]. Антисемітизм розцінювався як прояв контрреволюції і «знаряддя загниваючого капіталізму і найширшої реакції в боротьбі проти робітничого і комуністичного руху» [17]. Антисемітські виступи у Варшаві, Львові, Познані, Лодзі, Кракові, Вільно показали, що «буржуазія при дійовій підтримці польських соціал-зрадницьких партій і буржуазії пригноблених націй підтримує вогонь націоналістично-шовіністичної ненависті серед трудящих різних національностей, які проживають у Польщі, з метою підриву їх солідарності в боротьбі проти фашизму», — писала газета «Товариш» — орган комсомолу Польщі [17].

Компартія Польщі закликала трудящих усіх національностей протиставляти антисемітській політиці єдиний фронт польського робітничого класу з пригнобленими народами. «КПП необхідно проявляти якнайбільшу активність в організації масової боротьби проти єврейських погромів, — вказувалося в рішеннях VI з'їзду КПП, — організувати робітничу самооборону, широко мобілізувати польських робітників, залучати до неї маси єврейської бідноти» [14, с. 293].

Комуністи викривали лідерів сіонізму, які розглядали погроми як «найкращий засіб агітації за сіонізм і вели шахрайську пропаганду за виїзд єврейських робітників у Палестину» [13], відвертаючи єврейських трудящих від класової боротьби, обіцяючи, що «безробітним і голодним єврейським масам» за «допомогою єврейських мільйонерів» буде надано «працю» в Палестині» [3].

КПП переконувала трудящих, що антисемітська політика уряду є «неофіційною складовою частиною урядової «програми боротьби із наслідками безробіття» [8, № 23, с. 68]. Всупереч закликам «до спокою і зміцнення довір'я до поліції і уряду», поширю-

ваним сіоністами під час єврейських погромів, комуністи мобілізували трудящих всіх національностей на відсіч погромникам. Один із видатних діячів КПП Ю. Брун (Спис) зазначав, що «копір мас погромній авантюрі є безсумнівно великим успіхом нашої партії, виразом того, що багаторічна праця втілення в маси інтернаціональної ідеї зуміла глибоко переорати свідомість цих мас» [9, № 2—3, с. 72].

Боротьба Комуністичної партії Польщі проти сіонізму сприяла звільненню єврейських трудящих від впливу сіоністської ідеології, переходу значної частини їх на класово пролетарські інтернаціоналістські позиції, залученню їх до спільної боротьби трудящих всіх національностей проти буржуазно-поміщицького ладу.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Бродский Р. М., Шмельстер Ю. А.* Сионизм — орудие реакции. Львов, 1976. 3. Гарт, 1933, 4 червня. 4. Державний архів Брестської області, ф. 1, оп. 9. 5. Державний архів Гродненської області, ф. 200, оп. 2. 6. Державний архів Львівської області. 7. *Добрецова В. В.* О контрреволюционной деятельности сионистских организаций в Западной Украине в 20—30-е годы и борьбе против них КПЗУ. — В кн.: Идеология и практика международного сионизма. Сборник научных трудов. К., 1981. 8. Коммунистический Интернационал в документах. Решения, тезисы и воззвания конгрессов Коминтерна и пленумов ИККИ. 1919—1932. М., 1933. 9. Коммунистический Интернационал, 1932. 10. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії Білорусії, ф. 242, оп. 1. 11. Центральний державний архів Литовської РСР, ф. 53, оп. 23. 12. Центральний державний історичний архів УРСР у Львові, ф. 205, оп. 1. 13. *Biuletyn Żydowskiego instytutu historycznego*. 14. *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 3. Warszawa, 1956. 15. *Mały rocznik Statystyczny*, 1938. 16. *V zjazd KPP*. Warszawa, 1930. 17. *Towarzysz*, 1929, серпень. 18. До боротьби (єврейською мовою), 1929, листопад.

Краткое содержание

На основе архивных материалов рассматривается борьба Коммунистической партии Польши против идеологии и политики сионизма, анализируются решения съездов, пленумов КПП по «еврейскому вопросу». Показано, что под влиянием коммунистической агитации многие члены сионистских партий и организаций порывали с сионизмом и становились на классово-пролетарские позиции.

Стаття надійшла до редколегії 25 березня 1983 р.

ПОВІДОМЛЕННЯ

*Б. М. СОХАЦЬКИЙ, доц.,
Львівський університет*

ГЕОРГІЙ ДИМИТРОВ ПРО БОЛГАРО-РАДЯНСЬКУ ДРУЖБУ

Визволення Болгарії російською армією у другій половині ХІХ ст. стало історичною подією, яка сприяла розвитку дружніх взаємозв'язків між російським і болгарським народами. Цю подію Г. Димитров назвав «першим визволенням» своєї Батьківщини [5, т. 11, с. 113].

Г. Димитров наголошував: «Усі видатні діячі болгарського національно-визвольного руху ХІХ ст. були палкими і переконаними поборниками російсько-болгарського братерства» [5, т. 11, с. 113]. Спадщина Х. Ботєва теж наскрізь просякнута ідеєю єднання слов'янських народів [4, с. 79]. Революційно-демократична російська література хвилювала представників соціал-демократичного, робітничого руху Болгарії. Г. Димитров, наприклад, зізнався: «...ні раніше, ні пізніше не було жодного твору, який би так сильно вплинув на моє революційне виховання, як роман Чернишевського» («Что делать?» — *Б. С.*).

Д. Благоев був організатором перших марксистських гуртків у Петербурзі. Він почав видавати газету «Рабочий», яка, як зазначав В. І. Ленін, була чи не першою спробою створити в Росії «соціал-демократичну пресу» [1, т. 25, с. 92].

Із поширенням класової боротьби збагачувався зміст дружби народів Росії і Болгарії. Болгарські трудящі вітали першу народну революцію в Росії і проявили пролетарську солідарність, коли царизм придушив її. ХІІ з'їзд БРСДП (т. с.) прийняв спеціальну резолюцію, в якій вказувалося на необхідність моральної і матеріальної підтримки російських робітників і селян у їхній боротьбі за соціально-політичне визволення.

Після перемоги Великого Жовтня, як писав Г. Димитров, створились «вняткові сприятливі умови для розквіту найщирішої дружби між двома слов'янськими народами» [5, т. 11, с. 113]. «Це була перша перемога міжнародного революційного пролетаріату над капіталізмом і імперіалізмом, початок всесвітньої революції», — підкреслював Г. Димитров [5, т. 5, с. 495]. Порівнюючи Жовтневу революцію в Росії з ранковою зорею, Г. Димитров вірив у здійснення такої ж революції в Болгарії; «промінням» її він

називав відоме повстання 1918 р., про яке В. І. Ленін писав у «Правде»: «...тепер ось прямо нас наслідує Болгарія» [1, т. 37, с. 103]. Вереснєве антифашистське повстання 1923 р. у Болгарії, як зазначав Г. Димитров, теж було пройняте «більшовицьким духом і відбувалося під прапором Жовтневої революції» [5, т. 8, с. 291].

У Болгарії тривали політичні кампанії солідарності з першою в світі соціалістичною державою, пропагувалися її декрети, особливо Декрет про мир, одним із пристрасних популяризаторів якого був Г. Димитров [11, с. 44]. ЦК БРСДП (т. с.) спрямовував політичну роботу на те, щоб зірвати плани імперіалістів, втягнути Болгарію в інтервенцію проти Радянської держави. З цією метою висувались політичні лозунги: «Мир і братерський союз із Російською Радянською Соціалістичною Республікою!», «Жодної прямої чи опосередкованої допомоги міжнародній контрреволюції!» і т. п. У листі до дружини Г. Димитров писав: «Ми вживаємо рішучих заходів проти спроби втягнути Болгарію у війну проти Радянської Росії» [7, с. 297].

Проявом солідарності болгар була їхня матеріальна допомога голодуючим Поволжя. У зверненні комітету робітничих профспілок, написаному Г. Димитровим, говорилося: «Не забувайте голодуючих російських братів, борців за визволення трудящих всього людства...» [5, т. 6, с. 132]. У масовій кампанії добровільної допомоги інших народів народів Росії трудящі Болгарії, як з гордістю заявляв Г. Димитров, «зайняли одне з перших місць» [5, т. 6, с. 131].

Народи Радянської Росії, партія більшовиків уважно стежили за розвитком подій у Болгарії. Велику увагу приділяв їм В. І. Ленін. Так, під час зустрічі з Г. Димитровим у лютому 1921 р. він детально цікавився розстановкою класових сил у Болгарії [6, с. 65]. Для болгарського народу заповітом прозвучали слова Ілліча про те, що болгарський народ і партія — вірні друзі Радянської соціалістичної республіки [10, с. 34—35]. Згодом Г. Димитров скаже: «Знаючи добре наш болгарський народ, можу запевнити радянських братів, що він до кінця залишиться його надійним товаришем. За будь-яких умов болгарський народ ніколи не зрадить свого старшого брата-визволителя» [5, т. 13, с. 24].

У день віроломного нападу гітлерівської Німеччини на СРСР ЦК БКП поставив перед болгарським народом завдання: не допустити використання території Болгарії як зручного плацдарму для фашистського командування, усілякими способами і засобами перешкоджати урядові втягнути країну у війну проти Радянського Союзу, саботувати постачання армії «третього рейху» продуктами харчування, паливом, фуражем і т. п. 22 червня 1941 р. Політбюро ЦК БКП під лозунгом «Жодного солдата на Східний фронт!» розпочало підготовку населення Болгарії до збройної боротьби проти німецьких окупантів. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, болгар героїчно боролися проти гітлерівців на території Болгарії [8, с. 81]. Відважно воювали болгарі і в лавах Радянської Армії. За підрахунками болгарського дослідника Н. Бі-

лоусова, 100 із них були командирами Радянської Армії [14, с. 51]. Загалом про те, що болгарські інтернаціоналісти взяли активну участь у боротьбі радянського народу з фашистами свідчать такі дані: 360 болгарських генералів, офіцерів, солдатів були удостоєні високих урядових нагород Радянського Союзу — орденів, а 120 тис. учасників Великої Вітчизняної війни — болгар — були нагороджені медаллю «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.». Найвищу нагороду Радянський уряд вручив 27 червня 1945 р. Г. Димитрову за боротьбу з гітлерівським фашизмом і величезну діяльність в Секретаріаті Виконкому Комінтерну, безпосереднє керівництво національними антифашистськими радіопередачами [12, с. 381, 385].

Радянська Армія допомогла волелюбному болгарському народові визволитися від німецьких окупантів. Це було, за словами Г. Димитрова, «другим визволенням» його батьківщини, великим фактором зміцнення дружби болгарського і російського народів. Із встановленням влади Вітчизняного фронту і перетворенням робітничої партії комуністів у керівну політичну партію дружба між народами НРБ і СРСР вступила у вищу фазу свого розвитку — утвердження її на засадах соціалістичного інтернаціоналізму. Г. Димитров ще до перемоги соціалістичної революції наголошував, що Болгарія «тоді зможе піти вперед», коли перебуватиме в тісних дружніх стосунках із Радянською країною [13, с. 3]. Історична практика підтвердила життєдайність сподівань Г. Димитрова.

Радянський Союз відіграв вирішальну роль у зміцненні суверенітету народної Болгарії. У відповідь на необґрунтовані територіальні зазіхання англійських, американських та інших представників на Паризькій мирній конференції голова радянської делегації рішуче заявив: «Ми з упевненістю говоримо болгарам — нашим друзям: «Болгари, будьте спокійні, ваш кордон залишиться недоторканим» [9, с. 51].

Наполеглива боротьба болгарських трудящих проти внутрішніх і зовнішніх ворогів завжди знаходила дієву підтримку народів Радянського Союзу і країн соціалістичної демократії. Однією з форм такої підтримки було підписання 18 березня 1948 р. договору про дружбу, взаємодопомогу і співробітництво, який політично закріпив братерство болгарського і російського народів, відкрив «світлі перспективи» розвитку їх дружби [5, т. 13, с. 22; 23, т. 14, с. 23]. Звертаючись до Радянського уряду з нагоди річниці підписання цього договору, Г. Димитров писав: «...договір, який поєднав наші країни, є проявом непорушної дружби між нашими народами... запорукою сильнішого політичного, економічного і культурного розвитку Народної Республіки Болгарії» [5, т. 14, с. 366].

Особливу роль у подальшому зміцненні дружби болгарського і радянського народів відіграв V з'їзд болгарських комуністів. «Ставлення до Радянського Союзу, — підкреслював на з'їзді Г. Димитров, — є вирішальним вододілом між табором демократії і табором реакції на світовій арені, між паліями війни і прихильниками міцного демократичного миру» [5, т. 14, с. 303].

Г. Димитров обирався депутатом Рад багатьох міст у нашій країні.

Трудящі Радянської країни у ставленні до болгарського народу, як і до інших народів світу, незмінно і неухильно керуються високими принципами пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

Дружба між СРСР і НРБ має велике міжнародне значення. На спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради Союзу РСР і Верховної Ради РРФСР 21 грудня 1982 р. Ю. В. Андропов, підкреслюючи велике значення соціалістичного інтернаціоналізму, зазначав: «Ми за широке і плодотворне, вільне від диктату і втручання в чужі справи співробітництво всіх народів планети, їх взаємної вигоди і на благо всього людства» [2]. Т. Живков на зборах громадськості Москви (9 березня 1976 р.) з нагоди вручення ордена «Георги Димитров» Товариству болгаро-радянської дружби сказав: «Вони (КПРС і БКП. — Б. С.) роблять це не тільки в інтересах своїх народів, але і в інтересах усіх народів соціалістичної співдружності, в інтересах повної і остаточної перемоги нашого спільного комуністичного ідеалу» [3, с. 32].

Отже, болгаро-радянська дружба, суть якої всіляко силкується інсинуювати буржуазна історіографія [16, с. 513—530], сьогодні успішно розвивається, зміцнюється, є одним із найвищих проявів пролетарського інтернаціоналізму.

Нині СРСР і Болгарія свято дотримуються заповітів великих побратимів і творців болгаро-радянської дружби В. І. Леніна та Г. Димитрова. У Програмі Болгарської комуністичної партії вказується на те, що успіхи Болгарії пов'язані з непорушною болгаро-радянською дружбаю — прикладом соціалістичного інтернаціоналізму. Такого ж змісту положення знайшло своє відображення і в Тезах XII з'їзду БКП, в яких, зокрема, наголошується: «Взаємовідносини Болгарської комуністичної партії з Комуністичною партією Радянського Союзу і Союзом Радянських Соціалістичних Республік є наріжним каменем нашої зовнішньої політики» [15, с. 13].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Ю. В. Андропов.* Шістдесят років СРСР. К., 1982. 3. *Живков Т.* Дружба испытанная, дружба закаленная, дружба нерушимая. М., 1981. 4. *Ботев Х.* И ще дойде ден — ден първи. Публицистика. София, 1977. 5. *Димитров Г.* Съчинения. 6. *Димитров Г.* Лейпцигский процесс. Речь, письма и документы. М., 1967. 7. *Ивашевич-Димитрова Л.* Стихотворения, статьи, письма. София, 1981. 8. История Болгарской коммунистической партии. М., 1971. 9. История дипломатии. М., 1974, т. 5. 10. *Кожаров А., Милошева Л.* В. И. Ленин, Болгарская коммунистическая партия и Народная Республика Болгария. М., 1970. 11. *Меро Ж.* Георги Димитров — революционер на нашето време. София, 1982. 12. *Пономарьов Борис.* Георги Димитров в борбата против фашизма и войната през периода на втората световна война. — В кн.: Спомени за Георги Димитров. В три тома. Том втори. 1933—1944. София, 1982. 13. Изказване на Борис Пономарьов кандидат-член на Политбюро и секретар на ЦК на КПСС. — Работническо дело, 1982, 16 юни. 14. *Сохань Л. С.* Георгий Димитров і Україна. К., 1982. 15. Тезиси на дванадесетия конгрес на Българската комуністическа партия. За работата на партията за социалното, икономическото и културното

развитие на Народна република България през седмата петилетка (1981—1985 г.) и до 1990 година. София, 1981. 16. Чернявски Г. Против буржоазно-реформистките извращения на революционата дейност на Георги Димитров. — В кн.: Георги Димитров (Изследвания по случай 100 години от рождението му). София, 1982.

Краткое содержание

На основании анализа духовного наследия Г. Димитрова, монографической и другой советской и болгарской литературы исследуются источники болгаро-советской дружбы, показаны исторические этапы и формы ее становления, развития и функционирования.

Стаття надійшла до редколегії 27 червня 1983 р.

*Ю. М. ГОЛОВЧАНСЬКИЙ, асп.,
Львівський університет*

СПІВРОБІТНИЦТВО ВЛКСМ І ДКСМ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ (За матеріалами ЛКСМ України)

У закономірному процесі зближення країн соціалістичної співдружності, зміцнення їх політичних, економічних і культурних взаємозв'язків, «живого, плідного характеру, — зазначалося на XXVI з'їзді КПРС, — набрало співробітництво між державними органами, громадськими організаціями» [2, с. 6]. Конкретним підтвердженням цього положення є практика співробітництва ВЛКСМ і Димитровської комуністичної спілки молоді (ДКСМ). Запорукою і головною умовою їх успішної діяльності по зміцненню братерської дружби і співробітництва молоді братніх країн було і залишається керівництво з боку КПРС і Болгарської комуністичної партії (БКП), їх живий і натхненний приклад.

З поглибленням соціалістичної інтернаціоналізації у сфері матеріальної діяльності та духовного життя народів країн соціалізму значно зростає роль інтернаціонального виховання молоді. Вона зумовлюється також іншими внутрішніми та зовнішніми факторами, що на них звертали увагу молодіжних спілок XXVI з'їзду КПРС та XII з'їзду БКП.

Мета даної роботи — проаналізувати окремі аспекти спільної діяльності ВЛКСМ та ДКСМ по інтернаціональному вихованню молоді СРСР і НРБ за 60—70-ті роки та участь у цьому процесі організації ЛКСМ України.

Співробітництво двох братніх спілок молоді по інтернаціональному вихованню молодого покоління спеціально не вивчалось вченими СРСР і Болгарії. У працях радянських істориків розглядаються лише окремі аспекти проблеми [4; 5; 10; 14; 15]. По темі дослідження написана тільки одна стаття [11].

Ленінський комсомол і ДКСМ як справжні інтернаціоналістські організації завжди керувались у своїй діяльності натхненням

ленінським заповітом виховувати молоде покоління «в душі соціалізму і в усвідомленні братерства народів» [1, с. 71]. Курс на дружбу і співробітництво з молоддю соціалістичних країн зафіксований у програмних документах братніх спілок. Статут Ленінського комсомолу підкреслює, що «ВЛКСМ виховує юнаків та дівчат в душі вірності принципам пролетарського інтернаціоналізму» [12, с. 7], а в Статуті ДКСМ зазначено, що «Димитровська комуністична спілка молоді розширює дружбу і співробітництво з молоддю соціалістичних країн...», виховує молоде покоління «в душі пролетарського інтернаціоналізму» [17, с. 13—14].

У 60-х—70-х роках співробітництво ВЛКСМ і ДКСМ по інтернаціональному вихованню молодого покоління визначилося як самостійний напрям у їх спільній ідеологічній діяльності. Воно здійснюється у формі широкого обміну досвідом інтернаціональної роботи по вихованню юнаків і дівчат справжніми патріотами-інтернаціоналістами. Важливу роль в цьому плані відіграють зустрічі та консультації керівників молодіжних спілок під час роботи комсомольських з'їздів, традиційні міжнародні наради секретарів по ідеології, в роботі яких беруть активну участь представники Ленінського і Димитровського комсомолу. Так, на консультативній зустрічі секретарів ЦК по ідеології, що відбулася 1969 р. в Москві, були обговорені питання ідеологічної роботи спілок молоді країн соціалізму у зв'язку з підготовкою до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Наголосивши на зростанні ролі інтернаціонального виховання молоді соціалістичних країн, учасники зустрічі висловилися «за посилення виховання молодого покоління в душі марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму» [13, ф. 1, оп. 5, спр. 1683а, арк. 1, 2].

Традиційним, починаючи з 1971 р., стало проведення фестивалів дружби молоді СРСР і НРБ. Ця нова форма інтернаціонального виховання юнаків та дівчат синтезувала в собі майже всі аспекти ідеологічного співробітництва ВЛКСМ і ДКСМ. Наприклад, вже на I фестивалі був проведений теоретичний семінар «Марксистсько-ленінське виховання молоді у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС та X з'їзду БКП», на якому поряд з іншими розглядалися актуальні питання інтернаціонального виховання молодого покоління [7, с. 108]. Знаменно, що I фестиваль дружби молоді СРСР і НРБ проходив у столиці Української РСР місті Києві, адже комсомол України відіграє значну роль у здійсненні інтернаціональних зв'язків ВЛКСМ з ДКСМ.

Під час проведення п'яти фестивалів дружби молоді СРСР і НРБ у Києві (1971), Варні (1973), Мінську (1975), Софії (1979), Ростові-на-Дону (1983) традиційними стали такі заходи: мітинги, маніфестації, походи, естафети, виставки, конкурси, огляди художньої самодіяльності тощо. Велике політико-виховне значення двосторонніх фестивалів полягає в тому, що завдяки їм тисячі юнаків і дівчат увійшли в безпосередній контакт, встановили дружні зв'язки, що найкращим чином сприяло інтернаціональному зближенню молоді двох країн, зміцненню почуття дружби і довір'я [6, 1980, № 3, с. 59—60].

Центральні Комітети ВЛКСМ і ДКСМ постійно дбають про поглиблення співробітництва своїх органів масової агітації і пропаганди, домагаються посилення ефективності виховного впливу кожної молодіжної програми радіо і телебачення, кожної книги, газети чи журналу на формування інтернаціоналістської свідомості молодих людей. В останні роки значно розширилася географія цього співробітництва, зросли його кількісні характеристики. Зараз творчі зв'язки підтримують редакції 18 молодіжних газет та журналів СРСР і НРБ, видавництва «Молода гвардія» і «Народна младеж» [4, с. 46]. Програмами для молоді обмінюються молодіжні редакції радіо і телебачення двох країн. З грудня 1977 р. виходить спільний суспільно-політичний та літературно-художній альманах ЦК ВЛКСМ і ЦК ДКСМ «Дружба», який став справжнім рупором дружби і всесторонніх інтернаціональних зв'язків молоді Радянського Союзу і Болгарії.

Ділові та творчі контакти молодіжних видавництв були встановлені ще на початку 60-х років, однак здійснювалися тоді ще епізодично. Тому ЦК ВЛКСМ поставив питання про всестороннє співробітництво молодіжних видавництв СРСР із своїми колегами з соціалістичних країн та важливість інтенсивного книгообміну [13, ф. 1, оп. 32, спр. 1000, арк. 3—4, 56]. Тепер тільки республіканське видавництво «Молодь» видає різноманітну літературу про дружбу молоді соціалістичних країн, радянсько-болгарську дружбу, багато суспільно-політичної та перекладної художньої літератури, яка виховує молоде покоління у дусі пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму.

Тема інтернаціоналізму та інтернаціонального виховання — одна з провідних на сторінках республіканської та обласної комсомольської преси. Республіканські газети «Комсомольское знамя» та «Молодь України», обласні — «Комсомолец Полтавщини», «Комсомольська зірка» (м. Житомир), багатотиражні — «Днепростронец» (м. Запоріжжя), «Металургобудівник» (м. Жданов) та ін. регулярно вміщують на своїх сторінках матеріали про радянсько-болгарську дружбу, знайомлять молодь республіки з політичним, економічним та культурним життям братньої Болгарії, розповідають про справи болгарських комсомольців.

Успішному вирішенню завдань інтернаціонального виховання юнаків та дівчат сприяє активна робота клубів інтернаціональної дружби (КІДів). Вони є активними помічниками партійних та комсомольських організацій по вихованню молоді в дусі дружби народів, пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, сприяють прилученню молоді до багатих інтернаціональних традицій радянського народу, Комуністичної партії і Ленінського комсомолу.

Невпинно зростала кількість КІДів на Україні. Якщо на початку 60-х років в республіці було всього 400 клубів інтернаціональної дружби [11, с. 44], то на сьогодні їх налічується тільки в одній Львівській області 859 [6, 1981, № 5, с. 31]. Багато з них стали справжніми осередками радянсько-болгарської дружби, застрілками багатьох нових цікавих форм інтернаціональної ро-

боти. Наприклад, у зв'язку з 100-річчям з дня народження Г. Димитрова, який широко відзначається в нашій країні, силами КІДу «Союз» у Львівському середньому міському професійно-технічному училищі № 48 був створений музей Г. Димитрова. Він став осередком пошукової роботи по вивченню життєвого шляху полум'яного болгарського революціонера, місцем проведення Ленінських уроків, тематичних комсомольських зборів та інших виховних заходів. КІД «Союз» та музей зав'язали листування з учнями однопрофільних технічних училищ міст Болгарії — Летніца, Стара Загора та Хаскова.

У Болгарії інтернаціональну роботу проводять 2300 клубів радянсько-болгарської дружби [11, с. 44]. Комітетами ДКСМ створені також клуби молодих друзів СРСР. На початок 1980 р. їх налічувалось в Болгарії понад 2,7 тис. [4, с. 47]. Сьогодні через КІДи тисячами ниток дружби зв'язана між собою молодь СРСР і НРБ.

Ленінський комсомол відіграє важливу роль у здійсненні дружніх зв'язків трудящих поріднених областей СРСР і Болгарії. 60-ті роки стали роками інтенсивного встановлення і розгортання інтернаціональних зв'язків між комсомольськими організаціями республіки і організаціями ДКСМ. Так, тільки за чотири місяці 1962 р. дружні зв'язки зі своїми друзями із округу Тирново встановили більше двадцяти комсомольських організацій Полтавщини [13, ф. 1, оп. 32, спр. 1070, арк. 257—258]. Тільки за 1967 р. встановили контакти та налагодили співробітництво три обласні комсомольські організації (Житомирська, Ровенська, Тернопільська) відповідно з окружними організаціями Михайловградського, Відінського і Слівенського округів НРБ. Тепер десять обласних комсомольських організацій республіки підтримують побратимські зв'язки з окружками ДКСМ [14, с. 21].

Багатий досвід дружніх зв'язків та всестороннього співробітництва нагромадили комсомольці Житомирщини та Михайловградщини. На кінець 70-х років понад 100 комсомольських організацій та понад 200 КІДів Житомирської області підтримували побратимські зв'язки з організаціями ДКСМ та КІДами порідненого округу НРБ [9, с. 1]. За роки співробітництва, поряд з традиційними, увійшли в практику нові форми контактів: регулярний обмін новими книгами авторів з Житомирщини та Михайловградщини та проведення по них читацьких конференцій молоді; обмін виставками дитячої творчості, любительськими фільмами про свій край [8, оп. 29, спр. 20, арк. 68—69].

Інтернаціональні зв'язки молоді і школярів області зі своїми ровесниками з Болгарії сприяли розширенню дружби трудящих області з своїми побратимами. Так, інтернаціональне листування школярів сіл Мадана і Кобиляка (НРБ) і Будичанської середньої школи Чуднівського району поклато початок великій дружбі хліборобів цих сіл [8, оп. 27, спр. 13, арк. 84], сприяло інтернаціональному єднанню юнаків і дівчат.

Інтернаціональному вихованню молоді сприяли трудові зв'язки комсомольсько-молодіжних колективів, традиційні (з 1977 р.) об-

міни групами молодих комбайнерів під час збирання врожаю [8, оп. 30, спр. 17, арк. 34].

Однією з форм інтернаціональної роботи серед молоді СРСР і НРБ є спільне відзначення знаменних дат у житті радянського та болгарського народів. Підготовка до ювілеїв посилює трудову та громадську активність молоді, народжує нові трудові почини, нові форми виховної роботи, активізує процес інтернаціонального виховання. Так, готуючись гідно зустріти 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, Варненський окружком та Одеський обком комсомолу організували спільний похід молоді за маршрутами доставки Ленінської «Искры» з Болгарії в Одесу [15, с. 107]. А в період підготовки до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна комсомольці і молодь Одеського морського порту виступили застрільниками соціалістичного змагання з молодими портовиками м. Варни. Ініціатива одеських портовиків знайшла широкий відгук в Одеській області, де її підтримали в шести портах 34 комсомольсько-молодіжні колективи, а також портовики Болгарії [4, с. 43].

У 1964 р. комсомольці Харківського тракторного заводу розгорнули соціалістичне змагання на честь 20-річчя соціалістичної Болгарії. Переможці змагання із зекономлених матеріалів зібрали п'ять самохідних шасі для Болгарії. Їх вручення п'яти кращим тракторним бригадам з п'яти округів НРБ, за свідченням болгарської преси, вилилось у справжнє торжество радянсько-болгарської дружби молоді [10, с. 184—185; 16; 14, 15 марта].

Справжньою школою інтернаціоналістського загартування молодого покоління СРСР і НРБ стала спільна праця на будовах соціалізму; участь в реалізації Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції країн соціалістичної співдружності. Спільна праця допомагає ближче пізнати друзів, об'єктивно сприяє інтернаціональному вихованню юнаків та дівчат. На території СРСР працює кілька тисяч представників НРБ (з них дев'ять тисяч є членами ДКСМ [6, 1982, № 2, с. 50]), а на новобудовах братньої Болгарії трудиться чималий загін молодих радянських спеціалістів.

Ефективним засобом інтернаціонального виховання юнаків і дівчат є також участь радянської та болгарської молоді в діяльності інтернаціональних будівельних загонів та широкий обмін студентськими будівельними загонами (СБЗ). У 1969 р. вперше обмінялися студентськими загонами вузи Болгарії та Української РСР [13, ф. 17, оп. 1, спр. 509, арк. 91—93]. Через десять років, у 1979 р. вже близько 700 радянських студентів працювало у складі СБЗ в Народній Республіці Болгарії. Приблизно стільки ж болгарських студентів трудилось цього року на народногосподарських об'єктах в СРСР [4, с. 47].

В останні роки значно зросла роль молодіжного туризму, особливо спеціалізованого, у справі обміну досвідом роботи комсомольських організацій, а також зміцненні дружби молоді двох країн. Традиційним став обмін поїздами дружби між ВЛКСМ і ДКСМ. Щороку тисячі молодих туристів відвідують СРСР і НРБ.

Справжніми центрами інтернаціоналістського виховання стали молодіжні радянсько-болгарські клуби — портовиків Одеси і Варни, механізаторів Кіровоградщини і Толбухінського округу, Тернопільщини та Слівенського округу, міжнародний клуб творчої молоді СРСР і НРБ [13, ф. 1, оп. 5, спр. 2075, арк. 133; 5, с. 68].

Таким чином, в 60—70-х роках інтенсивно поглиблювалось і розширювалось співробітництво ВЛКСМ і ДКСМ, яке стало всестороннім. Один з характерних напрямів цього співробітництва — спільна діяльність спілок молоді по інтернаціональному вихованню молоді братніх країн. В Програмі заходів, розроблених і прийнятих Центральними Комітетами братніх спілок на 1980—1984 рр., взято курс на дальше поглиблення братерських зв'язків ВЛКСМ і ДКСМ.

Братні молодіжні спілки розвивають у своїй багатогранній діяльності багаті історичні традиції дружби російського, українського та болгарського народів, революційної та бойової класової солідарності трудящих Радянського Союзу і Болгарії, примножують успіхи СРСР і НРБ в соціалістичному та комуністичному будівництві. В основі їх братніх зв'язків лежить не порушений принцип соціалістичного інтернаціоналізму, панує, — як зазначив у своїй доповіді «Шістдесят років СРСР» на урочистому засіданні з нагоди святкування шістдесятиріччя утворення Радянського Союзу Ю. В. Андропов, — «ідейна єдність, спільність цілей, товаришське співробітництво» [3, с. 17].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів, т. 16. 2. Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981. 3. *Андропов Ю. В.* Шістдесят років СРСР. К., 1982. 4. Всестороннее сотрудничество и сближение с СССР — важный фактор построения социализма и коммунизма в НРБ. (Материалы научно-практической конференции, посвященной 35-летию социалистической революции в Болгарии). М., 1980. 5. *Денисюк В. Т.* Співробітництво радянської і болгарської молоді в роки соціалістичної економічної інтеграції між СРСР і НРБ. — У кн.: Проблеми слов'янознавства. Львів, 1979, вип. 20. 6. Информационный бюллетень ЦК ВЛКСМ. 7. Летопись важнейших событий советско-болгарских отношений дружбы и сотрудничества 1944—1980. К., 1981. 8. Партійний архів Житомирського обкому Компартії України, ф. 642. 9. Поточний архів Житомирського ОК ЛКСМ України, довідка відділу агітації і пропаганди. 10. Соціалістический інтернаціоналізм в дійстві. Українська ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1945—1965 гг. К., 1969. 11. *Станчев М. Г.* Деятельность ЛКСМ Украины по интернациональному воспитанию молодежи (1961—1975 гг.). — Научные труды по истории КПСС, 1980, № 107. 12. Статут ВЛКСМ. К., 1976. 13. Центральний архів ВЛКСМ. 14. *Чоломбитько М.* Братерство юних. К., 1969. 15. *Шинкевич М.* Социалистическая интеграция и молодежь. Опыт сотрудничества ВЛКСМ и Димитровского комсомола. — Молодой коммунист, 1973, № 4. 16. Народна младеж, 1965. 17. Устав на ДКМС. София, 1972.

Краткое содержание

Освещается современный этап сотрудничества коммунистических союзов молодежи социалистических стран. Рассматриваются основные формы сотрудничества ВЛКСМ и ДКСМ по интернациональному воспитанию молодежи (1960—1980) и участие в этом процессе комсомольских организаций Украинской ССР.

Стаття надійшла до редакції 11 вересня 1983 р.

*С. І. МІТРЯЄВА, мол. наук. співроб.,
Інститут соціальних та економічних проблем
зарубіжних країн АН УРСР*

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЧССР У ПЕРІОД БУДІВНИЦТВА ОСНОВ СОЦІАЛІЗМУ

В умовах будівництва розвинутого соціалістичного суспільства наука стає однією з величезних рушійних сил суспільства, перетворюється на потужну продуктивну силу, сприяє повнішому задоволенню зростаючих матеріальних і культурних потреб трудящих. «...При жодному суспільному ладі до цього часу наука не займала такого... визначального становища в економічному і суспільному розвитку, як при соціалізмі — і тим більше, при будівництві комуністичного суспільства. Животворне джерело техніко-економічного і соціального прогресу, зростання духовної культури народу і його добробуту — от що таке ...наука сьогодні», — зазначалося на святковому засіданні, присвяченому 250-річчю АН СРСР [5]. Це положення цілком і повністю можна віднести до всіх країн соціалістичної співдружності.

Великий науковий і практичний інтерес у цьому відношенні має вивчення і узагальнення процесів розвитку науки в соціалістичній Чехословаччині, досягнень у розвитку продуктивних сил в цій країні, рівень яких ще до встановлення соціалістичних суспільних відносин був порівняно високим. Ці питання до цього часу ще не стали предметом спеціального дослідження в радянській історіографії.

Дана стаття є спробою висвітлити деякі питання організації наукових досліджень в ЧССР, формування і розвиток наукових установ, насамперед в системі Академії наук, в період будівництва основ соціалізму.

Чехословацька наука зазнала тяжких втрат в чорні роки фашистської окупації. Багато діячів науки — учасників руху Опору — впали жертвами терору. З глибокої кризи, що була наслідком фашистського панування, чеська і словацька наука вийшла тільки після визволення Чехословаччини Червоною Армією і перемоги національно-демократичної революції. У період революційних перетворень 1945—1948 рр. відбувалося становлення нової системи організації науки. Особливо велике значення для перебудови науки мала історична перемога чехословацького народу над реакцією в лютому 1948 р.

Проблема відродження науки в Чехословаччині постала у перші ж повоєнні роки. Виступаючи на з'їзді працівників національної культури 11 квітня 1948 р., К. Готвальд зазначав, що народу потрібна наука, натхнення вірою в майбутнє країни, наука, що зміцнюватиме його в праці і вказуватиме йому шлях уперед [1, с. 263]. IX з'їзд КПЧ (травень 1949 р.), який проголосив курс на соціалістичне будівництво, перебудову всієї економіки і культури, поставив конкретні завдання і перед чехословацькою наукою: по-

шук нових ефективних методів використання сировини, нових родовищ корисних копалин для забезпечення сировиною промисловості, розробка нових ефективних методів використання джерел енергії, пошук нових джерел для створення міцної енергетичної бази народного господарства, підвищення технічного рівня чехословацької промисловості шляхом впровадження механізації і автоматизації виробництва, найновішої прогресивної технології.

Нові завдання ставилися перед суспільними науками: виховання трудящих в дусі соціалістичної ідеології, пролетарського інтернаціоналізму, боротьби з буржуазною ідеологією. Однак вирішення такого комплексу накреслень було неможливе без докорінної реорганізації наукової роботи. Насамперед треба було поставити всю науково-дослідну діяльність в країні на міцну матеріальну основу, перебудувати старі наукові заклади, створити ряд нових галузей наукових досліджень, вирішити проблему підготовки наукових кадрів. Для цього необхідно було створити установу, яка б керувала науковою роботою, координувала і планувала її у загальнодержавному масштабі.

Пошуки нових шляхів організації чехословацької науки почалися вже з 1948 р. Процес створення бази наукових досліджень і технічного розвитку здійснювався в трьох основних напрямках: формування науково-дослідних інститутів, дослідних груп при кафедрах університетів і вузів, несамотійних науково-дослідних груп (заводських лабораторій, дослідно-конструкторських бюро, музеїв, бібліотек, архівів тощо). У 1949—1950 рр. було прийнято ряд законів, які передбачали планомірний розвиток наукових досліджень, передусім в галузі природничих наук, їх координацію. 1950 р. було створено сім центральних науково-дослідних інститутів. Науковий профіль більшості з них мав ще традиційний, «академічний» характер. Окремими інститутами були представлені такі наукові напрями, як історія, філософія, держава і право, мовознавство, ботаніка, етнографія, фармакологія. Технічні науки ще не набули достатнього розвитку.

Переломним моментом, відповідним рубежем для чехословацької науки, став 1952 рік. Рішенням уряду республіки була створена комісія по підготовці положення про Чехословацьку Академію наук (ЧАН), а 29 жовтня 1952 р. Національні збори прийняли закон про заснування Чехословацької Академії наук як вищого наукового закладу республіки, що об'єднує найбільш видатних вчених з усіх галузей знань.

Чехословацька Академія наук була створена на базі Королівського чеського товариства наук, Чеської академії наук і мистецтв, Матиці словацької і Словацької академії наук і мистецтв. Їй було передано декілька науково-дослідних інститутів і лабораторій, що існували на той час у країні. Академія мала вісім відділень: фізико-математичних наук, геолого-географічних, хімічних, біологічних, технічних, філософських і історичних, економічних і правових наук, мови і літератури. Таким чином, ЧАН прийняла майже без змін структуру АН СРСР того часу. Різниця полягала лише в тому, що в АН СРСР було самостійне відділення історичних

наук, а філософія входила до відділення філософських, економічних і правових наук.

Наприкінці 1952 р. була створена Чехословацька Академія сільськогосподарських наук — вищий науковий заклад в галузі сільськогосподарських наук*, а 26 червня 1953 р. — Словацька Академія наук (САН). Створення трьох самостійних академій мало велике значення для швидкого розвитку науки в країні. Ці заходи були також першим кроком на шляху до підготовки наукових кадрів, зростання наукових установ у всіх головних галузях фундаментальних досліджень. Якщо на початку діяльності Чехословацької Академії наук в ній було 1100 працівників і 7 інститутів, то за перші десять років її існування кількість працівників в цілому зросла в 10, а установ у 20 разів [4, с. 18]. Тільки за один рік, з 1952 по 1953, кількість академічних установ збільшилась до 83 [2, с. 79]. Серед них — Інститут математики, який почав проводити фундаментальні дослідження в таких галузях, як математичний аналіз, обчислювальний аналіз, теорія імовірностей і математична статистика; Інститут термомеханіки, основним завданням якого були дослідження в галузі механіки газів і твердих тіл із врахуванням нової технології в машинобудуванні; Інститут фізики, призначенням якого було проведення фундаментальних досліджень в галузі фізики твердого тіла, а також фізики елементарних часток. Таким чином, уже на початку діяльності наукових установ простежується тенденція швидкого розвитку наукових досліджень в галузі технічних наук, для чого і створюються інститути технічного профілю.

На особливу увагу заслуговує питання про розвиток наукових установ у Словаччині. Проведення соціалістичної індустріалізації Словаччини, що було вузловим пунктом програми КПЧ в національному питанні, сприяло появі тут цілої мережі наукових інститутів. Створена у 1953 р. за прикладом ЧАН Словацька Академія наук нараховувала 11 інститутів, в яких працювало 584 співробітники, 224 з них — в інститутах суспільнонаукового характеру [16, с. 9].

Протягом 1954—1959 рр. на розвиток Словаччини було асигновано 30,2% капіталовкладень, що забезпечило більш високі темпи росту її економіки порівняно з промислово розвинутими чеськими районами [10, с. 26].

Швидкого розвитку в Словаччині набули також дослідження в галузі технічних і природничих наук. Індустріалізація Словаччини супроводжувалася швидким зростанням чисельності робітничого класу і технічної інтелігенції [13, с. 13—14]. Поступово почали розвиватися дослідження в таких галузях, як будівництво, архітектура, сільське господарство. Порівняно швидко будувалася база з теоретичної механіки, фізики металів, геофізики. В галузі хімічних наук розробляються проблеми цукроварної технології, хімії сахаридів, хімії дерева, целюлози, синтетичних волокон, неорганічної хімії. З самого початку розвивалася в САН рос-

* У 1962 р. була скасована.

линна біологія, геоботаніка, систематика рослин, фауністика, експериментальна цитологія, гельмінтологія. Розвиток досліджень в галузі біолого-медичних наук орієнтувався на фізіологію, нейрофізіологію, експериментальну хірургію і гігієну.

Суспільні науки також потребували перебудови на основах марксистсько-ленінського світогляду і методології. Однією з перших таких наукових установ на Словаччині був Інститут історії європейських соціалістичних країн САН (до 1963 р. Чехословацько-радянський інститут САН). До кінця 1953 р. він мав інформаційний і бібліографічний характер. В центрі його уваги була інформація про досягнення радянської науки і техніки, мистецтва народів СРСР.

Інститут історії європейських соціалістичних країн САН організаціїно входив до системи інститутів суспільних наук САН і був орієнтований на важливу і актуальну галузь наукових досліджень: висвітлення історії відносин між соціалістичними країнами. В комплексі цих досліджень чільне місце посідали чехословацько-російські та чехословацько-радянські відносини. Інститут ставив своїм завданням також дослідження національних відносин і боротьби народів соціалістичних країн в період імперіалізму і пролетарських революцій.

З-поміж інших суспільних галузей розвивалися дослідження в галузі філософії, історії літератури, археології, психології, теорії і історії образотворчого мистецтва, театральної і музичної науки, етнографії, держави і права, мовознавства, педагогіки, а пізніше орієнталістики і соціології [16, s. 11]. Вже у 1955 р. Словацька Академія наук об'єднувала 50 інститутів, лабораторій і кабінетів, в яких працювало 1300 співробітників [16, s. 12].

У 1960 р. наукові сили ЧАН і САН були об'єднані в загальнодержавному масштабі. За новою Конституцією Чехословаччини Словацька Академія наук стала органічною частиною ЧСАН. Дальші завдання Академії наук Чехословаччини були викладені у Постанові ЦК КПЧ від 10 січня 1961 р. «Про нову організацію Чехословацької Академії наук». Взаємовідносини між ЧАН і САН в дусі цього партійного документу були викладені в законі Національних зборів від 9 липня 1963 р. і в законі Словацької національної ради від 23 вересня 1963 р. В обох цих документах вказувалося, що САН є органічною частиною Чехословацької Академії наук, але при цьому лишається вищим національним науковим закладом у Словаччині [16, s. 12].

Новий закон координував роботу всіх наукових закладів і ввів в галузі основних досліджень, орієнтуючи їх на головні завдання згідно з перспективним планом розвитку науки і техніки [16, s. 12].

Швидкому розвитку наукових закладів сприяла і створена у 1959 р. раціональна система фінансування технічної бази. Поточні витрати з державного бюджету на розвиток науки і техніки зростали з кожним роком. Наприклад, у 1960 р. ці поточні витрати становили 1010 млн. крон, а в 1962 р. — вже 2502 млн. крон [14, s. 179].

1962 р. в обидвох академіях виникають наукові відділення, а в їх рамках — 12 наукових колегій, до складу яких окрім членів академії входили і співробітники вузів. Створення наукових колегій було, безумовно, кроком вперед у покращенні керівництва науковими дослідженнями [15, с. 24].

Загальні збори ЧСАН прийняли 15 листопада 1963 р. Статут академії [8, с. 21—41], який був затверджений Постановою уряду ЧССР № 1071 від 20 грудня 1963 р. [8, с. 21]. Згідно з цим статутом, найвищим органом академії є загальні збори її членів, а постійним керівним органом — Президія, яка складається з голови академії та його заступників, головного ученого секретаря та його заступників, а також членів Президії.

Будучи вищим науковим закладом держави, Академія є головним консультантом чехословацького уряду з основних наукових питань. Одним з важливих її завдань є науково-критичний аналіз важливих галузей економічного, суспільного і культурного життя за участю широкого кола учених і спеціалістів-практиків [4, с. 20]. Академія наук розробляє проекти державних планів фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і суспільних наук, координує і контролює виконання цих планів, веде науково-дослідну роботу і сприяє впровадженню результатів наукових досліджень у практику, здійснює науково-методичне керівництво фундаментальними дослідженнями у вузах і галузевих інститутах, здійснює і координує міжнародні зв'язки [4, с. 21].

За обсягом і характером своєї діяльності наукові установи Чехословацької Академії наук поділяються на інститути, лабораторії, що займаються передусім експериментальними дослідженнями, і кабінети. Водночас у Чехословаччині почала формуватися і сітка галузевих наукових установ, оскільки проведення індустріалізації Словаччини потребувало створення національної бази для проведення прикладних досліджень і розробок.

Велика увага приділялася також підготовці наукових кадрів через аспірантуру, засновану у 1949 р., а також через вузи. Вже у 1958 р. в Чехословаччині було 40 вищих учбових закладів, які мали 106 факультетів, де навчалось близько 80 тис. студентів, тоді як, наприклад, у 1937 р. було лише 13 вузів із 52 факультетами, на яких навчалось 27 тис. студентів [9, с. 30].

Питання наукової політики постійно перебували і перебувають у центрі уваги партійних і державних органів Чехословацької республіки. Наукові дослідження є складовою частиною заходів, пов'язаних з національним розвитком. Держава не тільки централізовано керує науковою діяльністю, але й забезпечує планомірний розвиток сітки наукових центрів і установ згідно із завданнями НТР та народно-господарського і соціально-культурного розвитку країни.

Завдяки турботі Комуністичної партії та уряду Чехословаччини про розвиток науки у країні до 1965 р. була створена широка дослідницька база, за зразком АН СРСР заснована ЧСАН, налагоджено проведення наукових досліджень у вузах. З цього часу число працівників сфери науки постійно становить близько 1% від

загальної кількості числа жителів країни і 2% від числа працюючих [3, с. 22]. Науковий потенціал тільки Словаччини зріс з 15 тис. (1960) до 22,1 тис. чол. (1965) [11, с. 18]. З року в рік зростали асигнування на наукові дослідження, які в 1965 р. становили понад 3% національного доходу країни.

Велику допомогу у створенні Чехословацької Академії наук, організації наукових досліджень взагалі надавала АН СРСР і радянські вчені. «Вже сам факт заснування у 1952 р. Чехословацької Академії наук... за зразком АН СРСР, — зазначив чехословацький журнал «Наука і життя», — визначив тісніші контакти з радянською наукою. При організації наукового життя, при закладенні фундаменту плану наукових досліджень, при складанні його методики і змісту, при складанні плану підготовки наукових кадрів постійно вихідним моментом був радянський досвід» [2, с. 157].

Початок науковим зв'язкам між СРСР і ЧСРР поклала угода про науково-технічне співробітництво, яка була підписана в 1947 р. [6, с. 139—141]. Вона стала базою для дальшого розвитку взаємозв'язків в галузі науки між нашими країнами. Складний процес організації наукових досліджень в ЧСРР був прискорений завдяки допомозі АН СРСР, яка безкорисно передавала свій цінний досвід. Яскравим прикладом такої допомоги, є, наприклад, угода від 23 квітня 1955 р. про співробітництво Радянського Союзу і Чехословаччини у розвитку досліджень з фізики атомного ядра і використання атомної енергії для потреб народного господарства [6, с. 225—228]. Ця допомога дозволила Чехословаччині розвивати таку важливу галузь науки, як ядерна фізика [7, с. 235].

Новий етап у взаємовідносинах між АН СРСР і ЧСАН тісно пов'язаний з утвердженням світової соціалістичної системи. Починаючи з 1957 р. АН СРСР послідовно укладає двосторонні угоди про наукове співробітництво з академіями наук соціалістичних країн. 10 грудня така угода була підписана і між АН СРСР і ЧСАН [6, с. 396—405].

Зробимо підсумки. До другої світової війни наукові дослідження в Чехословаччині не мали значної суспільно-політичної ваги, незважаючи на діяльність окремих всесвітньо відомих вчених. Перші ж повоєнні роки були роками відбудови наукового потенціалу країни, політичної боротьби наукової інтелігенції на боці робітничого класу за здійснення демократичних, а потім соціалістичних перетворень вітчизняної науки. Велику допомогу Чехословаччині у становленні вітчизняної бази науки надавав Радянський Союз.

Список літератури: 1. Готвальд К. Избранные произведения. В 2-х т. М., 1957, т. 2. 2. Киселев И. Н. Сотрудничество Академии наук СССР с академиями наук стран-членов СЭВ. М., 1974. 3. Кожевник Я. Задачи науки в условиях научно-технической революции. — В кн.: Вопросы истории, естествознания и техники. М., 1974, вып. 2—3 (47—48). 4. Наука в Чехословакии и Чехословацкая Академия наук. Прага, 1966. 5. Правда, 1975, 7 октября. 6. Советско-чехословацкие отношения 1945—1960. Документы и материалы. М., 1972. 7. Формирование и развитие содружества социалистических стран. М., 1976, ч. 2. 8. Чехословацкая Академия наук. Словацкая Академия наук. Прага, 1964. 9. Чехословацкая Социалистическая Республика. М., 1975. 10. Pápané Hospo-

dařství, Praha, 1962, č. 11. Planované Hospodářství, Praha, 1980, č. 7. 12. Ročenka vědeckotechnického rozvoje, Praha, 1978. 13. Rozvoj Slovenska v číslech, Bratislava, 1962. 14. Záměčník M. Financování vědeckotechnického rozvoje. — In: Finance v Hospodářství CSSR, Praha, 1973. 15. Slovenská akadémia vied. 1953—1973. Bratislava, 1973. 16. Slovenská akadémia vied. 1953—1978. Bratislava, 1978.

Краткое содержание

Рассматриваются некоторые вопросы организации научных исследований в Чехословакии в период строительства основ социализма. Главное внимание уделяется научным исследованиям в рамках Академии наук Чехословакии. Отмечается роль советско-чехословацкого сотрудничества в области науки, помощь АН СССР в формировании и развитии научных учреждений Чехословакии.

Стаття надійшла до редколегії 6 вересня 1983 р.

М. В. ТРОФИМОВИЧ, *асп.,
Ленінградський університет*

ПОЧАТОК СТАНОВЛЕННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В СРСР (1939)

Діяльність прогресивної польської еміграції в СРСР є важливою складовою частиною боротьби народу за створення народно-демократичної Польської держави. Разом з тим, як у працях, що безпосередньо аналізують діяльність еміграції [5; 2; 8], так і в дослідженнях з різних проблем визвольної боротьби польського народу під час другої світової війни [4; 6; 11; 12; 14; 15; 17] перші місяці еміграції не стали предметом досліджень. Аналіз документів дає підстави вважати цей період початком організаційного і ідейного становлення прогресивної польської еміграції.

Вереснева катастрофа 1939 р. була логічним завершенням політики буржуазного уряду Польщі. Незважаючи на стійкий опір армії, трудящих мас, фашистський агресор протягом кількох тижнів знищив незалежність польської держави. При наблизненні фашистських військ частина населення рушила на схід, сподіваючись врятуватися на території СРСР. Серед біженців були селяни, робітники, представники інтелігенції, які переходили радянсько-польський кордон тому, що вірили в неминучість зіткнення між силами соціалізму та фашизму і хотіли продовжити свою боротьбу з фашизмом [5, с. 27—28; 15, с. 97].

Таким чином, на території Західної України і Західної Білорусії, що з'єдналися з Радянською Україною і Радянською Білорусією, у вересні 1939 р. [3, с. 180—181, 183—184, 185—186], опинилося близько мільйона поляків (разом з тими, що жили на цих землях до війни) [5, с. 26—27]. За своїм соціальним складом і політичними переконаннями це населення було дуже різноманітним, що було характерно і для польського суспільно-політичного життя кінця 30-х років загалом [5, с. 27—28; 13, с. 6], зокрема для демократичного табору, головну силу якого становив робітничий клас [6, с. 11]. У перші місяці еміграції в польському середовищі переважав настрій «вичікування» [16, с. 17].

Прогресивна польська еміграція складалася з робітників, селян, трудової інтелігенції. За політичними переконаннями це були комуністи, ліві соціалісти, безпартійні, але всіх їх об'єднувало бажання працювати для народу і мрія про майбутнє демократичної Польщі.

Радянський уряд, Комуністична партія виявляли велику увагу до потреб польського народу. На території Радянської України і Радянської Білорусії були створені умови для вільного життя та праці представникам всіх національностей. У жовтні—грудні 1939 р. почалося навчання у польських школах, видання газети «Czerwony Sztandar» («Червоний прапор») у Львові. Були організовані польський театр у Львові, польські відділення при Державній українській консерваторії і при музичному училищі [7, с. 142—143]. 1939 р. у Львові почалася робота по підготовці до видання літературного журналу. З грудня 1939 р. при Львівському радіокомітеті створюється спеціальний сектор, який готував кожного місяця шість передач польською мовою. Представники польського народу обиралися до органів народної влади [1, с. 34]. Отже, були створені всі умови для активної участі поляків в житті радянського суспільства.

Найбільш активну участь в ідеологічній і організаційній роботі брали польські комуністи та ліві соціалісти: у Львові — В. Василевська, В. Кольський, А. Полевка, В. Броневський, Є. Охоб, у Білорусії — П. Фіндер, А. Лямпе, М. Новотко, С. Єндриховський та ін. Аналіз періодичних видань, спогадів показує, що особливо плідно працювали польські літератори насамперед у Львові, де до кінця 1939 р. їх було понад 200 [16, с. 17]. Серед них такі відомі діячі польської культури, як Т. Бой-Желенський, В. Василевська, Є. Борейша, Б. Вінавер, Ю. Пшибось, А. Важик, А. Яструн, Є. Путрамент.

Завдяки активному ставленню до політичного життя, прагненню бути потрібними своєму народові саме польська прогресивна інтелігенція в цей час очолила згуртування поляків в еміграції на демократичній ідейно-політичній платформі, базою якої були кращі революційно-демократичні традиції польської історії і культури.

Організаційним і водночас політичним центром згуртування еміграції стає перша польська радянська щоденна газета «Czerwony Sztandar» (орган політвідділу українського фронту, а пізніше Львівського обкому і міськкому КП(б) України і Обласної Ради депутатів трудящих). Перші 10 номерів газети вийшли в Тернополі, а з 11 номера — у Львові. До складу редакції увійшли представники прогресивної польської еміграції: заступником відповідального редактора працював колишній член ЦК КПП В. Кольський, відповідальним секретарем — відомий публіцист, один із засновників і редакторів прогресивної газети «Dziennik poranny», активний діяч революційного руху М. Нашковський та ін. Активно друкувалися на сторінках газети у 1939 р. С. Суліковський, В. Броневський, А. Дан, Л. Пастернак, А. Важик.

Газета «Czerwony Sztandar» відіграла велику роль в ідеологічній, політико-виховній роботі серед поляків, сприяла залученню їх до суспільно-політичного життя. Вона знайомила поляків з

досягненнями СРСР у галузі промисловості, сільського господарства, культури, міжнародної політики. Широко висвітлювалося життя визволеного народу західноукраїнських земель. С. Суліковський на сторінках газети запевнив, що «польська трудова інтелігенція цих земель, як і українська та єврейська, знайде для себе плідотворне поле діяльності в соціалістичному суспільстві» [10, 1939, 6 października]. Для цього напрямку характерні статті А. Дана [10, 1939, 10 października], вірші В. Броневського [10, 1939, 8 października] і нариси С. Суліковського [10, 1939, 26 października; 16 listopada].

У цей період з'являється ряд статей, в яких аналізуються соціальні та національні проблеми польського народу. Викриваючи політику націоналізму поміщицької Польщі, автори протиставляють їй дружбу народів СРСР, наводять приклади інтернаціоналізму прогресивних українських та польських письменників, підводять читачів до висновку про те, що націоналізм — ворог трудящих, в тому числі і творчої інтелігенції [10, 1939, 7, 8, 17 października].

У зв'язку з виборами до Народних Зборів в газеті з'являються матеріали, які демонстрували демократичні досягнення соціалізму [10, 1939, 12, 15 października; 5, 7 grudnia]. Польською мовою була видана Конституція СРСР тиражем 150 тис. примірників [10, 1939, 12 października; 15 listopada]. Газетні статті і нариси знайомили польське населення з правами та обов'язками громадян соціалістичної держави, широко висвітлювали вибори до Народних Зборів Західної України.

Велика увага приділялася проблемам культури, місця письменника, діяча мистецтва в суспільно-політичному житті. В умовах Радянської влади, як писала газета, «польський народ... має в розпорядженні всі можливості для відновлення великої, вільної від капіталістичного і класикального впливу, культури національної польською мовою, культури, народної за формою, соціалістичної за змістом» [10, 1939, 17 października]. Відповідно визначалося головне завдання польських письменників — об'єднатись «із своїм народом і пером своїм виразити його радість, сумніви, його потяг до нового життя» [10, 10 października]. Про обов'язок літераторів, усієї інтелігенції брати активну участь у суспільно-політичному житті країни говорилося й на нараді польських письменників, яка відбулася 13 жовтня 1939 р. у Львові [10, 1939, 15 października]. На вирішення цих завдань була спрямована і зустріч радянських письменників з інтелігенцією Львова. У президії зборів польських митців представляли Л. Пастернак, Г. Гурська, В. Броневський [10, 1939, 15 października].

Трудящі підтримали прогресивно настроєну інтелігенцію і в жовтні 1939 р. обрали делегатів Народних Зборів, які повинні були вирішити майбутню долю Західної України: письменників Г. Гурську, А. Полевську, професора Львівського університету С. Студницького, який очолив незабаром створену в університеті кафедру марксизму-ленінізму, актора В. Красновцького [10, 1939, 19, 20, 21 października; 29 listopada]. С. Студницький на Народ-

них Зборах виступив за возз'єднання західних земель України з Радянською Україною [10, 1939, 29 październik]. Його підтримали інші представники прогресивної польської еміграції: В. Василевська, Є. Борейша, Т. Бой-Желенський, А. Дан, Г. Гурська, К. Куриллюк, С.-Є. Лец, Л. Пастернак, А. Полевка [10, 1939, 19 listopad].

Проте не вся польська еміграція активно включилася в суспільно-політичне життя [16, с. 18]. Тому на сторінках газети, у виступах письменників підкреслювалося, що необхідно думати про майбутнє Польщі і шукати його в соціалістичній дійсності вже сьогодні. Частина письменників у своїх статтях, творах висувала ідею консолідації сил еміграції на базі широкої демократичної програми. Серед них В. Василевська, яка розкривала цю проблему на основі життя визволеного села, Г. Гурська, що розповідала про революційно-демократичний виступ львівського пролетаріату у 1936 р. [10, 1939, 26 listopad]. Зростає увага до історико-революційних традицій. Так, А. Дан пише повість про Я. Домбровського, відважного польського генерала, який воював на барикадах Паризької комуни [10, 1939, 26 listopad].

В цей час перед прогресивною еміграцією постало ще одне важливе завдання — організація навчання дітей польської національності рідною мовою. Складність полягала в тому, що, по-перше, з 113 517 жителів Львівського округу було 14736 неписьменних; по-друге, необхідні були підручники, які розповідали б дітям, молоді про кращих представників польського народу, про видатні сторінки революційної історії Польщі [10, 1939, 6 październik; 15 listopad]. Центром роботи над новими підручниками став «Оссолінеум»*, а також створений на його базі архів історії польського робітничого руху. Велика заслуга у проведенні цієї роботи та в підготовці до друку нових підручників належать Є. Борейші.

Наприкінці року постало завдання розширити діяльність прогресивної польської еміграції серед широких верств населення шляхом створення клубів, шкіл, червоних кутків, драмгуртків, бібліотек. Необхідно було також організувати курси всеобучу з історії, літератури, основ марксизму-ленінізму [10, 1939, 22 grudnia].

Організаційне оформлення прогресивної польської інтелігенції до кінця 1939 р. завершується створенням клубу львівських письменників. Початкове об'єднання письменників, яке діяло з жовтня 1939 р. [10, 1939, 5 listopad] наприкінці року перетворюється в клуб, при якому працювали секції поетів, прозаїків, драматургів, критиків, літератури для дітей, радіокомісія, оргкомітет [10, 1939, 24 październik]. Розробляється статут, обирається керівництво секцій та правління клубу [10, 1939, 30 listopad]. Приймається рішення про підготовку літературного альманаху. Разом з газетою «Czerwony Sztandar» клуб став центром, навколо

* «Оссолінеум» — найбільша бібліотека і установа, що мала право друкувати наукові праці класиків польської літератури. Діяла з 1817 р.

якого об'єднувалася польська прогресивна еміграція на Україні, формувалася програма широкої демократизації майбутнього польського суспільства.

Безпосередньо про майбутнє Польщі ще не йшлося, але перші кроки в цьому напрямку були зроблені: дано оцінку національної та соціальної політики буржуазних урядів Польщі, поставлено питання про справжню демократію — демократію суспільства соціалістичного, про силу інтернаціоналізму. Водночас зароджуються і нові форми ідеологічної роботи серед населення: публіцистична діяльність на сторінках щоденної газети, виступи письменників перед великою аудиторією робітників, селян, трудової інтелігенції, організація урочистих зборів, присвячених загальнонародним святкам, важливим історико-літературним датам, підготовка підручників для шкіл.

Отже, наприкінці 1939 р. започатковано об'єднання сил прогресивної польської еміграції на основі широкої демократичної програми, пов'язаної з майбутньою Польщею.

Список літератури: 1. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Збірник документів і матеріалів. К., 1949. 2. *Глобацев М. О.* Вопросы литературы на страницах журнала «Новое виднокрениг» (1941—1946). — Советское славяноведение, 1981, № 1. 3. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. 1939—1943. М., 1973, т. 7. 4. *Зуев Ф. Г.* Польский народ в борьбе против фашизма. М., 1967. 5. *Калениченко П. М.* Польська прогресивна еміграція в СРСР в роки другої світової війни. К., 1957. 6. *Парсаданова В. С.* Советско-польские отношения в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945. М., 1982. 7. Радянський Львів. Документи і матеріали. Львів, 1956. 8. *Сизова Т. И.* Журнал «Новое виднокрениг» — орган польской прогрессивной эмиграции в СССР (1941—1943). — Советское славяноведение, 1978, № 6. 9. *Танк Максим.* Листки календаря, Мінск, 1970. 10. *Czerwony Sztandar.* 11. *Kowalski W.* Geneza polityki zagranicznej PRL (1939—1947). *Polityka zagraniczna PRL w świetle układu poczdamskiego.* Warszawa, 1972. 12. *Kowalski W.* Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939—1945. Warszawa, 1967. 13. *Lampe A.* O nową Polskę. Warszawa, 1954. 14. *Malinowski M.* Geneza PPR. Warszawa, 1972. 15. *Malinowski M., Pawłowicz J.* Polski ruch robotniczy w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej. Warszawa, 1964. 16. *Putrament J.* Pół wieku. Warszawa, 1962, т. 2. 17. *Rawski T., Stępor Z., Zamojski J.* Wojna wyzwolenicza narodu polskiego. 1939—1945. Warszawa, 1963. 18. *Zbiniewicz F.* Armia polska w ZSRR. Warszawa, 1963.

Краткое содержание

Рассматривается малоисследованный период деятельности прогрессивной польской эмиграции в СССР с сентября по декабрь 1939 г. Уже в этот период прогрессивная польская интеллигенция, прежде всего члены бывшей Коммунистической партии Польши, левые социалисты и левые людицы активно включились в общественно-политическую жизнь на западноукраинских землях. Начались поиски той идейной платформы, которая впоследствии ляжет в основу программы Союза Польских Патриотов.

Стаття надійшла до редакції 30 травня 1983 р.

*Л. О. ТІТОВА, ст. викл.,
Гомельський університет*

ПОЗИЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПОЛЬЩІ ПРИ ОБГОВОРЕННІ ЗАКОНОПРОЕКТУ ПРО АГРАРНУ РЕФОРМУ (червень—липень 1925 р.)

Законопроект про аграрну реформу, представлений на розгляд палати депутатів 22 червня 1925 р., став основою прийнятого сеймом у грудні того ж року закону про аграрну реформу, який послужив вихідним пунктом усіх наступних аграрних заходів буржуазно-поміщицьких урядів Польщі. В ході його обговорення остаточно виявилось, наскільки різні політичні партії спроможні послідовно захищати і обстоювати свої програмні вимоги.

Законопроект передбачив щорічну парцеляцію протягом 10 років не менше 200 тис. га землі. Земельний максимум у промислових центрах і передмістях повинен був становити 60 га, на решті території — 180 га. Парцеляція мала бути добровільною. При цьому зберігалась видимість участі в ній держави, яка могла чинити опір поміщикам шляхом введення парцеляційної повинності й примусового викупу землі в разі недобору означеного щорічного контингенту. Розміри збільшених або новостворених внаслідок парцеляції господарств не повинні були перевищувати 25 га, а в Поморському, Білостоцькому, Новогрудському, Поліському, Волинському воєводствах, Вільнюському адміністративному окрузі та гірських повітах — 45 га. Це означало продовження колонізації і полонізації національних окраїн. Поміщики одержували винагороду відповідно до вартості маєтку, яка містилася у податковій декларації, а також цінними паперами [5]. Найбільш точно суть нового законопроекту визначив міністр аграрних реформ Ю. Радван: «При такій постановці справи парцеляція великих поміщицьких маєтків стає природним економічним процесом, який будується на пропозиції та попиту, з тим, що розвиток цього процесу (законом. — А. Т.) прискорюється і регулюється» [6, 220, с. 8].

Обговорення законопроекту в сеймі перетворилося в бурхливу дискусію, яка тривала протягом місяця. Про напруженість і гостроту боротьби свідчить той факт, що цьому обговоренню було присвячено 19 засідань сейму, на яких заслухано 260 депутатських виступів і внесено до проекту понад 600 поправок.

Проти законопроекту в цілому, як ніби вкрай радикального, виступило найбільше представництво поміщиків у сеймі — клуб Християнсько-національної партії (ХНП). Критикуючи основні положення проекту з точки зору великих землевласників і прагнучи забезпечити їм вільне володіння землею, представник клубу розцінював його як посягання на право власності, а тим самим — на конституцію держави. Клуб ХНП вимагав збільшення земельного максимуму на всій території до 180 га, а в Західній Білорусії, Західній Україні й Поморському воєводстві — до 400 га, повної винагороди поміщиків відповідно до цін ринку, добровільної, ні-

чим не обмеженої приватної парцеляції [6, 221, с. 37—43; 242—248].

Ендеки (національні демократи) й близькі до них клуби — Польської народно-католицької партії і Християнсько-демократичної партії, — зацікавлені у зміцненні капіталістичної форми господарства шляхом збільшення прошарку сільської буржуазії, з деякими застереженнями висловились за прийняття проекту [6, 221, с. 12—14, 16—20]. Представник партії великої польської буржуазії, депутат Народно-національного союзу (ННС) В. Станішкіс говорив: «У Польщі немає землі для того, щоб наділити нею всіх, хто має на це юридичне право <...>. Тому програма аграрної політики в Польщі повинна полягати в тому, щоб якомога скоріше забезпечити (умови. — А. Т.) збільшення продуктивності селянських господарств за рахунок землі, яка буде призначена на парцеляцію» [6, 220, с. 12]. Поправки ННС передбачали збільшення земельного максимуму до 340 га, а на території Західної Білорусії і Волині — до 400 га, виплату винагороди поміщикам відповідно до ринкових цін на землю, скасування примусової парцеляції й контролю держави, недопущення збільшення щорічного контингенту і навіть скорочення парцеляції за рахунок вилучення фільварків, які ведуть інтенсивне господарство [5, с. 2, 11; 6, 220, с. 12—14, 16, 19, 20—21, 221].

Позиція правої селянської партії ПСЛ—«ПЯСТ» була зумовлена її прагненням будь-що довести справу до прийняття аграрного закону сеймом. Голова партії В. Вітос висловився за колонізацію східних окраїн і рішуче виступив проти парцеляції без винагороди як такої, що суперечить конституції. Розглядаючи аграрну реформу як засіб збільшення і закріплення куркульського прошарку на селі, п'ястівці намагалися врегулювати передусім ті суперечки, які впливали з економічних протиріч між заможним селянством і поміщиками і стосувались викупу, кількості, якості й ціни парцеляційної землі [2, с. 144; 6, 221, с. 58—61, 64; 7, с. 53—54]. Це повинно було створити видимість захисту інтересів селянства і тим самим, полегшити компроміс між ПСЛ—«ПЯСТ» та лівими людовцями.

Урядовий законопроект підтримав представник центристського «Клубу праці» С. Тугутт, розцінюючи його як «хоч і далекий від досконалості, але значний крок вперед». виправдовуючи позицію свого клубу, С. Тугутт підкреслював, що «питання про аграрну реформу в наш час ... є питання розстановки сил». Він висував на перший план переваги проекту, які бачив у спрощенні процедури викупу, в тому, щоб проект відповідав постановам конституції і встановлював певний парцеляційний контингент. Водночас С. Тугутт намагався схилити до підтримки проекту ті сили, які виступали проти нього. Поміщиків він заспокоював тим, що закон дозволить державі контролювати природний перехід частини землі з рук великих земельних власників до рук дрібних і тим самим полегшить цей процес. Про польську колонізацію східних окраїн він висловився дуже обережно, але не двозначно. С. Тугутт вважав політичною помилкою відкриту і цілеспрямовану ко-

лонізацію державою і водночас допускав стихійну полонізацію, тобто виступив за свободу купівлі землі польськими селянами на території національних окраїн. Намагаючись затушувати угодовську позицію своєї партії, представник центристського «Клубу праці» змушений був піддати критиці деякі положення проекту. Так, земельний максимум у 180 га він розцінював як етап на шляху до скорочення землеволодіння до 20—25 га, говорив про те, що справедливість вимагає безкоштовного наділення селян землею [6, 221, s. 78—83]. Однак всі ці декларації не мали практичних наслідків для покращання проекту, тому що клуб твердо стояв на позиції прийняття закону і підтримки урядового варіанту, розглядаючи його як максимум можливого в умовах обстановки, що склалася в сеймі в середині 1925 р.

Польська соціалістична партія (ППС), підтримуючи проект, мотивувала це прагненням послабити роль поміщиків у суспільному житті країни, ліквідувати злидні на селі і тим самим сприяти розширенню внутрішнього ринку і ліквідації кризи у промисловості, запобігти революційному вибуху [6, 221, s. 64—65]. Виступи представників ППС були багаті на запевнення захищати інтереси трудящих: «Разом з трудящим людом села ми бажаємо оголосити війну реакції, всьому тому, що перешкоджає прогресу, всьому тому, що перешкоджає перебудові й покращанню соціального устрою» [6, 221, s. 66]. Поправки ППС передбачали скорочення розмірів створюваних внаслідок парцеляції господарств до 5—15 га, збереження земельного максимуму у межах 180 га і наділення землею насамперед безземельних і малоземельних селян [6, 221, s. 67, 72; 228, s. 23—24]. ППС прямо заявила, що поділяє постанови проекту про виплату винагород землевласникам за парцельовану землю. Депутат Ніській заявив у сеймі, що ППС як і раніше є прибічницею проведення аграрної реформи без винагороди, але оскільки соціалісти становлять у сеймі всього 9% депутатів і своєї програми реалізувати не можуть, вони змушені робити такі кроки, які дозволили б придбати землю. Маючи на увазі, що така позиція партії викличе незадоволення найбільшого селянства, депутат ППС висловив надію на перемогу партії на наступних виборах, що дозволить їй вжити заходів по вдосконаленню закону [6, 227, s. 30—31].

Представники найбільшої сили селянської лівиці Союзу селянських партій (ССП), з одного боку, вимагали безкоштовного вилучення поміщицьких земель і відповідно до цього вносили поправки до законопроекту, передбачаючи виключення з нього статей про оцінку земель, що викупаються. З другого боку, вони, не чекаючи голосування цієї поправки, внесли пропозицію про спосіб оцінки маєтків. Більше того, виступаючи з обґрунтуванням поправки свого клубу, Ю. Понятовський головну увагу приділив доведенню необхідності виплати землевласникам винагород відповідно до податкових декларацій, частково цінними паперами [5, s. 8; 6, 220, s. 34; 227, s. 22—23]. Однак представники ССП у сеймі не мали змоги абсолютно ігнорувати вимоги широких мас селянства. Про це свідчить висунута ними вимога одноразового ви-

лучення державою всієї землі, визначеної для парцеляції, скорочення максимуму землеволодіння до 30—60 га, зменшення розмірів новостворюваних чи збільшених внаслідок парцеляції господарств до 15—25 га [5, s. 211; 6, 220, s. 31—32]. Коливання ССП виявилися і у ставленні до законопроекту в цілому. Не наважуючись відкрито відхилити проект, депутати клубу вносили поправки, а в разі їх відхилення застосовували тактику обструкції.

Вимоги ССП були підтримані депутатами Селянського Союзу (СС). Вони виступили проти приватної парцеляції, вважаючи, що аграрна реформа повинна бути проведена шляхом одноразової передачі землі державі і продажу її малоземельним та безземельним селянам на умовах довгострокового кредиту [5, s. 11, 28; 6, 222, s. 15—20; 227, s. 14, 30]. Представники Селянського Союзу викрили позицію ППС з питань аграрної реформи. «Робітничі партії, — говорив депутат О. Плюта, — а особливо ППС ніби в обмін за якусь сочевичну юшку підтримують урядовий проект, задовольняючись забезпеченням інтересів нечисельного прошарку батраків. ППС не хоче виглянути за паркан фільварка, щоб подивитись, яка на селі нужда» [6, 222, s. 21]. Слід зазначити, що депутати СС намагалися схилити на свій бік партії лівого крила і центру сейму, а також представництва національної меншості, застосовуючи при цьому метод шантажу та погроз. Так, звертаючись до ППС, О. Плюта обіцяв лівим людовцям за голосування на користь поправок підтримку у вирішенні робітничого питання і погрожував відмовою у ній, якщо соціалісти будуть продовжувати виступати за урядовий проект. Єврейському клубу він прямо обіцяв сприяти посиленню націоналістичного курсу, в разі коли той відмовиться від підтримки поправок СС. Більш обережно О. Плюта висловився на адресу депутатів Білоруського і Українського клубів. Свої колонізаторські спрямування він змушений був завуалювати заявою про прагнення свого клубу створити «дружні відносини» на окраїнах, які, на його думку, могли скластися за умови наділення землю місцевого населення і переселення у східні воеводства «псевної» кількості поляків.

Прагнучи здійснювати тиск на депутатів ПСЛ—«ПЯСТ», О. Плюта погрожував їм, як авторам реакційного законопроекту, відповідальністю перед селянством [6, 222, s. 21—24]. Видимість активної боротьби і пошуку союзників на одному з останніх етапів розробки аграрного закону повинна була завуалювати той факт, що СС неспроможний був послідовно відстоювати інтереси селянства. Підтримавши ССП у питанні про спосіб виплати винагороди поміщикам, депутати Селянського Союзу відмовились від програмної вимоги безкоштовного вилучення поміщицьких земель.

Лідер Радикальної селянської партії (РСР) ксьондз Е. Оконь вимагав розпустити сейм, який не здатний був вирішити аграрне питання шляхом експропріації поміщиків, і призначити нові вибори. Така тактика лівих селянських партій була частково продиктована прагненням відтермінувати прийняття земельного закону з тим, щоб на виборах в новий сейм мати можливість вико-

ристати гасло «Земля селянам!» і завдяки цьому одержати більше мандатів [4, s. 331; 6, 222, s. 64; 209, s. 11].

Урядовий законопроект зустрів різку критику з боку представників українського і білоруського населення в сеймі. Вони розцінювали його як черговий прояв східної експансії, що має на меті економічне придушення національних меншостей. Особливу увагу депутати Українського і Білоруського клубів приділили викриттю зрадницької ролі лівих партій. Якщо праві і центр сейму ведуть відкритий наступ на національні меншості, зазначав представник Білоруського клубу, то «так звані ліві — ППС і «Визволене» (ССП. — А. Т.) — проводять, правда, звиваючись як вуж на вилах, політику обману, виступаючи на виборах з гаслами радикальної аграрної реформи й відмовляючись від них, коли справа доходить до захисту інтересів селянства в сеймі» [6, 221, s. 58—63, 86—87].

В обставині, коли ППС пішла на пряму підтримку антиселянського законопроекту, а діяльність лівих лідерів по захисту принципів демократичної аграрної реформи була фактично паралізована розбіжностями, відбувалось згуртування та посилення революційного табору. У червні 1925 р. відбувся розкол в Білоруському клубі. Група революційно-демократичних діячів на чолі з колишнім головою клубу Б. Тарашкевичем розірвала з буржуазно-націоналістичною і клерикальною більшістю клубу і створила самостійну фракцію в сеймі — Білоруську селянсько-робітничу громаду (БСРГ). БСРГ вимагала конфіскації поміщицьких земель і передачі їх селянським комітетам для безкоштовного розподілу між селянами, знищення осадництва [6, 223, s. 42—43; 1, арк. 3—4]. Великий вплив на формування аграрної програми БСРГ справив послідовний захист комуністами інтересів найбільшого селянства. Виступаючи з критикою урядового проекту, Б. Тарашкевич говорив: «...сьогодні в польському сеймі і поза ним немає партії, крім комуністичної фракції, яка б не поділяла колонізаторських прагнень» [6, 221, s. 41]. Кінцевою метою нового клубу була боротьба за революційний робітничо-селянський уряд [1, арк. 1].

Наприкінці червня 1925 р. комуністи, депутати Незалежної селянської партії (НСП) і БСРГ виступили єдиним блоком, вносячи спільний проект аграрної реформи. Мотивуючи пропозицію революційних сил, депутат Комуністичної депутатської фракції А. Пашук розцінював урядовий проект як замах на насущні інтереси трудящих мас. Він зазначав, що за допомогою обговорюваного проекту буржуазія хоче зробити з націоналістичного «Пяста» свого постійного союзника у боротьбі проти робітників і селян, а допомагають їй в цьому лідери ППС і «Визволене», які під тиском селянських мас, хоч і говорять про експропріацію поміщиків, в дійсності не ведуть боротьбу за землю. В основу проекту, представленого в сейм блоком революційних депутатів, були покладені аграрні вимоги, прийняті III з'їздом НСП. Це свідчило про зростання впливу і авторитету комуністів в масах селянства й серед радикальних політичних діячів, про керівну роль КДФ в діяльності революційної фракції сейму. Проект передбачав безкоштовне

вилучення поміщицьких, церковних і монастирських земель з усім живим та мертвим інвентарем і передачу їх селянським комітетам з метою безкоштовного розподілу серед селян. Землю повинні були отримувати передусім батраки, зайняті в парцельованому маєтку, дрібні орендарі, безземельне і малоземельне населення найближчих околиць. Ліси і води підлягали націоналізації [6, 222, s. 55—56]. Представлена в проекті робітничо-селянська програма вирішення земельного питання була схвалена і підтримана депутатами Українського і Білоруського клубів, які підписались під пропозицією революційного блоку. Ліві партії сейму відмовились його підтримати.

Внаслідок довготривалих дебатів законопроект про парцеляцію й осадництво з незначними поправками, які не змінювали його змісту, 20 липня 1925 р. був прийнятий сеймом. За проект голосували 200 депутатів (ННС, Польська народно-католицька партія, ХОП, Незалежна робітничка партія, ПСЛ—«Пяст», ППС, Єврейський клуб, частина депутатів ССП і СС), проти — 89 (Християнсько-національна партія, представники національної меншості, ліві людовці [6, 239, s. 27—30]. Депутати революційного крила не взяли участі у голосуванні, висловлюючи цим протест проти буржуазно-поміщицького характеру аграрної реформи.

Список літератури: 1. Центральна бібліотека АН Литовської РСР. Відділ рукописів, 21, спр. 2188. 2. *Grabski W.* Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej 1924—1925. Warszawa, 1927. 3. *Pamiętnik pierwszego walnego zjazdu zrzeszonego ziemiaństwa Polski.* Warszawa, 1925, t. 2. 4. *Rataj M.* Pamiętniki 1918—1927. Warszawa, 1965. 5. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej.* Druki. Załącznik do druku N 1994. 6. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej.* Sprawozdanie Stenograficzne. 7. *Witos W.* Moje wspomnienia. Paryż, 1965, t. 3.

Краткое содержание

Рассмотрены позиции основных польских политических партий по аграрному вопросу в ходе обсуждения проекта земельной реформы в сейме в 1925 г., показавшего их тесную связь с интересами тех или иных классов Польши и выявившего буржуазно-помещичий характер реформы.

Стаття надійшла до редколегії 17 вересня 1983 р.

*І. О. ГЛІЧОВ, доц.,
Львівський університет*

БАЛКАНСЬКЕ ПИТАННЯ В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ РОСІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Міжімперіалістичні протиріччя на Балканах, які ще більше загострилися напередодні першої світової війни, зводились, по суті, як і раніше, до боротьби за підпорядкування балканських держав інтересам великих європейських країн. Світова громадськість

з увагою стежила за розвитком подій в цьому регіоні, оскільки вони набували все більш небезпечного характеру. Дана стаття є спробою показати ставлення основних політичних сил Росії до балканського питання у період від середини 1913 р., коли закінчилась Друга Балканська, так звана Міжсоюзницька, війна, до початку першої світової війни. Ця проблема ще не дістала належного висвітлення в історичній літературі. Дослідники торкаються лише окремих її аспектів. Так, І. В. Бестужев зупиняється на ставленні партії більшовиків до питань війни і миру на Балканах. Позиція інших партій і класів залишається не з'ясованою.

Боротьба між політичними партіями з балканського питання, як і взагалі з питань зовнішньої політики, не завжди фіксувалася у відповідних дипломатичних документах. Тому особливого значення набувають публікації преси різних напрямів, на сторінках якої можна було знайти виклад платформ партій, цікаві відомості у виступах державних діячів, матеріали державної Думи тощо.

Науково обгрунтоване В. І. Леніним розмежування політичних сил в Росії на три табори є методологічним ключем для розуміння позицій різних партій і класів з питань балканської політики. Прогерманськи настроєна частина російського суспільства в особі чорносотенних кіл виступала проти війни на Балканах, яка, на їх думку, могла привести до революції. Другим напрямом в оцінці балканських подій була проанглійськи настроєна частина суспільства, де керівну роль відігравали кадети. Третім, революційним напрямом був більшовицький. В. І. Ленін і більшовики на сторінках преси, в Думі займали з балканського питання принципову антимілітаристську позицію і боролися проти авантюр великих держав, за інтернаціональну єдність балканського і російського пролетаріату, за мир.

Після Балканських воєн в Європі склалася напружена обстановка. Інтереси російських поміщиків і буржуазії на ринках балканських країн постійно нагтовхувалися на конкуренцію германського імперіалізму. Особливо непокоїла панівні класи Росії перспектива загарбання Німеччиною чорноморських проток, які для Росії мали велике економічне і стратегічне значення. У передвоєнні роки через балтійські порти Росія вивозила лише 11% хліба, а через Босфор і Дарданелли — 80% [6, с. 126]. Болгарія була для неї найкоротшим шляхом по суші до чорноморських проток [5, с. 116]. Проникнення німецького імперіалізму на Балкани сильно ущемляло економічні і політичні інтереси Росії. Німеччина підтримувала і заохочувала експансію на Балканах Австро-Угорщини, яка була основним суперником Росії в боротьбі за гегемонію в цьому районі [9, с. 44].

Підсумовуючи наслідки Балканських воєн 1912—1913 рр., правлячі кола Росії висловлювали незадоволення тим, що царська дипломатія зазнала значних моральних втрат у цьому регіоні. Праві (октябристи, чорносотенці) були незадоволені тим, що після Балканських воєн переможцями виявилися не армія і вмілі дипломати, а Австро-Угорщина, яка, не взявши участі у війні, зуміла зруйнувати союз балканських держав, утворений 1912 р. Преса

правих критикувала царську дипломатію за те, що вона не скористалась щасливими обставинами для зміцнення Росії на Балканах, не зуміла запобігти сербсько-болгарському зіткненню в Міжсоюзницькій війні, продемонструвавши, таким чином, моральне безсилля своїх дипломатів в Софії і Белграді [11, 14 января].

Зовсім іншу оцінку наслідків Балканських воєн дали більшовики. «Не воля, а пригнічення політичне і економічне — ось підсумки війни, — писала «Рабочая правда», коли наслідки збройної боротьби на Балканах визначилися з достатньою очевидністю. — Нові податки, нові жертви на користь милітаризму — ось її наслідки для розореного і виснаженого народу» [13, 4 июля]. Більшовики підкреслювали, що соціалісти всього світу заявили себе рішучими противниками Міжсоюзницької війни, тоді як кадети грали ганебну роль під час балканських подій [7, с. 78].

Виявляючи великий інтерес до цих подій, вони знали про те, що уряд Болгарії просив у Народних зборів додаткові кошти на військові потреби і рекомендували прем'єр-міністру Радославову звернутися за фінансовою допомогою до Росії, гарантуючи успіх у цій справі [14, 17 января]. Більше того, кадети звернулись до болгарського уряду із закликом відтворити поріділу після Балканських воєн армію, припинити міжпартійні незгоди. Оскільки партія Радославова мала австрофільську орієнтацію, кадети розглядали збереження болгарським царем Фердинандом влади за Радославовим як прояв австрійських настроїв [14, 17 января]. Кадети були незадоволені таким станом речей і вважали, що кращим виходом з кризи для болгарського уряду була політика тісного союзу з Росією.

«Політика російських кадетів, — зазначав В. І. Ленін, — є лажество перед реакційними урядами, є відстоювання колоніальних загарбань, грабежу і втручання в чужі справи» [1, т. 17, с. 213—214]. Вона «особливо шкідлива тому, що ... ведеться під флагом «опозиції», і внаслідок цього збиває з пантелику дуже і дуже багатьох, вселяє довір'я тим, хто не вірить російському урядові, розбещує свідомість мас» [1, т. 17, с. 214]. Тому В. І. Ленін так ставив завдання перед депутатами-більшовиками в IV державній Думі і партійними організаціями: «...не можна зробити жодного серйозного кроку в справі соціал-демократичної пропаганди і агітації з приводу балканських подій, не роз'яснюючи, і з *думської трибуни*, і в листках, і на зборах, *зв'язку* між реакційною політикою самодержавства і лицемірною опозицією кадетів» [1, т. 17, с. 214].

Однією з проблем, що хвилювали громадську думку Росії, було відновлення союзу балканських країн, який розпався в 1913 р. Правлячі кола Росії були занепокоєні таким становищем і вважали одним з головних завдань дипломатії балканських країн відновлення союзу. При цьому налагодження добросусідських відносин між Болгарією і Сербією розглядалося як головне завдання, проти чого виступали Австро-Угорщина і Туреччина. Права преса Росії лякала громадську думку Болгарії, нагадуючи про страшні наслідки Балканських воєн, до яких, на її думку, привело нехту-

вання царем Фердинандом російським арбітражем напередодні і під час Міжсоюзницької війни 1913 р. [11, 7 лютого]. Після війни російському послу в Болгарії було доручено заявити Фердинанду, що погане минуле слід забути заради кращого майбутнього. Фердинанд відповів, що важкі випробування не пройшли даремно, і що болгарський народ був втягнутий Австро-Угорщиною в авантюру і усвідомлює це. Відповідь болгарського царя праві зустріли із задоволенням і тепер повернули свою зброю проти сербського уряду, який, на їх думку, був далекий від тверезої оцінки становища, що заважало союзу Болгарії та Сербії [11, 7 лютого].

Ліберально-буржуазні кола Росії, провідною політичною силою яких були кадети, виступали проти вступу Росії у військові конфлікти на Балканах, спростовували чутки про те, що ведуться переговори про створення нового балканського союзу. Кадети та їх лідер П. М. Мілюков знали, що велися переговори між Сербією і Грецією про можливість створення такого союзу, спрямованого проти Туреччини і Австро-Угорщини, але всіляко намагалися приховати це від громадської думки Росії. Водночас австрійська дипломатія, яка була зацікавлена у загостренні міжнародного становища, поширювала чутки про поновлення балканського союзу. Вона твердила, що це питання обговорювалось сербським та грецьким прем'єрами Пашичем і Венізелосом під час їх перебування у Петербурзі в січні 1914 р. Прагнучи спростувати ці чутки, кадети передрукували з болгарської урядової газети «Воля» повідомлення, що Болгарія зовсім не думає про зближення з Сербією і не вступає з нею в переговори. Особливо підкреслювалось те місце, в якому повідомлялось, що Болгарії не потрібен союз, до якого так прагне Сербія [14, 12 лютого]. Отже, кадети докладали чимало зусиль для того, щоб запобігти конфлікту між Росією і Австро-Угорщиною на Балканах, оскільки він міг привести до європейської війни, яка викличе революцію в Росії.

Праві висловлювали незадоволення тим, що громадська думка Росії майже не звертала уваги на зовнішню політику Румунії. Подальші події підтвердили їх прогнози. Мобілізація румунських військ так вплинула на розвиток балканської кризи, що всі складні питання сербсько-болгарського суперництва під час Міжсоюзницької війни були вирішені на користь Сербії тоді, коли передові загони румунської армії перейшли через Дунай і вдерлися на територію Болгарії. А Бухарестська конференція, на якій був укладений мир після закінчення Міжсоюзницької війни, остаточно підтвердила піднесення авторитету Румунії в балканських справах [11, 18 лютого].

Праві нацькували Румунію на Австро-Угорщину, бо вважали, що перша може відіграти серйозну роль у майбутньому Габсбурзької монархії. Вони неодноразово порушували питання про безправне становище 5,5 млн. румун, які проживали в Австро-Угорщині. Висловлювалася провокаційна думка, що об'єднання цієї частини румун під владою короля Карла збільшило б країну на дві третини [11, 18 лютого]. Румунський кабінет зробив заяву

Туреччині, в якій говорилося, що в разі агресії з її боку проти Греції Румунія виступить на захист грецького народу. Тому праві робили припущення, що між Румунією, Грецією, Сербією і Чорногорією існує угода. В цьому їх переконувала заява сербського прем'єра Пашича, в якій говорилося, що на переговорах з грецьким прем'єром Венізелосом вони досягли реальних результатів [11, 15 лютого].

Все це свідчило про те, що Румунія поступово відходила від Троїстого союзу. Праві були задоволені зближенням Румунії з країнами Антанти, оскільки для Росії Румунія мала стратегічне значення. На випадок війни вона не тільки зв'язувала б Росію із Сербією, але і порушувала зв'язки Австро-Угорщини і Німеччини з Болгарією і Туреччиною [9, с. 88]. З Румунії відкривався для російської армії найкоротший шлях на Константинополь, Софію і Будапешт в обхід і в тил укріплених позицій противника в майбутній війні [10, с. 149]. Правих в цьому питанні підтримували кадети, які багато говорили про необхідність залучення Румунії до табору Антанти.

В полі зору громадської думки Росії були події в інших балканських країнах, зокрема в Албанії. Правим стало відомо, що Італія, підтримувана Австро-Угорщиною, готує інтервенцію в Албанію. Це стривожило їх, бо встановлення італійського панування в цій частині Балканського регіону привело б до значних втрат позицій царизму. І коли сербський і грецький уряди заявили про велику небезпеку італійської та австро-угорської окупації, праві почали вимагати, щоб у цей дипломатичний конфлікт втрутилася не тільки Росія, а й інші європейські держави. Щоб ще більше настроїти громадську думку Росії проти країн Троїстого союзу, праві розповсюдили чутки про те, що Албанія вже поділена на сфери впливу [8, с. 31].

Праві висміювали привід, який висували Австро-Угорщина і Німеччина для встановлення патронажу над Албанією, а саме — начебто нездатність цієї країни до самостійного існування у зв'язку з постійною ворожнечею між племенами. Праві закликали царський уряд до дипломатичного втручання в албанські справи з метою перешкодити встановленню панування Троїстого союзу в Албанії. Із задоволенням праві зустріли звістку про те, що через Албанію виникли серйозні протиріччя між Туреччиною і Німеччиною. Туреччина прагнула перетворити Албанію у васальне князівство, а Німеччина — у свою точку опори на Балканах [2, с. 114]. Праві намагались використати ці протиріччя і закликали царську дипломатію стати на бік Туреччини, зіграти «на виграш», пообіцявши їй позику і гарантовану безпеку з боку країн Антанти [11, 16 лютого]. Кадети теж були незадоволені зазіханнями Німеччини і Туреччини на Албанію і закликали уряд Росії підтримати цю країну у важку для неї хвилину. Але їх політика з цього питання була двоїстою: водночас вони з почуттям задоволення зустріли повідомлення про призначення імператором Вільгельмом німецького принца Віда князем Албанії [14, 27 лютого].

Напередодні першої світової війни певний резонанс в Росії викликало те, що в грудні 1913 р. за домовленістю з Туреччиною німецький уряд направив у Константинополь для реорганізації і навчання турецької армії військову місію на чолі з генералом Ліманом фон Сандерсом. Кадети висловили незадоволення тим, що дипломатичне відомство Росії не дало цій події відповідної оцінки і не розуміло, що військові реформи в Туреччині спрямовані передусім на підготовку турецької армії для майбутньої війни проти Росії і Балканських країн [11, 18 янв.]. З іншого боку, кадети боялися будь-яких ускладнень у відносинах з Німеччиною і заявляли, що було б незрозуміло, якби діяльність німецької місії привела до конфлікту між цими країнами [11, 23 февр.]. Офіційоз правих «Новое Время» теж був незадоволений нерішучістю царської дипломатії. В. І. Ленін, викриваючи політику реакційних ліберальних шовіністів щодо Туреччини і балканських країн вказував, що висловлювання «Нового Времени» і органу кадетів «Речи» «однорідні, відрізняються лише тоном і деталями, — ці шовіністи проповідують перетворення народів у гарматне м'ясо» [1, т. 22, с. 144].

10 травня 1914 р. міністр закордонних справ Росії С. Д. Сазонов виступив у державній Думі з доповіддю про міжнародне становище. Більшовики піддали цей виступ аргументованій критиці. Сазонов стверджував, що саме завдяки політиці Антанті у світі встановилася рівновага в інтересах збереження миру. Але, вказували більшовики, ця «рівновага» призвела свого часу до Балканських воєн, про що міністр нічого не сказав, а висловив лише сподівання, що на Балканах нарешті наступило «умиротворіння» [12, 1 марта]. А суть цього «умиротворіння», писала газета більшовиків «Путь Правды», полягала в тому, що колишні балканські союзники під тиском Німеччини, Австро-Угорщини та Італії уклали мир, який не може бути довготривалим [12, 1 марта]. Роз'яснення більшовиків надавали можливість показати трудящим неспроможність царської дипломатії пояснити причину конфліктів на Балканах.

Викриваючи антинародну зовнішньополітичну програму октябристів і кадетів, більшовики вказували, що в основі політики цих партій лежить шарлатанський прийом, суть якого полягає у привласненні собі права говорити від імені громадської думки всієї країни. Більшовики роз'яснювали, що агресивні виступи правих і лібералів з балканського питання підказані їх класовими інтересами і тому закликали не піддаватися на націоналістичний галас буржуазно-чорносотенних кіл Росії [12, 1 марта].

Коли стало відомо про сараєвське вбивство наступника австро-угорського престолу Франца-Фердинанда, більшовики зазначили, що правлячі кола Австро-Угорщини використають сараєвське вбивство для війни проти Сербії. Час підтвердив це передбачення.

Отже, тоді як більшовики стояли на революційних позиціях в оцінці балканського питання, праві і ліберальна буржуазія проводили антинародну політику, спрямовану на задоволення інтересів імперіалістичних кіл Росії на Балканах. Всупереч твердженням

буржуазних фальсифікаторів історії ленінська партія мала чітку програму з питань зовнішньої політики, зокрема балканського питання, сформульовану В. І. Леніним [3, с. 40].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Аветян А. С.* Германський імперіалізм на Близькому Востокі. М., 1966. 3. *Бестужев І. В.* Борьба большевиков против милитаризма и угрозы войны в годы нового революционного подъема (1910—1914). М., 1962. 4. *Бестужев І. В.* Борьба В. И. Ленина против милитаризма и угрозы войны в годы революционного подъема (1910—1914). М., 1965. 5. *Бовкин В. И.* Русско-французские противоречия на Балканах и Близьком Востоке. — В кн.: Исторические записки. М., 1957. 6. *Бовкин В. И.* Из истории возникновения I мировой войны. М., 1961. 7. *Глізов І. О.* Балканські війни (1912—1913 рр.) у висвітленні більшовицької преси. — У кн.: Українське слов'янознавство. Львів, 1975, вип. 12. 8. *Готліб В. В.* Тайная дипломатия во время I мировой войны / Пер. с англ. М., 1960. 9. История первой мировой войны. 1914—1918. В 2-х т. М., 1975, т. 1. 10. *Кросс Б. Б.* Русская дипломатия и Румыния накануне I мировой войны. М., 1971. 11. Новое время, 1914. 12. Путь Правды, 1914. 13. Рабочая правда, 1913. 14. Речь, 1914. 15. Северная правда, 1913. 16. Трудовая правда, 1914.

Краткое содержание

Показано отношение разных политических лагерей России к Балканскому вопросу накануне первой мировой войны. Подчеркнуто, что только В. И. Ленин и большевики в оценке событий на Балканах занимали антимилитаристскую позицию, боролись за мир и безопасность в этом регионе.

Стаття надійшла до редколегії 13 вересня 1983 р

*Я. С. ХОНИГСМАН, проф.,
Львівський політехнічний інститут*

ДО ІСТОРІЇ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ В ПОЛЬЩІ

Наприкінці XIX — на початку XX ст. закономірний процес розвитку капіталізму в Польщі створив умови, які сприяли переходу до більш прогресивного і вищого ступеню — до соціалізму. Соціально-економічними передумовами соціалістичної революції в Польщі (як і в Росії) були відповідний рівень розвитку продуктивних сил, капіталістичне усупільнення виробництва і виникнення монополії, а також гігантське зростання розмірів і могутності фінансового капіталу, яке В. І. Ленін вважав головною матеріальною основою неминучого настання соціалізму [1, т. 26, с. 65].

Отже, проблема зародження і формування фінансового капіталу є питанням про визрівання об'єктивних умов соціалістичної революції. Не дивно, що буржуазні історики (як і деякі антисоціалістичні історики сучасної Польщі) або нехтували цим питанням, або заперечували його існування.

У 50-х та 60-х роках у ПНР було опубліковано декілька цінних праць, присвячених історії імперіалізму в Польщі [8; 14; 13; 16]. Розвиток монополістичного капіталізму в Польщі частково досліджували радянські вчені, зокрема, В. І. Бовкін, І. Ф. Гиндін [2; 4;

5]. Але проблема виникнення і формування фінансового капіталу в Польщі висвітлена не досить.

Мета даної статті — з'ясувати, за яких умов виникли основні акціонерні комерційні банки в Польщі: Комерційний банк у Варшаві, Варшавський Обліковий і Торговельний банк у Лодзі. Вони виступили головними організаторами концентрації виробництва, створення монополій і злиття банківського капіталу з промисловістю, що й привело до виникнення фінансового капіталу і фінансової олігархії в Польщі [14, s. 187—189]. Ці кредитні заклади зосереджували у своїх сейфах наприкінці XIX ст. основні кредитні операції виробничої та невиробничої сфери Королівства Польського. Вони стали типовим прикладом того, як «банки переростають із скромної ролі посередників у всесильних монополістів, які розпоряджаються майже всім грошовим капіталом всієї сукупності капіталістів і дрібних хазяїв, а також більшою частиною засобів виробництва і джерел сировини в даній країні і в цілому ряду країн» [1, т. 27, с. 306—307].

У Королівстві Польському, на відміну від Росії, де банківська справа довгий час розвивалася з ініціативи і на засоби держави, приватні банки виникли ще в другій половині XVIII ст. [17, s. 411]. Протягом XIX ст. кількість їх швидко зростала. 1862 р. тільки у Варшаві налічувалося 48 дрібних кредитних закладів, у Львові їх було 84, Кракові — 44 [17, s. 411]. Більшість цих «банків» були лише конторами обміну грошей, чимало з них займалося лихварством. В 60—70-х роках у Варшаві, Лодзі та інших містах діяло вже чимало великих банківських фірм (А. Френкеля, Н. Мюльрада, Х. Епштейна, Л. Кроненберга), які були тісно пов'язані з фінансовими колами Росії і спільно з ними фінансували головним чином польсько-російський експорт борошна, а також видавали кредити під іпотеку.

У Королівстві Польському 1857 р. налічувалося 12142 промислових підприємства. Вартість виробленої ними продукції становила понад 42,5 млн. крб. [11, s. 6], але значна більшість з них не мала джерел фінансування. Великі підприємства користувались кредитами державного «Банку польського», а середні і дрібні були позбавлені кредитів. Це і стало головною причиною грошового голоду, що зростав. У 60—70-х роках він був більш відчутним, ніж в Росії. Відсутність вигідних джерел фінансування промисловості зумовила виникнення перших акціонерних банків, які були засновані місцевими ділками за активною участю російських та закордонних банкірів [7, л. 1, 2, 3].

Перший акціонерний банк (Комерційний банк у Варшаві) з капіталом в 1 млн. крб. був організований 1870 р. Л. Кроненбергом, який «заробив» свої капітали на аренді державної тютюнової монополії в Королівстві, разом з верховодами Петербурзького Міжнародного банку С. А. Френкелем та Л. Ласки [11, s. 16], а також фінансовими магнатами Берліна та Парижа [11, s. 11]. Роком раніше з ініціативи петербурзьких і варшавських банкірів на чолі з Л. Кроненбергом була заснована страхова компанія «Варшавське товариство страхування від вогню». До правління товариства вло-

дили представники трьох фінансових груп: від петербурзьких фінансових кіл М. Скворцов (директор товариства), від промисловців В. Істомін і князь Кочубей, від земельної аристократії граф Ю. Замойський. Він став головою товариства. Директорами цього товариства були також банкіри Я. Бліох та Я. Натансон [11, s. 27—28].

Лише після заснування страхової компанії ділки приступили до організації першого акціонерного Комерційного банку у Варшаві. Організаторами і головними акціонерами банку були фінансисти Ю. Вертхейм, Г. Натансон, Ю. Равич, комерсанти Ю. Симлер, Х. Теплітц та Г. Теплітц, земельні аристократи граф Ю. Замойський, Н. Красинський та В. Кленевський; від урядових кіл — граф Берг (племінник царського намісника у Варшаві), С. Муханов та А. Нагорний. До правління банку були включені також С. А. Френкель, Л. Ласки, Ю. Вертхейм, Ю. Замойський та ін. [7, л. 2—5; 11, s. 34].

У перші роки свого існування Комерційний банк у Варшаві утримувався від різного роду справ інвестиційного характеру. Але він охоче укладав угоди з іншими, головним чином, закордонними та російськими банками, щоб провести вигідні фінансові операції на державних позиках, на фінансування підрядів по залізничному будівництву та спекуляції земельними ділянками на околицях зростаючих міст королівства. В. І. Ленін зазначав, що спекуляція земельними ділянками є «особливо прибутковою операцією фінансового капіталу» [1, т. 27, с. 332]. Польські акціонерні банки отримували від таких операцій чималі прибутки [15, s. 24, 32].

У 80-х роках ХІХ ст. Комерційний банк у Варшаві спільно з петербурзькими кредитними установами створив ряд невеликих філіалів і банків у містах Королівства і на Україні [3, с. 22; 9, с. 102]. Так, у 1871 р. був заснований Київський промисловий банк (1871—1896), через рік — Миколаївський комерційний (1872—1884), а ще через рік — Єкатеринославський комерційний (1873—1879) та ряд комерційних банків у Лодзі, Радомі, Ченстохові, Домброві [3, с. 22; 12, s. 106]. Більшість з цих провінційних банків були залежними від великих акціонерних банків, що посилювало і прискорювало «процес концентрації капіталу і утворення монополії» [1, т. 27, с. 312]. Так, філіал Комерційного Варшавського банку в Києві протягом лише двох десятиріч, з 1880 до 1900 р., провів фінансові операції, які привели до об'єднання цілого ряду підприємств цукрової промисловості України, підкорення контролю банку багатьох підприємств металургійної та інших галузей промислового виробництва.

З перших днів свого існування Комерційний банк активно включився у фінансування залізничного будівництва в Польщі та Україні. На цьому ґрунті доходило до жорстокої конкурентної боротьби з фінансовою групою Яна Бліоха і А. Гольдштанда, яка була тісно пов'язана з товариствами по будівництву залізниць, зокрема з товариством залізниці Варшава-Брест, Івангород-Домброва тощо. Щоб бути незалежними від Комерційного банку, ця група банкірів і промисловців створила 1871 р. Варшавський об-

ліковий банк з акціонерним капіталом у два млн. крб. Головними організаторами й акціонерами банку були ділки М. Епштейн та Г. Гольдштанд. Спільно з ними виступали великі землевласники В. Кисьлянський, А. Пекосинський, магнат граф Красинський та інші [19, с. 6, 8, 13].

Характерно, що формування фінансового капіталу в Польщі відбувалося на основі спільності інтересів банків, земельних магнатів і промисловців, яка базувалась на спільному володінні акціями, облігаціями та іншими цінними паперами. Так, банкіри М. Епштейн та Г. Гольдштанд були пов'язані з петербурзькими банкірами та польськими поміщиками спільними інтересами по фінансуванню будівництва залізниць Варшава-Відень, Варшава-Брест, а також спільним володінням акцій підприємств цукрової промисловості та спекуляцією земельними ділянками [10, с. 15, 16, 17].

Варто зазначити, що М. Епштейн понад 30 років очолював Варшавський біржовий комітет. Це дало йому змогу встановити широкі зв'язки з багатьма ділками Росії, Німеччини та Франції, активно включитися в спекулятивні справи фінансових магнатів. Що стосується А. Гольдштанда, то він був одночасно членом наглядальних рад 12-ти промислових підприємств та директором Петербурзького Міжнародного Комерційного банку [7, д. 3, л. 6]. Верховоди Варшавського облікового банку мали також тісні зв'язки з магнатами фінансового капіталу Петербурга, Парижа, і Берліна. Так, директори Облікового банку Д. К. Розенблюм та М. Епштейн були одночасно членами правління Петербурзького дисконтно-позичкового банку і співпрацювали з французьким банком «Ліонський кредит», Одеський філіал якого виконував доручення Комерційного та Варшавського Облікового банків. Такі зв'язки давали змогу банкам встановити свій контроль над промисловими підприємствами. В. І. Ленін писав, що «тісні зв'язки між окремими банками природно ведуть також до зближення між синдикатами промисловців, яким протегують ці банки» [1, т. 27, с. 312]. Це зближення особливо яскраво виявилось в 80—90-х роках XIX ст. між Комерційним банком у Варшаві та Обліковим банком з багатьма підприємствами металургійної промисловості Королівства Польського та України [6, с. 62; 16, с. 44, 160].

У 70-х роках минулого століття набирала силу текстильна промисловість Лодзинського району Королівства Польського. Вона успішно конкурувала з бавовняними підприємствами Росії. Але для дальшого розвитку текстильного виробництва потрібні були джерела фінансування. Це і спричинилося до виникнення кредитного закладу, який забезпечив би промисловість фінансами. Таким закладом став створений 1872 р. Торговельний банк у Лодзі — третій акціонерний комерційний банк у Королівстві Польському, заснований великими промисловцями та банкірами К. Шейблером, Г. Познанським, Д. Розенблюмом та іншими [11, с. 71]. Цьому банку протегували німецькі фінансові магнати, а їх представники Г. Громан та Е. Бідерман стали членами його правління [11, с. 70—71].

У 80-х роках польські акціонерні банки були вже тісно пов'язані з багатьма фінансовими закладами імперії та закордонними банками. Разом з ними вони активно включались у фінансування промислових підприємств, прискорювали процес концентрації виробництва як в Королівстві Польському, так і на Україні. Тим самим вони зайняли важливе місце в системі російського фінансового капіталу.

Головну роль у концентрації і монополізації виробництва і капіталу відігравав Комерційний банк у Варшаві. За активною участю своїх філіалів у Петербурзі, Києві, Радомі, Домброві, Ченстохові, Лодзі та інших містах він встановлював все більш тісні контакти з великими промисловими підприємствами, яким протегував. Ще в 70-х роках Комерційний банк спільно з групою банку Блюха брав участь у випуску і розміщенні акцій Товариства Варшавсько-Віденської залізниці на суму 19 млн. крб., Тереспільської залізниці Варшава-Брест [13, с. 29—31]. Варто зазначити, що у правлінні товариства Тереспільської залізниці були представлені, крім польських і російських банкірів, також державні діячі (сенатор Фундуклей, генерал Фуллон, помічник Варшавського генерал-губернатора та близький родич генерала Трепова Л. Стенгер) [11, с. 15].

З акціонерними товариствами по спорудженню залізниць співпрацювали Варшавський Обліковий банк та Торговельний банк у Лодзі. Обліковий банк разом з петербурзькими банками фінансував фабричну Лодзинську залізницю (Колюшки-Лодзь) [10, с. 14] і разом з банкіром Блюхом брав участь в фінансових операціях товариства «Південно-західних залізниць» (Київ-Одеса, Брест-Граєво та Харків-Бахмут-Попасна). Всі ці операції давали польським акціонерним банкам величезні прибутки. Одні лише дивиденди від акцій товариств залізничного будівництва становили 25—32% [15, № 6, 7].

Фінансові операції банків по будівництву і експлуатації залізниць спричинилися до проникнення кредитних закладів у металургійну промисловість, яка безпосередньо постачала залізниці своєю продукцією. У 80-х роках минулого століття акціонерні банки все більше включались в операції по організації і фінансуванню найбільших підприємств металургійної і металообробної промисловості Королівства Польського. Велику активність виявив тоді Комерційний банк у Варшаві, який у 80-х роках фінансував вже понад 30 великих промислових підприємств. Особливу зацікавленість Комерційний банк виявив до металургійних і металообробних заводів. В одному лише Варшавському регіоні він фінансував і значною мірою контролював понад 30 великих підприємств з загальним капіталом понад 22 млн. крб. [16, с. 160].

Одночасно з Комерційним банком активізувалися й інші акціонерні банки, зокрема Варшавський Обліковий і Торговельний банк у Лодзі. Варшавський обліковий банк шляхом участі контролював понад 15 металургійних, металообробних та цукрових підприємств із загальним капіталом близько 10 млн. крб. [16, с. 160—162]. Торговельний банк у Лодзі фінансував передусім підприємства текстильної і металообробної промисловості, будівництво міських залізниць

тощо. Але найбільшу активність польські акціонерні банки (насамперед Комерційний банк у Варшаві) виявили у металургійній промисловості Королівства Польського та України [16, s. 44, 160—162].

У 80-х роках банки почали шукати більш широких можливостей зискового розміщення своїх капіталів. Така можливість виникла у зв'язку з швидким зростанням попиту металургійних підприємств Королівства Польського на українську руду. До другої половини 80-х років металургійні підприємства Варшавського і Краково-Домбровського басейнів споживали головним чином шведську і англійську руду. З підвищенням мита від двох до семи копійок за пуд польські металургійні заводи почали шукати рудну сировину в інших місцях, зокрема на Україні [16, s. 44].

На Півдні Росії металургійні заводи споживали виключно криворізьку руду [6, с. 67]. До цього джерела сировини звернулися також і металургійні підприємства Королівства Польського. Щоб забезпечити себе сировиною, польські промисловці почали активно проникати в південно-російську гірничорудну промисловість. Їм на допомогу прийшли польські акціонерні банки. Спільно з іноземними кредитними закладами Комерційний і Обліковий банки у Варшаві приступили до організації гірничодобувних підприємств, продукція яких йшла на металургійні заводи Королівства Польського. 1880 р. Комерційний банк у Варшаві сприяв організації французького товариства криворізьких руд з акціонерним капіталом у 5 млн. франків. Акції були розподілені між російськими та польськими капіталістами; 650 акцій банк зберіг для себе. Значна кількість акцій товариства опинилась у сейфах хазяїв металургійно-машинобудівного товариства «Коккервіль» у Брюсселі [10, s. 699]. Останні фінансували будівництво металургійного заводу в м. Каменськ Катеринославської губернії, який став основою Південноросійського Дніпровського металургійного товариства. Головними акціонерами цього товариства, заснованого 1887 р. із загальним капіталом 7,5 млн. крб., був російський інженер князь В. Н. Тенішев, банкіри В. і К. Ласки, члени правління Облікового банку у Варшаві Е. Хербст, німецький промисловець і банкір В. Рау та представник бельгійської фірми «Коккервіль» Р. Сюрмонд [10, s. 699]. В. Ласки, Е. Хербст та В. Е. Рау представляли Варшавський сталеварний завод, який контролювався Комерційним банком. В обмін за контрольний пакет акцій (50%) вони внесли створеному товариству 1400 тис. крб. та на 1100 тис. машин і устаткування з Варшавського заводу [7, ф. 25, оп. 24].

Французько-бельгійський капітал представляли Деллоу-Мат'є, барон де Макаре, Г. Пастер і П. Грайнер. Членами наглядалної ради Південноросійського Дніпровського товариства були: В. Рау (голова і водночас директор «Лільпоп, Рау і Левенштейн» у Варшаві), В. Ласки (директор Петербурзького Міжнародного банку і член правління Товариства Островецьких металургійних заводів), Є. Шейблер (член правління Варшавського Облікового і Торговельного банку та акціонерного товариства Островецьких металургійних заводів) та Г. Марконі і К. Дейкс (представники Комерційного банку у Варшаві). Директором товариства став інженер

І. І. Ясюкович, який був раніше директором Путіловського заводу в Петербурзі [6, с. 80—82]. Виникла таким чином особиста унія польських і російських акціонерних банків з великим металургійним підприємством, злиття тих і других через спільне володіння акціями, через вступ директорів і членів правління петербурзьких і варшавських банків у наглядальні ради гірничобудівних і металургійних підприємств, і навпаки. Ця унія ще більше зміцнилась після того, як був побудований 1892 р. новий металургійний завод у Кривому Розі (відомий під назвою Гдапцівський). Членами правління заводу були представники варшавських і петербурзьких банків, зокрема Г. Натансон, В. Рау, М. Сушов та ін. [16, с. 69, 228].

Польські акціонерні банки, зокрема Комерційний банк, зміцнювали свої позиції в металургійній промисловості України шляхом організації нових та «оздоровлення» вже існуючих підприємств. Нові підприємства банк спільно з іншими кредитними установами створював за допомогою німецького акціонерного товариства котельних і механічних заводів «В. Фінцер і К. Гампер». Ця фірма фінансувалася Комерційним банком у Варшаві і кількома німецькими банками, зокрема банкірським домом «Борзіг і Ко» в Берліні. Протягом 15 років товариство «В. Фінцер і К. Гампер» побудувало 13 металургійних печей, в тому числі шість у Королівстві Польському і 7 заводів на Україні [16, с. 233].

1896 р. фірма «В. Фінцер і К. Гампер» за активною допомогою Комерційного банку побудувала металургійний завод у Краматорську (Харківська губернія), який разом з іншими виробничими об'єктами став базою заснованого Товариства металургійних краматорських заводів з акціонерним капіталом у 6750 тис. крб. [16, с. 233]. Акції були розподілені між банкірами і промисловцями Варшави і Петербурга, за спиною яких стояли представники банкірського дому А. Борзіг в Берліні, Комерційного та Облікового банків у Варшаві та Петербурзького Міжнародного банку.

У цьому переплетінні капіталів акціонерні комерційні банки Королівства Польського відігравали найактивнішу роль, що було зумовлено зміцненням їх позицій на кредитному ринку країни, збільшенням власних капіталів, які становили на початку ХХ ст. 75% всіх капіталів, вкладів (88% всіх вкладів) і загальних оборотів (90% всіх оборотів).

Отже, протягом останніх двох десятиріч ХІХ ст. акціонерні банки Королівства Польського стали типовими банківськими монополіями, які посилювали і прискорювали процес концентрації і утворення монополії. Вони сприяли зрощуванню банків з промисловістю. На цій основі формувався фінансовий капітал, який зумовив визрівання в Королівстві Польському об'єктивних і суб'єктивних передумов соціалістичної революції.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Бовькин В. И.* Зарождение финансового капитала в России. М., 1967. 3. *Боровой С. Я.* До питання про місце України в системі російського фінансового капіталу. — У кн.: *Економічні передумови Великої Жовтневої соціалістичної революції.* К., 1967. 4. *Ванаг П.* Финансовый капитал в России накануне мировой войны. Харь-

ков, 1930. 5. Гиндик И. Русские коммерческие банки. М., 1948. 6. Нестеренко О. О. Развитие промышленности на Украине. К., 1962. 7. Центральный Государственный исторический Архив в Ленинграде, ф. 617, оп. 1. 8. *Ajeltowicz T.* Studia nad historię banków śląskich do 1918 r. Wrocław, Warszawa, 1963. 9. Archiwum Banku Handlowego w Warszawie, Akta historyczne, Protokoły 1870—1900 rr. 10. Archiwum m. Warszawie. Akta Wasiutyńskiego za rok 1900. 11. *Ignorius (Peretz A.)* Finansjera warszawska 1870—1925. Warszawa, 1926. 12. *Kempner A.* Dzieje gospodarcze Polski porozbiorowej. Warszawa, 1920. 13. *Landau Z., Tomaszewski J.* Bank Handlowy w Warszawie. Maszynopis w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 1970. 14. *Pietrzak-Pawłowska I.* Królestwo Polskie w początkach imperializmu 1900—1905. Warszawa, 1955. 15. Przegląd techniczny, 1900. 16. *Pustula Z.* Początki kapitału monopolistycznego w przemyśle hutniczo — metalowym Królestwa Polskiego (1882—1900). Warszawa, 1968. 17. *Rutkowski J.* Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.). Warszawa, 1953. 18. A Sprawozdania Banku Handlowego w Warszawie, 1890, 1900. Warszawa, 1900. 19. Sprawozdania Banku Dyskontowego Warszawskiego za lata 1890, 1896, 1900. Warszawa, 1900.

Краткое содержание

На основе архивных и опубликованных материалов показано возникновение финансового капитала в Польше и его связь с российским финансовым капиталом.

Стаття надійшла до редколегії 13 вересня 1983 р.

*І. М. ЛОЗИНСЬКИЙ, зав. відділом,
Львівська обласна наукова бібліотека ім. Я. Галана*

ЯН КОХАНОВСЬКИЙ І СХІДНЕ СЛОВ'ЯНСТВО

Висунутий І. Франком [12, с. VI], Ю. Третьяком [19, с. 8], Г. Вервесом [4, с. 39; 20, с. 7], а останнім часом поновлений Р. Кирчевим [7, с. 308—312], С. Грабцем [16, с. 7—12], Ст. Козаком [8, с. 4—6], Антоном Вербою [3, с. 2—4] постулат дослідження східнослов'янського і, насамперед українського, історичного, побутового і культуротворчого елементу, що стимулював розвиток певних мотивів, образів та тенденцій у старопольській літературі, зокрема у творчості Яна Кохановського, все ще чекає на своє опрацювання.

Р. Кирчів — автор найобширнішої тематичної розвідки — обмежився лише розглядом українського мовного і пісенного елементу в творах М. Рея, С.-Ф. Кльоновича, Я.-Ш. Гербурта і Ш. Шимоновича [7, с. 308—321], а відомий польський мовознавець С. Грабець [16, с. 13—144] аналізом україніки Ст. Ожеховського, Берната з Любліна, Ш. Зіморовича, Б. Зіморовича та ін.

У матеріалах, опублікованих з нагоди 450-річчя з часу народження першого великого поета Польщі [11, с. 5—14], яке відзначалося у всьому світі (1980), не знаходимо жодної відповіді на питання, в якій духовній сфері [9, с. 4] і творчому діапазоні [10, с. 159—167] проходило його контактування зі слов'янським Сходом [13, с. 409—413].

Втім світ Я. Кохановського був світом високоінтелектуальної людини, яка тримала руку на пульсі суспільно-політичного життя своєї країни, була у тісних зв'язках зі східним слов'янством. Підтвердження цьому ми знаходимо в його поетичних і прозовому творах на суспільно-громадську тематику та численних фрашках і піснях, в яких виступають такі історичні особи: каменецький каштелян, коронний гетьман, руський воєвода Єжи Язловецький, що він брав участь у боротьбі проти татар і турків; секретар короля, гданський каштелян, якому було доручено захист руських земель, Ян Костка; хмільницький староста, подільський воєвода, великий коронний гетьман, приятель Я. Кохановського, Миколай Мелецький; брацлавський староста, великий литовський магнат, який очолював ряд походів проти кримських татар, К. І. Острозький; львівський каштелян, замеховський староста Миколай Пілецький; войницький каштелян, руський воєвода, великий коронний гетьман, учасник протитатарських походів Ян Тарновський; руський лицар Іван Кустра з Крехова та ін.

Широке залучення історичних осіб, географічних назв до художніх творів, документальний опис багатьох важливих військових кампаній, подій і місій були зумовлені часто особистим знайомством із зображуваними особами та безпосередньою участю автора в подіях, адже життя, громадсько-політична діяльність і художня творчість Я. Кохановського пов'язані з бурхливою епохою до і після Люблінської унії 1569 р., на що досі не звернуто належної уваги.

Майже шість років (1565—1570) Я. Кохановський працював секретарем короля Зигмунта II Августа, підтримував дуже близькі стосунки з широким колом придворних осіб, причетних до політичного життя східних слов'ян. Довгий час поет приятелював з Яном Замойським, який вчився з ним у Падуянському університеті, а з 1565 р. став королівським секретарем, очолював табір середньозаможної шляхти в боротьбі з магнатами. Рішучий ворог Габсбургів, Я. Замойський висунув кандидатуру російського царя Івана IV Грозного на польський королівський престол, в чому його підтримав Я. Кохановський. Перебуваючи в Чарнолесі, Я. Кохановський писав оди на честь Я. Замойського, а згодом і епіталами з нагоди його шлюбу з племінницею короля — Гримальдою Баторій.

Я. Кохановський був добре ознайомлений зі стратегічною концепцією внутрішньої та зовнішньої політики великого коронного канцлера Речі Посполитої Я. Замойського і тісно пов'язаною з нею східною проблематикою.

Я. Кохановський контактував також з вождями кальвіністів: великим маршалом Польської корони Яном Фірлеєм, крупним литовсько-руським магнатом князем Миколаєм Рудим Радзівіллом, дружині якого поет присвятив свій віршований переспів біблійної повісті про Зузанну.

З цього можна зробити висновок, що по лінії товариських зв'язків він мав можливість одержувати інформацію про східних слов'ян. Крім того, Я. Кохановський як секретар брав участь

в публічних урочистостях, виступав з політичними промовами, подорожував з монархом по різних місцях країни, в тому числі східнослов'янських, виконував посольські доручення і захищав інтереси королівської партії на передсеймових з'їздах. На жаль, біографам не вдалося встановити, як виглядали зв'язки поета з українським та білоруським населенням під час його перебування на східнослов'янських землях. Але відомо, що він мав видавничі контакти зі Львовом, де у похідній друкарні при королівській канцелярії був надрукований 1578 р. Валентином Лапкою (Липчинським) [6, с. 26] його вітальний панегірик латинською і польською мовами («*Dryas Zapuchana Polonice et Latine*») на честь перебування в Замахові біля Лежайська польського короля Стефана Баторія.

Про Русь, красу української землі та її народ поет напевно читав у праці Марціана Кромера «*Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus...*» (1577), якою користувався, коли писав історичний нарис «Про Чеха і Леха» [18, s. 472]. Зрештою, обидва автори, Я. Кохановський і М. Кромер, зналися особисто, як працівники королівської канцелярії. Не виключене й те, що Я. Кохановський був обізнаний зі східнослов'янськими працями польських анналістів Яна Длугоша і Мацея Стрийковського «*Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*» (1582).

Без сумніву, інтерес Я. Кохановського до духовного життя українців, їх творчих можливостей посилювали рукописні і друковані вірші латинською мовою Павла Русина родом з Кросна, які майбутній поет читав під час свого навчання у Краківському університеті.

Всі ці факти знайомства зі східними слов'янами сприяли формуванню у Я. Кохановського історичного мислення і прониканню історіографічних критеріїв та історичних елементів до його художніх творів. Поет не раз піднімав голос у своїх творах з приводу політичних справ, які стосувалися східних слов'ян, насамперед, актуальних міжплеменних і міждержавних відносин. З двох існуючих напрямів східної політики Речі Посполитої Я. Кохановський один час підтримував другий, популярний серед середньозаможної шляхти, пов'язаний з проектом унії з Російською державою.

Нам зрозуміло, як важко було Я. Кохановському правильно оцінити зростання могутності Росії в ті часи, коли перебувало загострилися чвари, розбрат і війни поміж феодальною Річчю Посполитою і Російською державою, що міцніла в добу правління царя Івана IV Грозного. Однак «крізь морок часу і заграви воєнних пожеж він перспективно побачив, який могутній народ піднімався на Півночі» [1, с. 166] і правильно передвіщав йому велике майбутнє. Тому Я. Кохановський не лише відстоював добрі та справедливі відносини Польщі з Росією, а й виступав за поріднення на монаршому рівні. Про це свідчить його промова в сеймі 1575 р., коли після детронізації Генрика Валуа він запропонував кандидатуру на нового короля Польщі московського царевича Івана, сина Івана IV Грозного. І цю поетову пропозицію

історики пояснюють не лише турботами про інтереси Польської держави, а й його «слов'янськими» симпатіями. Безперечно, частина політичних поглядів Я. Кохановського збігалася з поглядами як короля, так і королівської придворної партії, але не можна не відчутти в його поемах на політичну тематику глибоко особистого погляду і переконаності, які відрізнялися від офіційних.

На нашу думку, дидактична поема «Сатир або дикий чоловік» найбільш повно виражала погляди автора, який дошкульно докоряв шляхті за те, що вона зайнялася торгівлею худобою, хлібом, золою, забула про військовий обов'язок захищати вітчизну в той час, коли татари нападали на південно-східні кордони Польської держави, грабували Україну. У цій поемі автор, даючи історичний огляд взаємовідносин феодальної Польщі і ордену Хрестоносців, однозначно вказував на те, яке велике значення для приборкання агресивних зазіхань північного сусіда — Пруссії — мали союзні зв'язки з Литвою, а через неї з українськими землями, що входили до її складу.

Аналогічну проблему Я. Кохановський порушував у «Пісні про спустошення Поділля», в якій висловив своє вболівання з приводу тяжкого становища згорьованого населення Поділля і Подністров'я. Причиною звернення до цієї теми став черговий напад татар 1575 р., коли вони, як говориться у хроніці Йоахіма Бельського, захопили в ясір понад п'ятдесят тисяч душ. Цей грабницький злочин був організований султанською Туреччиною, яка в такий спосіб хотіла вплинути на вибір вигідного їй короля Польщі. Усвідомлюючи велике значення, що його мало зміцнення оборони східних земель, Я. Кохановський відстоював невідкладну потребу затвердити сеймом закон про податок на організацію нових військових загонів. Він закликав шляхту до пожертвування, навіть срібних тарілок, на військову справу.

Про елементи раціонального ставлення поета до історичних фактів минулого Польщі в загальнослов'янському масштабі говорять і ті його суб'єктивні роздуми над історією «Про Чеха і Леха», в яких він критично переглянув легенду про походження польського та інших слов'янських племен. Саме в цьому історичному нарисі (*historyja państwa*), порушуючи проблему походження польського народу, він висвітлив її в контексті сусідства поляків з іншими слов'янами. Прагнучи звільнити поширений тоді погляд на етногенезис поляків від легендарного елементу, Я. Кохановський проаналізував давні часи з винятковим критицизмом. Не йдучи пасивно за поглядами тодішніх істориків, зокрема Вінцентія Кадлубка і Марціна Кромера, автор старався з'ясувати етимологію слів «Lach» і «Lachowie», які, на його думку, передували імені «Lech». Він говорив про те, що протягом століть на Русі називали поляка «Lachem». Це слово поет вважав скороченим варіантом слова «Polak».

Йдучи від національного життя, історичних реалій, побутової і психологічної правди, всебічно освічений Я. Кохановський відгукувався на суспільні події своєї доби, даючи їм політичну і громадську оцінку, хоч і не завжди правильну. В тринадцятій піс-

ні першої книги «Пісень» поет осудливо описав невдалий похід на Схід (1567—1568) короля Зигмунта II Августа, схваливши водночас здобуття гетьманом Я. Тарновським 1534 р. фортеці Стародуб на Сіверщині. У поемі «Ізда до Москви» (1583) виявилось тогочасне розуміння поетом міждержавних стосунків Польщі і Росії. На думку Я. Кохановського, однією з причин конфліктів між двома державами було те, що цар Іван IV Грозний, вважаючи себе спадкоємцем великих князів Київської Русі, претендував на землі колишнього Галицько-волинського князівства. Що правда, в підтексті поеми дещо прочитується напрям тодішньої державної зовнішньої політики і тісно пов'язаної з нею військової кампанії феодальної Польщі, скерованої на реалізацію великодержавних устремлінь панівних класів і короля.

Про підтримку поетом політики Речі Посполитої свідчить і поема «Шахи» (1564), в якій окремі літературознавці, наприклад Генрик Галле, побачили «прихований політичний натяк». На їх думку, датський король Терсес — це король Зигмунт II Август, королева Анна — його сестра Анна Ягеллонка, Божуй і Федор — датський королевич Магнус і московський цар Іван IV Грозний, які домагалися руки дочки датського короля. Чи це так, важко судити, але й заперечувати немає підстав. Звернення до історичних подій XVI ст. та старорусько-польських відносин було для Я. Кохановського не просто літературною екстраполяцією на сучасність. Це був пошук конструктивного елемента спадкоємності того, що єднало великі слов'янські народи, допомагало розвивати добросусідські стосунки. Проникання поета в природу міжслов'янських відносин сприяло появі в його творах нових стильових і лексичних особливостей.

У 1570 р. Я. Кохановський, не витримавши злобних інтриг, залишив королівський двір і оселився на польській етнічній території в Чарнолесі. В українських селах він бував тільки проїздом до Любліна. Народне слово українців, їхня пісенна мелодія потрапляли в його поетичну орбіту переважно з фольклору. Де і за яких обставин він чув українську народну пісню чи думу? Насамперед, під час свого секретарювання при королівському дворі з уст мандрівних співців, лірників і кобзарів. Про те, що українські співці бували на королівському дворі у Кракові, доказово написав польський славіст О. Брюкнер, навівши приклад про їх відвідини 12 лютого 1545 р. в період правління Зигмунта I. В ті часи стає відомою, а навіть популярною при королівському дворі і серед освічених верств постать українського козака [15, s. 161].

Я. Кохановський був обізнаний з мандрівними творами епічного і ліро-елегічного характеру, які, за словами С. Сарніцького, нагадували українські думи. Про це ми дізнаємося з його фразки «Про Струсів». На думку І. М. Голеніщева-Кутузова, Я. Кохановський, звільняючись від традиційних тем, звільнявся і від раціоналізованого ладу образів Горация, поєднуючи світ зовнішніх і внутрішніх переживань в одне ціле, де чималу роль відіграв вплив на польського поета народної як польської, так і української поезії [5, с. 290].

Ще 1916 р. польський мовознавець Я. Лось писав про те, що подібність між віршами Я. Кохановського і українською народною піснею не може бути випадковою [2, с. 328]. Українську народну пісню, поезію знали, звичайно, і до Я. Кохановського, але процес її художньої адаптації у нього дещо інший, ніж у його сучасників. Незважаючи на те, що у творчості Я. Кохановського відсутні прямі аналогії з народною піснею, вона творчо використовувалася в його літературній практиці. Польський історик літератури К. Будзик віднайшов у творах Я. Кохановського певні версифікаційні та фонетичні відповідники і збіги, а також лексичні українізми [2, с. 325], зокрема у «Купальській пісні про собутку», яка в народно-образному плані відбила почуття слов'ян. Цей твір співзвучний з купальськими піснями Волині та Поділля.

Для версифікації Я. Кохановського найбільш характерний російський і український розмір тринадцятискладовця, особливо у «Піснях» та в «Купальській пісні про собутку» [17, с. 32]; розмір пісні латинською мовою не зробив на нього, мабуть, жодного впливу.

Нові версифікаційні розміри і строфіку Я. Кохановський почерпнув з тих самих джерел, що й інші поети польського Відродження: зі східнослов'янського фольклору та досягнень гуманістичної культури рідного художнього слова.

Народна пісня та дума східних слов'ян були не тільки джерелом запозичення версифікаційних розмірів, а й транзитним транслятором староукраїнських слів, орієнтальних, волоських і тюрксько-татарського походження лексем. Це зумовлено, очевидно, й тим, що поет знав не тільки староукраїнський фольклор, але й народну мову, яка відбита в його творах, щоправда, лише в тих, які тематично пов'язані зі східнослов'янським регіоном. Для глибокого відтворення історичної правди і географічного фону польський поет вживав чимало слів, запозичених із староукраїнської мови.

Досі ніхто не прочитав творів Я. Кохановського під кутом зору фонетичної структури лексики, не звернув уваги на лексичне забарвлення його словникового запасу. Між тим у його поезії наявна певна кількість лексичних східнослов'янізмів, в тому числі староукраїнізмів, наприклад: *czaban, czymbor, dijaka, dudy, hrosza, kosz, krapny, kluczem, łubka, maga, mieszek, Mikuła, mię, myto, na pował, nielza, nie lża, nieobaczny, pochybny, podrużyć, połaństwo, Pokrowa, sajdak, szlyk, tameszny, tuż, wał, wiedma, winnik, zakał, zołwica* тощо.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки. Творчість Я. Кохановського, перманентно спілкуючись зі східнослов'янськими етнічними територіями, історичними подіями, що відбувалися на цих землях, наснажилася важливими побутовими реаліями та історичними проблемами суспільно-громадського змісту. Роль української пісні, фольклору, а через них і мови в творчому задумі Я. Кохановського наскрізь позитивна. Вони збагатили і урізноманітнили його творчість новими композиційни-

ми мотивами, версифікаційними, інтонаційними і метричними розмірами, поетичними барвами. З фольклору та історії українського народу перейшло у його творчість чимало слів, що набули права громадянства у наступних поетів так званої першої української школи у старопольському письменстві: С.-Ф. Кльоновича, Ш. Зіморовича, Ш. Шимоновича, Б. Зіморовича та ін.

Впливом українського фольклору можна пояснити значною мірою численні приклади свідомого і несвідомого звертання до українізмів.

Список літератури: 1. *Бажан М.* Незгасне світло Чорного Лісу. До 450-ї річниці від дня народження Яна Кохановського. — Вітчизна, 1980, № 6. 2. *Будзик К.* Ян Кохановський — творець польського стиха. — В кн.: Ян Кохановський. Избранные произведения. М.; Л., 1960. 3. *Верба А.* Перша українська школа в польській літературі. — Наша культура, 1965, № 11. 4. *Вервес Г. Д.* В інтернаціональних літературних зв'язках. К., 1976. 5. *Голенищев-Кутузов И. Н.* Итальянское возрождение и славянские литературы XV—XVI веков. М., 1963. 6. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1-а (1574—1700). Львів, 1981. 7. *Кирич Р. Ф.* Український фольклор у старопольській літературі. Славист. зб. К., 1963. 8. *Козак С.* Український струмінь у старопольській літературі. — Наша культура, 1971, № 7. 9. *Лозинський І.* Перший великий поет Польщі. — Вільна Україна, 1981, 6 січня. 10. *Рябчук М.* Ян з Чорнолісу. До 450-річчя з дня народження Яна Кохановського. — Всесвіт, 1980, № 10. 11. *Тимочко П.* Чорноліський співець. — В кн.: Ян Кохановський. Поезії, К., 1980. 12. *Франко І.* Студії над українськими народними піснями. Львів, 1913, ч. 11. 13. *Шаповалова М. С., Рубанова Г. Л., Моторний В. А.* Історія зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження. Львів, 1982. 14. *Brückner A.* Mikołaj Rej, człowiek i dzieło. Łwów, 1922. 15. *Herby rycerstwa polskiego przez Barlosza Paprockiego.* Kraków, 1584. 16. *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w. Toruń, 1949. 17. *Łoś J.* Zarys rozwoju wersyfikacji polskiej. Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza. Łwów, 1916, t. 2. 18. *Pelc J.* Jan Kochanowski. Szczyt Renesansu w literaturze polskiej. Warszawa, 1980. 19. *Treliak J.* Rodzimość i wpływ obcy w literaturze. — In: Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. Łwów, 1894, t. 1. 20. *Werwes H.* Tam, gdzie Ikwy sreberne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku. Warszawa, 1972.

Краткое содержание

Впервые анализируется творчество Я. Кохановского на историческом фоне общего положения польско-восточнославянских общественно-политических и фольклорных связей. Некоторые произведения и речи польского поэта тематически связаны с жизнью, историей и политической проблематикой восточных славян. То, что его творчество permanently соприкасалось с украинской этнической территорией, историческими событиями, обусловило наличие в поэмах и фразках реалий и фактов важного социально-общественного содержания, использование поэтом украинизмов, обогащение его творчества композиционными приемами и метрическими размерами, свойственными украинскому фольклору.

Стаття надійшла до редколегії 10 жовтня 1983 р.

ІСТОРИОГРАФІЯ

Г. Й. СТРОНСЬКИЙ, асист.,
Тернопільський філіал Львівського політехнічного інституту

СПІВРОБІТНИЦТВО ВЧЕНИХ СРСР І СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН У НАПИСАННІ ІСТОРІЇ БОЛГАРІЇ, ПОЛЬЩІ ТА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Встановлення нових суспільних відносин у країнах Центральної і Південно-Східної Європи після перемоги народно-демократичних революцій вимагало здійснення корінних перетворень у галузі ідеології. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що в перехідний період від капіталізму до соціалізму особливо важливого значення набуває політико-виховна робота пролетарської партії в масах. У процесі формування класової марксистсько-ленінської свідомості, у подоланні антикомунізму і антирадянщини величезну роль відіграла марксистська історична наука. Наукові дослідження передусім революційних, інтернаціоналістських і патріотичних традицій були важливим засобом мобілізації нового суспільства на захист соціалістичних завоювань, класового виховання і політичного загартування трудящих.

Становлення марксистсько-ленінської історичної науки в європейських соціалістичних країнах проходило в гострій боротьбі зі старою буржуазно-націоналістичною історіографією, яка спотворювала історичний процес, заперечувала його закономірність, применшувала роль народних мас, насаджувала шовіністичні або космополітичні ідеї. Її дослідницька база була обмеженою і замикалась часто на окремих персоналіях. Тому завдання організації і методологічної перебудови історичної науки ставало особливо актуальним. Велику допомогу вченим соціалістичних країн надавав Радянський Союз, зокрема у виданні марксистсько-ленінської теоретичної спадщини, яка служить основою історичних досліджень, а також у підготовці кадрів.

Дружні контакти і співробітництво радянських істориків з вченими зарубіжних соціалістичних країн виявлялися у формі участі в спільних наукових сесіях і конференціях, обміну інформацією, літературою, матеріалами, наукових відряджень тощо.

Під впливом внутрішніх соціально-економічних і політичних перетворень, а також завдяки радянському досвіду, в країнах, що стали на шлях побудови соціалізму у другій половині 40-х—на початку 50-х років, успішно утверджувалась марксистсько-ленінська методологія, були реорганізовані старі і утворені нові істори-

чні установи, почала видаватись періодика, збірники документів, монографії. Радикально змінилась тематика наукових досліджень, центральне місце в якій відведено вивченню ролі народних мас у розвитку суспільства. Вчені приділяють все більше уваги проблемам нової і новітньої історії. Історична наука почала розвиватись на основі плановості, цілеспрямованості, у тісному зв'язку із завданням соціалістичного будівництва [9, с. 433—458].

У 50-х роках життя поставило перед істориками братніх соціалістичних країн важливе завдання — дати узагальнюючий марксистський виклад вітчизняної історії, що досі було монополією буржуазної науки. Ще 1949 р. Г. Димитров вказував: «Наша історична література... написана з дуже шкідливими перекрученнями і грубою фальсифікацією... Необхідно в найкоротший час розробити і популяризувати науковий, марксистський критерій у правильному поясненні важливих періодів і значних подій в історії нашого народу... Наша власна марксистська філософія нашої історії потрібна, як хліб і як повітря» [2, с. 297—298].

Необхідність підготовки узагальнюючих марксистських праць з історії зарубіжних слов'янських країн виникла також і в СРСР. Це було зумовлено, насамперед, тим, яке місце у світі вони займали поряд з іншими соціалістичними країнами після другої світової війни. Почала складатися соціалістична співдружність, яка «уособлює новий тип міжнародних відносин суверенних, рівноправних держав, об'єднаних спільністю корінних інтересів і цілей, марксистсько-ленінською ідеологією, скріплених узами братерської взаємодопомоги, всебічного співробітництва» [1, с. 16].

Радянська наука вважала своїм обов'язком допомогти вченим братніх країн у створенні цілісної концепції історичного розвитку, заснованого на марксистсько-ленінській методології. Найбільш дієвою формою такої допомоги могла стати підготовка зведених праць з історії окремих країн. Радянські вчені приступили до написання насамперед історії Польщі, Болгарії та Чехословаччини. Це пояснюється тим, що в СРСР існував чималий загін славістів-істориків, а у 1947 р. почав функціонувати Інститут слов'янознавства АН СРСР, перед яким було поставлено завдання комплексного вивчення історії, мови і літератури цих країн. Підготовка таких праць в СРСР і зарубіжних слов'янських країнах дала широкий простір для обміну науковими думками і співробітництва.

У цій статті зроблена спроба розкрити роль і значення співробітництва істориків СРСР і зарубіжних слов'янських країн у підготовці узагальнюючих робіт, показати вплив радянської історичної науки на становлення марксистсько-ленінської методології в історичній науці цих країн.

Процес створення перших марксистських узагальнюючих робіт з історії слов'янських країн в СРСР і в братніх країнах відбувся більш-менш синхронно, хоч радянські вчені випереджували своїх зарубіжних колег, особливо при підготовці перших томів. До того ж вчені СРСР мали вже певний досвід загального викладу історії слов'янських країн. У другій половині 40-х років вийшли чотири томна «История Болгарии» М. С. Державіна, «История

Чехии» під редакцією В. І. Пичети. В них з марксистських позицій висвітлювалися основні питання історичного розвитку цих країн. Водночас цим працям властиві поверховість, схематизм, незавершеність*. Тому колектив вчених Інституту слов'янознавства АН СРСР вирішив приступити до написання колективних робіт, які охоплювали б історію слов'янських країн від найдавніших до новітніх часів.

1949 р. було прийнято рішення про написання тритомної «Історії Польщі» [5, с. 9]. В процесі підготовки роботи відбулись обговорення, дискусії, обмін думками, консультації спільно з польськими істориками. Уже в жовтні 1950 р. в Москві пройшло обговорення проспекту всього тритомного видання. В ньому крім авторського колективу брала участь і делегація спеціально запрошених польських істориків [24, с. 3]. Відкриваючи засідання, директор Інституту слов'янознавства АН СРСР академік Б. Д. Греков наголосив, що для істориків-марксистів обох країн однаково важливо зрозуміти основні напрями історичного процесу в Польщі і написати роботу на високому рівні з марксистсько-ленінських позицій. Цього можна досягнути лише спільно координованою працею [24, с. 13].

Під час цієї зустрічі основна увага була зосереджена на періодизації історії польського народу, яку вперше було здійснено з марксистсько-ленінських методологічних позицій. Радянські і польські історики піддавали аргументованій критиці буржуазну історіографію, яка ділила історичний процес по королях і династіях, підміняла історію народу історією юридичних, державних та станових інститутів, тенденційно висвітлювала питання російсько-польських відносин у минулому [16, с. 87]. Радянські автори, визначаючи хронологічні рамки соціально-економічних формацій, враховували особливості польського історичного процесу. Так, кінець первіснообщинної формації датовано VI—VII ст., кінець феодальної і початок капіталістичної — серединою XIX ст. У ході дискусії польські історики погодились з такою періодизацією, хоч ще донедавна початок феодалізму відносили до XI ст. [33, с. 92]. Найновіші археологічні відкриття, результати проведеної у 50-х роках в радянській історичній науці дискусії з питань періодизації історії СРСР епохи феодалізму привели польських вчених до переконання у необхідності внести зміни у датування нижньої границі феодалізму в Польщі [24, с. 2]. Польська історична наука пододала також штучно створений буржуазними істориками антинауковий поділ між періодом історії і «передісторії» [16, с. 114].

Радянські і польські вчені висловили ряд зауважень, поправок до проспекту книги «Історія Польщі». Так, кілька критичних уваг, достатньо обґрунтованих, висловили такі польські вчені, як С. Арнольд — стосовно феодалізму, Н. Гонсіоровська і Г. Яблонський — стосовно періоду капіталізму. Г. Яблонський, зокрема,

* «Історія Болгарии» М. С. Державіна була доведена лише до 1877 р., а «Історія Чехии» — до 1945 р.

запропонував внести доповнення до історії культури, а також включити у проспект спеціальний розділ з історіографії відновлення польської держави в 1918 р. [17, с. 110].

Уважно вивчивши матеріали дискусії, авторський колектив переробив проспект праці. Виправлений його текст було надіслано до ПНР. Після повторного обговорення наприкінці 1951 р. польські історики вислали на адресу Інституту слов'янознавства АН СРСР свої нові зауваження [20, с. 64].

Обговорення проспекту «Історії Польщі», зазначалося на I методологічній конференції польських істориків в м. Отвоцьк, показало близькість точок зору радянських і польських вчених, спільність методологічного підходу до вирішення конкретних питань [34].

У процесі підготовки «Історії Польщі» польська сторона допомагала радянським вченим у доборі архівних документів, бібліографічних довідок, ілюстративних матеріалів тощо. Особливо важливе значення мала допомога для висвітлення історії західних польських земель (Сілезії, Помор'я). Члени авторського колективу І. О. Хренов, І. І. Костюшко, І. С. Міллер виїжджали у ПНР, консультувалися у різних наукових установах. «Всюди ми зустрічали теплий, дружній прийом і постійно відчували піклування польських вчених, їх бажання допомогти у створенні книги», — писали радянські історики після повернення додому [20, с. 65].

На початку 1953 р. авторський колектив, до складу якого, крім працівників Інституту слов'янознавства АН СРСР, входили славісти Києва, Львова, Мінська і Вільноса, завершив роботу над рукописом першого тому і зразу ж ознайомив з його змістом польських колег [20, с. 64]. У травні 1954 р. в Інституті суспільних наук при ЦК ПОРП відбулося обговорення рукописів наступних томів — другого і третього. В ньому взяли участь більше 20 польських істориків, у тому числі С. Кеневич, В. Куля, Н. Гонсіоровська, Ж. Корманова та ін. У своїх виступах вони відзначали велике досягнення радянських колег, які вперше з марксистсько-ленінських позицій дали цілісний виклад історії Польщі, рівномірно висвітлили різні сторони історичного процесу, виразно наголосили на традиціях співпраці і бойового братерства польського народу з народами СРСР [30, 1954, № 3, с. 402].

Участь польських вчених в обговоренні проспекту і рукопису книги прискорила роботу над завершенням видання, піднесла його фаховий рівень. Перший том «Історії Польщі» побачив світ 1954 р. і незабаром виникла потреба у повторному виданні. Радянські історики вирішили не вдаватися до простого передруку, а врахувати, як зазначалось у передмові до другого видання, висловлені читачами зауваження про необхідність поповнити том фактичним матеріалом, а також врахувати ті критичні зауваження і поради, які містились в рецензіях і виступах учасників обговорення тому як в СРСР, так і в ПНР [12, с. 12].

У лютому 1955 р. в Москві і Ленінграді було проведено зустрічі істориків обох країн. Провідні польські вчені Ю. Бардах,

Б. Леснодорський, С. Арнольд зазначили у своїх виступах, що вся книга пройнята теплим почуттям дружби до польського народу, співчуттям до його боротьби за соціальне і національне визволення. Вказувалось, що видана праця буде служити прикладом у застосуванні марксистсько-ленінської методології до аналізу конкретного історичного процесу [30, 1955, № 3, с. 215]. На просьбу радянських істориків польські вчені висловили свої зауваження щодо макету першого тому «Історії СРСР» [до 1861 р.], який в цей час готувався у нашій країні [30, 1955, № 3, с. 217].

Предметне обговорення праці з історії на етапі її підготовки позитивно позначилось на її якості, що правильно зазначали рецензенти в СРСР (І. М. Белявська, І. О. Воронков, І. В. Созін) [4, 1956, № 11], у ПНР (Ю. Бардах, С. Кеневич, Т. Данішевський) [30, 1954, № 4; 3, 1955, № 8, 36, 1959, № 4] та інших соціалістичних країнах [31, 1955, № 2]. Робота радянських авторів, говорилося, наприклад, у рецензії Ю. Бардаха, послужила зразком для польських істориків, які паралельно готують багатотомний університетський підручник з вітчизняної історії [3, 1958, № 8, с. 16].

Тісне співробітництво мало місце між радянськими і болгарськими істориками при підготовці двотомної «Історії Болгарії», 1954 р. в Інституті Болгарської історії (тепер Інститут історії) Болгарської Академії наук відбулося обговорення 1-го тому «Історії Болгарії» і рукопису другого тому за участю радянських вчених, редакторів видання П. Н. Третьякова, С. А. Нікітіна, Л. Б. Валева [14, с. 67]. Болгарські історики Д. Косев, Хр. Христов, Ж. Натан, О. Бурмов, Д. Ангелов дали високу оцінку роботі радянських вчених. Разом з тим вони зробили ряд критичних зауважень, що стосувалися передусім розвитку ремесла і торгівлі (Д. Ангелов), перебільшення ролі болгарської буржуазії в національно-визвольному русі (Ж. Натан) тощо [22, с. 188].

Про високий рівень праці радянських вчених, присвяченої історії Болгарії, свідчать позитивні рецензії, що з'явилися у радянській і зарубіжній періодиці [4, 1957, № 2; 10, 1956, № 3], а також нагородження її премією Президії АН СРСР [5, с. 7]. «Радянські вчені, — писали, зокрема, у одній із рецензій болгарські історики О. Бурмов і Д. Косев, — зуміли правильно висвітлити не тільки загальні закономірності історичного процесу, але і своєрідність історичного розвитку болгарського народу, ... яскраво показали формування російсько-болгарської і радянсько-болгарської дружби, яка у найважчі для болгарського народу періоди була рятівним маяком» [4, 1957, № 2, с. 182].

Успішно розвивалося співробітництво з чехословацькими істориками в процесі підготовки тритомної «Історії Чехословаччини». Колектив радянських авторів спільно із співробітниками Інституту історії Чехословацької Академії наук, Інституту історії Словацької Академії наук і Празького університету детально обговорювали і рецензували рукопис роботи, уточнювали окремі питання [27, с. 4]. Радянські історики І. М. Мельникова, С. Прасолов відвідали Прагу, де разом із чехословацькими істориками обговорювали окремі частини книги, а також збирали архівний

матеріал. Допомога чехословацьких вчених, особливо їх критичні зауваження щодо глибини вивчення окремих питань економічного розвитку, зовнішньої політики в новітній час тощо, була із вдячністю прийнята радянською стороною [23, 1957, № 1, с. 183].

Майже одночасно почалася робота істориків зарубіжних слов'янських країн над створенням перших марксистських узагальнюючих праць з вітчизняної історії. При цьому молода марксистсько-ленінська історична наука соціалістичних країн широко використовувала досвід і досягнення радянських вчених. Передусім, цілком зрозуміло, як зразок використовувались згадувані узагальнюючі праці з історії Польщі, Болгарії і Чехословаччини, вихід кожного тому яких з нетерпінням чекали в цих країнах.

Зарубіжних вчених особливо цікавила періодизація історії їх країн, побудована на засадах марксистсько-ленінської методології. При порівнянні, наприклад, «Історії Болгарії», виданої в Софії, з працею радянських істориків рамки періодизації цілком збігаються. Такими ж або наближеними вони є в інших працях. Плідним, як показала практика, було застосування радянського досвіду колективного підходу до виконання робіт, плановості, попереднього обговорення рукописів, застосування марксистсько-ленінської методології при інтерпретації фактичного матеріалу, створенні загальної концепції.

1952 р. під егідою щойно створеного Інституту історії ПАН почалася робота над виданням першого марксистського багатотомного університетського підручника з історії Польщі. При підготовці спочатку проспекту, а потім макету, польські вчені використовували як зразок радянський проспект і макет, підготовлений в Інституті слов'янознавства АН СРСР і надрукований в «Кратких сообщениях» Інституту [30, 1953, № 1, с. 288]. Особливо багато цінного для себе взяли польські колеги з окремих монографічних досліджень радянських вчених. Професор Ю. Бардах, зокрема, пропонував політичну історію періоду феодалізму трактувати згідно з поглядами радянського історика В. Т. Пашуто, під кутом зору боротьби сил відцентрових і доцентрових, щоб чітко систематизувати події цього періоду [30, 1953, № 1, с. 289]. При написанні розділу, присвяченого проблемам історії первісного суспільства, професор О. Гейштор вважав за необхідне запозичити теоретичні положення праць М. О. Косвена, П. Н. Третьякова, Б. О. Рибаківа [30, 1954, № 3, с. 346].

Радянські історики брали участь в обговоренні праць польських вчених. 1954 р. в Москві зібралися полоністи з різних міст Радянського Союзу для обговорення проспекту першого тому «Історії Польщі». Результати дискусії були доведені польським вченим. Для цього делегація радянських істориків у складі В. Д. Королюка, І. С. Міллера, Ф. П. Шевченка виїжджала до ПНР, де взяла участь в обговоренні проспекту першого тому разом із членами авторського колективу. Зустріч показала, що між вченими обох країн немає суттєвих розбіжностей з вузлових питань історії Польщі, а, навпаки, існує реальний збіг і близькість поглядів на основі теоретичних положень історичного мате-

ріалізму [15, с. 70]. Польські історики одержували реальну допомогу від радянських вчених при підготовці наступних томів. 1957 р. на конференції, організованій польськими істориками у Варшаві, відбувся широкий обмін думками щодо макету другого тому університетського підручника з історії Польщі. Характерно, що в цій конференції взяли участь вчені з братніх соціалістичних країн. Радянські історики висловили свої зауваження щодо соціально-економічного розвитку в XVII ст. (В. А. Голобуцький), промислового перевороту (В. К. Яцунський), періодизації історії польської культури (І. С. Міллер). Із зауваженнями і пропозиціями виступили також історики НДР, Румунії, Угорщини, Югославії [30, 1952, № 4—5, с. 79].

Радянські історики активно допомагали болгарським вченим у підготовці історії Болгарії. 1953 р. макет першого тому «Історії Болгарії» розглядався в Інституті слов'янознавства АН СРСР. Було відзначено загалом вдалий виклад соціально-економічного і політичного розвитку, наголошено на вирішальній ролі народних мас в історичному розвитку. Разом з тим, радянські вчені висловили ряд критичних зауважень щодо становища селянства і оцінки окремих форм феодальної експлуатації (Ю. Бромлей, І. С. Достян), деяких тенденцій розвитку економіки, культури в епоху капіталізму (Л. Б. Валев, І. М. Шептунов, М. О. Бірман) [4, 1954, № 1, с. 183].

Трохи згодом об'єктом спільного радянсько-болгарського обговорення були готовий перший том і макет другого тому історії Болгарії. Резюмуючи результати зустрічі, тодішній директор Інституту Болгарської історії БАН Д. Косев зазначав, що вона «є великою допомогою болгарським історикам. Всі виступи радянських істориків були принципові, дружні, пройняті щирим бажанням допомогти авторському колективу усунути окремі недоліки. Зауваження і оцінки радянських вчених — для нас нагорода і стимул до дальшої роботи над удосконаленням праці» [19, 1955, № 17, с. 103].

Шляхом тісної координації готувалася узагальнююча праця чехословацьких вчених «Нариси історії Чехословаччини». Як і польські та болгарські колеги, вони творчо використовували результати дискусії радянських істориків з питань періодизації, її принципи, а також результати численних монографічних досліджень [29, с. 133].

Перший том проспекту цієї роботи, що виходила як підручник для вищої школи, обговорювався 1953 р. в Інституті слов'янознавства АН СРСР. Радянські вчені зазначили, що автори проспекту велику увагу приділили на основі марксистсько-ленінської методології аналізу суспільно-економічних відносин, ролі народних мас і класової боротьби як рушійної сили історичного розвитку [19, 1955, № 14, с. 104]. Окремі питання, на думку радянських вчених, були дискусійними, зокрема оцінка чехословацькими істориками Селянської війни XV ст. як буржуазної революції. Критичні зауваження стосувались і структури підручника, в якому політична історія передувала огляду соціально-економічної історії

Чехії наприкінці XVII ст. Колектив авторів, який працював над «Історією Чехословаччини» в Інституті слов'янознавства АН СРСР, мав можливість врахувати досвід роботи чехословацьких істориків і також висловити свої зауваження [19, 1955, № 14, с. 105—106].

Вдосконаленню підручника сприяло теж обговорення його проспекту за участю вчених СРСР, НДР, ПНР, УНР і ЧССР, що відбулося на конференції у 1953 р. в Лібліцах біля Праги [35, 1954, № 2, с. 296]. Учасники дискусії, відзначаючи позитивні сторони проспекту, вказували і на недоліки. Зокрема, автори підручника розглядали Великоморавську державу як дофеодалну, хоч переконливо доводилось, що вона мала ранньофеодалне забарвлення. Конroversійні голоси звучали щодо датування феодальних відносин в Чехії, наслідків німецької феодальної колонізації на чеських землях тощо [4, 1954, № 1, с. 184]. За участю вчених братніх країн обговорювалися наступні томи, внаслідок чого в текст підготовленого до друку видання чехословацьких істориків були внесені численні зміни і доповнення [4, 1960, № 3, с. 107]. Багатостороннє співробітництво істориків соціалістичних країн, яке тільки-но починало зароджуватися, хоч і обмежувалося обговоренням проблем з історії однієї країни, було корисним для всіх учасників. Під час цих зустрічей відбувався взаємообмін досвідом розв'язання вузлових проблем історичної науки з марксистсько-ленінських методологічних позицій: учасники ділились планами роботи, визначали напрями і об'єкти співпраці [30, 1954, № 3, с. 419].

Таким чином, тісні контакти і співробітництво між істориками СРСР і зарубіжних соціалістичних країн свідчили про єдність поглядів, братерську взаємодопомогу, наукову принциповість, що сприяло підвищенню рівня дослідницької роботи. Співробітництво у підготовці перших марксистських узагальнюючих праць з історії зарубіжних слов'янських країн увінчалось успіхом. Воно позитивно вплинуло на утвердження марксистсько-ленінської методології в історичній науці соціалістичних країн. Досвід тісної координації у вирішенні важливих проблем історичної науки між істориками СРСР і європейських соціалістичних країн з успіхом використовувався у наступні роки. Поява перших узагальнюючих праць з історії відіграла помітну роль у зміцненні дружби між соціалістичними країнами.

Список літератури: 1. Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 р. К., 1982. 2. Димитров Г. Избранные произведения (1939—1949 гг.). София, 1968, т. 2. 3. Вестник АН СССР. 4. Вопросы истории. 5. Двадцать пять лет деятельности Института славяноведения и балканистики АН СССР (1947—1972). М., 1971. 6. Дудзинская Е. А. Международные научные связи советских историков. М., 1978. 7. Дудзинская Е. А. Сотрудничество историков социалистических стран (1945—1975). — История СССР, 1976, № 6. 8. Институт славяноведения и балканистики АН СССР. Справочно-информационный обзор. М., 1977. 9. Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки. М., 1977. 10. Исторический преглед. 11. История Болгарии. М., 1954—1955, т. 1—2. 12. История Польши. М., 1955—1958, т. 1—3. 13. История Чехословакии. М., 1956—1960, т. 1—3. 14. Йоцов Я., Цветкова Б. Обсъждане на съветската «Ис-

тория Болгарии». — Исторически преглед, 1954, № 6. 15. *Королюк В. Д., Миллер И. С.* Обсуждение труда польских историков. — Вестник АН СССР, 1956, № 5. 16. *Королюк В. Д., Миллер И. С.* О периодизации истории Польши. — Вопросы истории, 1951, № 11. 17. *Королюк В. Д., Миллер И. С., Писарев Д.* Обсуждение основных проблем истории Польши. — Вопросы истории, 1951, № 1. 18. *Костюшко И. И.* Обсуждение книги по истории польского народа. — Вопросы истории, 1955, № 10. 19. Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. 20. *Миллер И. С.* Творческое сотрудничество советских и польских историков. — Вестник АН СССР, 1955, № 8. 21. *Недорезов А. И.* Плодотворные контакты. — Вестник АН СССР, 1974, № 10. 22. *Никитин С. А., Валева Л. Б.* Обсуждение «Истории Болгарии» болгарскими историками. — Вопросы истории, 1955, № 1. 23. Новая и новейшая история. 24. Основные проблемы истории Польши. Обсуждение проспекта «Истории Польши» на совещании советских и польских историков в Институте славяноведения АН СССР 3—4 октября 1950 г. — В кн.: Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. М., 1951, № 4—5. 25. 50 лет советской исторической науки. Хроника научной жизни. 1917—1967. М., 1971. 26. *Стронський Г. Й.* Співробітництво радянських і польських істориків у 50-х роках. — У кн.: Проблеми слов'янознавства. Львів 1982, вип. 26. 27. *Хренов И. А.* Научное сотрудничество Института славяноведения с учеными славянских стран народной демократии. — В кн.: Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1956, № 9. 28. *Ceskoslovenský časopis historický*. 29. *Kavka F., Antos Z., Herman K.* Konference o periodizaci dějin CSR. — *Sovětska věda, historie*, 1953, N 1. 30. *kwartalnik Historyczny*. 31. *Historický časopis*. 32. *Lechar B.* Diskuse o thesich 2 a 3 dílu «Přehledu Československých Dějin». — *Sovětska historie*, 1954, N 4. 33. *Leśnodorski B.* Nauka historii w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej. — *kwartalnik Historyczny*, 1955, N 1. 34. Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich. Warszawa, 1953, t. 1—2. 35. *Sovětska historie*. 36. *Z Pola Walki*.

Краткое содержание

Освещается роль сотрудничества между историками СССР и ПНР, НРБ, ЧССР и взаимопомощи при подготовке первых марксистских работ по истории этих стран. Показаны результаты многочисленных совместных дискуссий над проспектами, макетами и готовыми изданиями книг. Делается вывод, что тесное сотрудничество способствовало становлению марксистско-ленинской методологии в исторической науке социалистических стран.

Стаття надійшла до редколегії 27 серпня 1983 р.

В. Є. ЗАДОРЖНИЙ, доц.,
Ужгородський університет

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД ПОЛЬСЬКОЇ ДВОРЯНСЬКОЇ І БУРЖУАЗНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ГАЛИЧИНИ В ПЕРІОД КРИЗИ ФЕОДАЛІЗМУ (1772—1848)

Характеристиці питань економічного становища Галичини присвячено чимало праць польських буржуазно-дворянських істориків. Марксистсько-ленінська оцінка цих праць зроблена у дослідженнях радянських вчених, які займались проблемами економічних відносин в Галичині кінця XVII—першої половини XIX ст. [2, 3, 5]. Завдання цього повідомлення — охарактеризувати польську буржуазно-дворянську історичну літературу, де ви-

світлюються питання торговельних відносин Галичини періоду кризової стадії розвитку феодально-кріпосницького ладу.

Перші публіцистичні статті про торгове життя Галичини з'явилися у 40-х роках XIX ст. на сторінках науково-популярного економічного журналу, що видавався Галицьким господарським товариством*. Автори цих розвідок, представники ліберально-буржуазного напрямку, досліджували переважно зовнішньоторговельні відносини Галичини кінця XVIII—першої половини XIX ст., зокрема активну торгівлю краю продуктами тваринництва і землеробства. Праці М. Пассакаса [25], В. Кречуновича [18], А. Мисловського [23], Т. Кучери [19] і Т. Рутовського [26] цінні своїм фактологічно-пізнавальним матеріалом, але з науково-методологічної точки зору не витримують критики. Будучи прибічниками апології австрійського уряду, вони здебільшого намагалися виправдати зовнішньоторговельні акції Віденського двору. В. Кречунович і Т. Рутовський головну причину відставання розвитку продуктивного тваринництва в Галичині вбачали у надмірній протекції австрійського уряду щодо імпорту худоби і продуктів тваринництва з України і Бессарабії [18, s. 82; 26, s. 9]. А поміщики-торговці А. Мисловський і Т. Кучера, ініціатори і активні учасники експорту сільськогосподарської продукції та різних товарів з Галичини в Одесу, сподівалися, що австрійський уряд сприятиме розширенню й активізації торгівлі по Дністру до південних районів Росії. Але австрійські власті не тільки не підтримали заповідливих підприємців, але й категорично забороняли організовувати будь-які товариства для систематичної торгівлі по Дністру з Україною і Росією [17, s. 259]. Буржуазно-дворянські економісти, через свою стану обмеженість, не могли збагнути, що головною причиною економічної відсталості Галичини була глибока криза панщинного господарства і перетворення краю в аграрно-сировинний придаток митрополії та ринок збуту товарів для промислово розвинутих австрійських провінцій.

Одним з перших польських буржуазних дослідників, який широко оперував статистикою, був М. Марассе. Його «Історія економічно-політична і статистична» [22] містить цінні дані про соціально-економічний розвиток Галичини в період кризи панщинного господарства. Вперше в історико-економічній науці вчений наводить зональний поділ краю за природно-географічним принципом і якістю родючості земель, що можна вважати своєрідним економічним районуванням Галичини. М. Марассе засуджує непослідовну, половинчасту політику реформ Марії Терезії й Йосифа II щодо Галичини, але нічого не говорить про головне зло, що спричиняло економічну відсталість Галичини — панування кріпосництва і колоніальне становище краю.

У дослідженнях польських економістів А. Альта [8] і В. Шайнохи [28] розглядаються становище і розвиток соледобувної промисловості Галичини після її окупації Австрією. Тут знаходимо цікаві матеріали про торгівлю галицькою сіллю на місцевих і зов-

* Журнал виходив у Львові як орган цього товариства протягом 1846—1867 рр.

нішніх ринках. Автори зазначають, що наприкінці XVIII—на початку XIX ст. розвиток соляного промислу на Прикарпатті був штучно загальмований монопольною політикою австрійського уряду. Однак припинити солеторговлю він не зміг. Цим важливим споживчим продуктом забезпечувались потреби місцевого населення, чимало солі вивозилось до Російської держави, де вона широко використовувалась у Волинській, Подільській і Київській губерніях. Часто галицька сіль експортувалась в Польщу, Угорщину і Пруссію.

Цікавою, на наш погляд, є стаття польського публіциста К. Хлендовського «Галицькі ярмарки» [14]. Провінційна ярмаркова торгівля в Галичині слабо вивчена польською шляхетською історіографією, яка просто пехтувала цим питанням [4, с. 71]. К. Хлендовський вперше спробував показати функції і значення ярмаркової торгівлі в господарському житті краю. Об'єктом його спостережень був Улашківський річний ярмарок на Тернопільщині. Автор відмічає широкий асортимент товарів і значний товарооборот ярмарку, наголошує на його географії міжнародних торговельних зв'язків. Так, у 1856 р., коли ярмаркова торгівля йшла на спад в порівнянні з попередніми десятиріччями, на Улашківський ярмарок прибули з різними товарами купці з Росії, Молдавії, Угорщини, Чехії, Австрії, Німеччини, Тироля, Греції, Туреччини. Лише з Богемії на ярмарок доставлено фарфорових, фаянсових і кришталевих виробів на суму 4,5 тис. флоренів [14, с. 189]. Основним контингентом продавців і покупців товарів на Улашківському ярмарку були селяни, ремісники, шляхта і купці, які з'їжджались з усіх кінців Галичини і Буковини.

К. Хлендовський звернув увагу і на те, що значення галицького ярмарку не вичерпувалося лише збутом чи придбанням товару. Тут відбувалися театральні вистави, виступали співаки, музиканти, кобзарі, проводилися народні ігрища і гуляння, поширювались різні оповідання і перекази з життя і побуту народних мас, влаштовувались покази кращих продуктів землеробства і тваринництва тощо [14, с. 187]. Отже, незважаючи на описовий характер, праця К. Хлендовського не втратила свого пізнавального значення і по наш час. Вона допомагає відтворити загальну картину ролі й значення ярмаркової торгівлі в період кризи феодально-кріпосницької системи і розвитку капіталістичного укладу.

Торговельні відносини в Галичині вивчалися представниками школи історика Ф. Буяка. Їх наукова продукція відзначається сумлінним і ретельним фактичним обґрунтуванням, але проблема трактується з позицій польського буржуазного об'єктивізму. Найважливішими вважаємо дослідження Я. Білецької, С. Гошовського, Т. Лютмана, В. Заринч-Залеського [10; 15; 21; 27]. Сам Ф. Буяк спеціально не досліджував торговельні відносини в Галичині. У своїх економічних монографіях він лише побіжно згадує про виробництво окремих товарів та їх збут на місцевих і зовнішніх ринках. Вчений критично оцінює встановлення австрійським урядом суворой прогібіційної торгової політики, що негативно впли-

вало на економічний розвиток, в тому числі й на торгове життя Галичини [11; 12].

Науковий інтерес при дослідженні економічної історії Галичини, її торговельних відносин становлять праці С. Гошовського «Ціни у Львові в 1772—1914 р.» та «Економічний розвиток Львова у 1772—1914 р.». Поряд з іншими компонентами економічного розвитку Львова в епоху кризи панщизняного господарства обидві праці містять обширну систематизовану статистичну інформацію про рух і динаміку ринкових цін на сільськогосподарську продукцію і промислові вироби, торгіву структуру окремих галузей господарства, функціонування міських ярмарків і торгів, кількісний і якісний характер постійної торгівлі, участь і роль Львова у зовнішній торгівлі тощо. Вивчаючи промислово-фінансове становище Львова, С. Гошовський намагається довести, що головним фактором розвитку міста була торгівля, а «Галичина — єдине вогнище цілої Польщі» [15, с. 40—42, 176]. Такі «докази» відповідали реакційній концепції польської шляхти і не витримують наукової критики.

Цінною працею з історії торговельного життя галицьких міст є книга Т. Лютмана «Вивчення історії торгівлі Бродів у 1773—1880 рр.». Автор зібрав, проаналізував і узагальнив величезну кількість статистичного, конкретно-історичного матеріалу, за допомогою якого намагається визначити місце і роль галицького м. Броди у зовнішній торгівлі Габсбурзької монархії з Росією та іншими країнами Європи і Азії кінця XVIII—XIX ст. Він зазначав, що в цей період загальний торговий оборот м. Броди у вісім разів перевищував оборот Львова, виносячи, наприклад, у 1831 р. 16 мільйонів флоренів [21, с. 140].

Вчений простежує вільний транзит товарів по лінії Броди—Одеса—Броди, який набув величезного розмаху після 1818 р., не припиняючи своєї дії протягом всієї першої половини XIX ст. Багато уваги приділено розгляду боротьби, що точилася навколо привілею «вільного торгового міста». На думку дослідника, м. Броди відіграло значну роль у транзитній торгівлі між Балтикою і Чорним морем. Він подав відомості про щорічну кількість і асортимент ввізних і вивізних товарів через м. Броди, вказав їх вартість.

В оцінці торговельних взаємин Галичини з Росією польський буржуазний історик тенденційно і односторонньо висвітлює їх або зовсім замовчує факти історичної дійсності. Розглядаючи торгове життя прикордонних територій, що входили до складу Австрійської і Російської імперій, Т. Лютман приховує участь жителів Волинської і Подільської губерній у повсякденній торгівлі з населенням Галичини. Важко погодитись з його твердженням, що ініціатором переважної більшості торговельних угод і договорів між Австрією і Росією був Відень. Відомо, що за пропозиціями російського уряду між Росією і Австрією було укладено ряд економічних угод та конвенцій, які визначали загальні принципи російсько-австрійських економічних відносин [6, с. 75—81, 551—580]. Водночас у відносинах між Росією і Австрією наприкінці

XVIII — першої половини XIX ст. часто виникали ускладнення з вини останньої. Австрійський уряд нерідко в односторонньому порядку приймав обмежувальні митні постанови, встановлював так звані «карантинні кордони» і т. п. [7], які ставали значною перешкодою для розвитку торговельних зв'язків західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною і Росією. Висновки Т. Лютмана про прихильне ставлення Габсбургів до розширення торговельних зносин з Росією є безпідставними. З другого боку, занадто сувора протекціоністська торгова політика царського уряду часто була значним гальмом у налагодженні торгівлі Галичини з українськими і російськими землями.

Т. Лютман розповів про внутрішнє життя м. Броди, зазначивши, що за кількістю населення і господарським значенням воно у першій половині XIX ст. займало друге місце серед міст Галичини. Автор дослідив соціальну і національну структуру жителів міста, показавши їх глибоку диференціацію, особливо серед купецького стану. Найбагатші купці об'єднувались у торгові фірми, володіючи на той час великими сумами капіталів. Так, капітал фірми Гауснера і Віоланда складав 250 тис. флоренів, Ляскевича — 105 тис., Вольфа — 50 тис., Натансона — 40 тис., Бика і Переша — 35 тис., Бойснера — 25 тис. флоренів. Горстка багатого купецтва (11%) зосереджувала у своїх руках 93% капіталів, а на всю решту купецьку сірому припадало лише 7% від загального капіталу. Купці-багаті купували землі, маєтки і навіть дворянські титули [21, s. 135, 137].

За словами дослідника, м. Броди кінця XVIII — першої половини XIX ст. — це головний транзитний пункт і перевалочна база для величезної кількості товарів, що слідує зі Сходу на Захід і навпаки. З цим зв'язана і певна спеціалізація серед бродівського купецтва по забезпеченню успішних торговельних операцій. Бродівські торговельні фірми мали своїх уповноважених представників і кредитні установи в Одесі, Петербурзі, Москві, Варшаві, Вроцлаві, Відні, Лейпцігу, Франкфурті, Трієсті [21, s. 135—136], вели успішну торгівлю російськими і європейськими, турецькими і персидськими товарами. Крім місцевих, активними учасниками транзитної торгівлі через м. Броди були українські, російські, молдавські, австрійські, угорські, німецькі, польські, чеські, грецькі, турецькі і грузинські купці. При сприянні і посередництві бродівських купців російські, вірмецькі і грузинські купці отримували кредити у лейпцігських банкірів.

Зовнішньоторговельних відносин Галичини торкався В. Заринч-Залеський у праці «Історія промисловості в Галичині» [27]. Досліджуючи промисловий розвиток краю у першій половині XIX ст., вчений наводить дані про експорт на Україну, у Росію і Молдавію ремісничих виробів, текстильних і залізоскоб'яних товарів. Автор зазначив, що жорстока протекціоністська торгова політика австрійського уряду негативно впливала на розвиток зовнішньої торгівлі Галичини з сусідніми країнами [27, s. 10, 30—33].

Визначне місце в економічному житті Галичини кінця XVIII — першої половини XIX ст. відігравали львівські контрактіві яр-

марки, вивченню яких присвятила свою працю Я. Білецька [10]. Опрацювавши великий статистичний матеріал, дослідниця розкрила функції і роль контрактних ярмарок в магнатському господарюванні і торговельному житті м. Львова. На львівських ярмарках магнати і шляхта уклали різноманітні договори-контракти на продаж, оренду чи заставу маєтків, хліба і сировини, сплачували борги і брали нові позички тощо. Так, лише за 1772—1775 рр. тут було продано 387 магнатських маєтків на суму 28073145 злотих польських і куплено відповідно 246 маєтків на суму 19164943 злотих польських [10, с. 102]. За іншими даними, у 1774 р. на львівських контрактах було укладено 1159 договорів і угод на суму 42603272 золотих ринських, а в 1775 р. — 1205 договорів на суму 39255048 золотих ринських [15, с. 22]. Крім магнатів і шляхти, в роботі контрактних ярмарків брало участь багате купецтво, міщани, духовенство. Для селянина-кріпака доступ на львівські контрактні ярмарки був закритий [10, с. 107—114].

Контрактні ярмарки у Львові відбувалися переважно в січні-лютому і тривали 2—3 тижні. Сюди приїжджали поміщики з Волинської, Подільської, Київської губерній, багаті купці і банкіри з Австрії, Польщі, Угорщини, Пруссії. Я. Білецька згадала про знамениті контрактні ярмарки у м. Києві. Генсзу і розвиток київських контрактів вона пов'язує з історією львівських контрактів [10, с. 8, 21—24]. На жаль, автор залишила поза увагою діяльність львівських контрактів у першій половині XIX ст. Відомо, що у 1837 р. на контрактних ярмарках було продано маєтків на суму 1674 тис. золотих ринських і укладено кредитних угод на 504 тис. золотих ринських, а в 1840 р. продаж маєтків оцінювався в 3 723 750 золотих ринських [31]. Львівські контрактні ярмарки не втрачали свого значення протягом усієї першої половини XIX ст. Але поступово їх замінює нова форма торгівлі — аукціони.

У праці В. Калінки «Галичина і Краків під австрійським пануванням» [17] зібрано численний фактичний матеріал, що має значення першоджерела для характеристики економічного життя Галичини кінця XVIII — першої половини XIX ст. Розповідаючи про економічне становище краю під владою Австрії, автор зупинився на питаннях внутрішньої і зовнішньої торгівлі Галичини, зокрема на імпорті й експорті головних товарів. За даними В. Калінки, у 1840 р. вартість вивозу з Галичини виносила суму 6 729 438 золотих ринських, ввозу — 4 892 427 золотих ринських. У 1848 р. відповідно експорт виносив 6 829 326, імпорт — 5 678 149 золотих ринських [17, с. 277]. Головними предметами галицького вивозу були ліс і лісоматеріали, поташ, сіль, мінеральна і керамічна сировина, полотно і пряжа, продукти сільського господарства і тваринництва, ремісничі вироби. З-поміж ввізних товарів переважали цукор, чай, кофе, цитрусові, вина, шовкові, вовняні і бавовняні вироби та інші предмети розкоші, призначені для панівних верств, воскові і стеаринові свічки тощо [17, с. 273—274]. Активними торговими партнерами Галичини автор називає Росію,

Австрію, Угорщину, Польщу, Сілезію і Моравію [17, с. 237, 259, 272].

Праця В. Калінки пройнята ідеєю глибокої апологетики буржуазно-націоналістичної шляхти. Соціально-економічні і політичні суперечності в Галичині періоду кризи панщизняного господарства виглядають у нього як продукт злої волі австрійських монархів [17, с. 59, 71, 133—135, 164]. Він навіть не ставив питання про певні закономірності розвитку суспільства при переході від однієї суспільно-економічної формації до другої. Праця В. Калінки стала ідейною зброєю цілих поколінь польських буржуазно-шляхетських істориків та економістів [3, с. 8—9]. Таким же вірним захисником інтересів шляхти виступив Б. Лозінський у «Нарисах з історії Галичини ХІХ ст.», у яких подаються лише фрагменти з торговельного життя краю [20].

Згадки про торговельні відносини в Галичині зустрічаємо у працях польських буржуазних істориків С. Баронча, Г. Гроссмана, Л. Татоміра та ін. [9; 13; 30]. Фактичний матеріал цих досліджень скупуватий. Відзначимо працю Г. Гроссмана «Промислова політика терезіансько-йозефінського уряду в Галичині». Автор намагається показати австрійський уряд як місіонера і «визволителя» Галичини від розбещеної польської шляхти. У плані цієї концепції Г. Гроссман розглядає «торгову програму» Габсбургів у повопридбаній провінції [13, с. 10, 13—14].

Хорошим джерелом до вивчення торговельного життя Галичини першої половини ХІХ ст. є мемуарна праця відомого польського письменника Ю. Німцевича «Подорож через польські землі у 1811—1828 роках» [24]. Автор описує велику концентрацію товарів у м. Броди, називаючи його головною перевалочною базою між Сходом і Заходом. Одночасно він засуджує австрійський уряд, який отримує високі прибутки від оподаткування жителів міста, але абсолютно не турбується про його благоустрій. Як сучасник Ю. Німцевич намалював яскраву картину руху товарів по міжнародному транзитному шляху Броди—Одеса і навпаки: «Цією дорогою слідують усі закордонні товари і напівфабрикати, — пише він, — і не тільки до Галичини, а й до усіх південних українських областей, що знаходяться під Росією. З Одеси ці товари потрапляють до країн Оттоманської імперії. Як в Аравійській пустині каравани верблюдів, так і тут, подібно до пересуваних великих замків, німецькі вантажні брички з Лейпціга до Бродів безперервно рухаються» [24, с. 426—427]. Ю. Німцевич високо оцінював роль торгівлі у взаємовідносинах між українським, російським, німецьким, французьким та іншими народами Європи.

Підіб'ємо підсумки. Польські буржуазно-дворянські історики і економісти цікавились торговельними відносинами в Галичині кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ ст., але не створили синтетичних праць, у яких розвиток торгівлі розглядався б як закономірний результат усього економічного розвитку краю в період кризи панщизняного господарства. Зовсім обійдено мовчанням розвиток внутрішньої торгівлі. Через буржуазну обмеженість польські шляхетські дослідники не розуміли, що з розвитком ка-

піталізму зростає і роль торгівлі як одного з основних компонентів господарського життя. Форми і характер торгівлі зумовлювались рівнем економічного розвитку. В. І. Ленін зазначав: «Виробництво хліба поміщиками на продаж, що особливо розвинулося за останній час існування кріпацтва, було вже провісником розпаду старого режиму» [1, т. 3, с. 76]. Це ленінське положення підтверджується фактами економічного життя періоду кризової стадії феодально-кріпосницького ладу в Габсбурзькій монархії, в тому числі й в Галичині. Невпинний розвиток продуктивних сил робив неминучим ломку старих феодальних відносин, готував перехід до нової суспільно-економічної формації. Поруч з іншими економічними факторами, які розхитували натуральні підвалини кріпосницького господарства, певне значення мав дальший розвиток внутрішньої й зовнішньої торгівлі.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Борис В. О.* До характеристики польської шляхетської і буржуазної історіографії аграрно-господарського питання у революції 1848 р. в Галичині. — В кн.: Питання загальної історії. Львів, 1959. 3. *Герасименко М. П.* Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. Київ, 1959. 4. *Гуменюк Є.* Архів столових маєтків галицької митрополії. — Архіви України, 1970, № 1. 5. *Кісь Я. П.* Промисловість Львова у період феодалізму (XII—XIX ст.). Львів, 1968. 6. *Мартенс Ф.* Собрание трактатов и конвенцій, заключенных Россіей с иностранными державами, т. 4, ч. 1. Трактаты с Австріей. 1815—1849. СПб., 1878. 7. Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 1131, арк. 53—60 зв. 8. *Alth A.* Pogląd na źródła solne i naftowe w Galicyi, tudzież na Warzelnie soli Kuchennej w Galicyi i Bukowinie. — In: Sprawozdanie komisji Fizyograficznej. Kraków, 1971 t. 5. 9. *Barcz S.* Wolne miasto handlowe Brody. Lwów, 1865. 10. *Bielecka J.* Kontrakty Lwowskie w latach 1768—1775 (wpływ pierwszego rozbioru Polski 1772 r. na kontrakty Lwowskie). Poznań, 1948. 11. *Bujak F.* Galicya. Lwów, Warszawa, 1908, t. 1. Lwów, Warszawa, 1910, t. 2. 12. *Bujak F.* Rozwoj Gospodarczy Galicyi (1772—1914). Lwów, 1917. 13. *Grossman H.* Polityka przemysłowa i handlowa rządu tercyańsko-józefińskiego w Galicyi 1772—1792. 14. *Ghledowski K.* Galicyjskie jarmarki. — Dodatek miesięczny do «Gazety Lwowskiej», Rok I, 1872, t. 1. Zeszyt 4. 15. *Hoszowski S.* Ceny we Lwowie w latach 1701—1914. Lwów, 1934. 16. *Hoszowski S.* Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772—1914. Lwów, 1935. 17. *Kalinka W.* Galicja i Kraków pod panowaniem austrijackim. Dzieła t. 10. Kraków, 1898. 18. *Krzeczunowicz W.* Jak może rolnictwo austriackie obejść się bez Wprowadzenia zagranicznego bydła opasowego? — In: Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Lwów, 1858, t. 23. 19. *Kutschera T.* Ważność Dniestru dla Galicyi, jako drogi wodnej handlowej. — In: Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Lwów, 1858, t. 23. 20. *Loziński B.* Szkice z historyj Galicyi w XIX wieku. Lwów, 1913. 21. *Lutman T.* Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773—1880. Lwów, 1937. 22. *Marasse M.* Dzieła ekonomiczno-polityczne i statystyczne. Kraków, 1887, t. 1—2. 23. *Mysłowski A.* Uwagi... nad handlem Zbożowym z Galicji do Odessy i nad zaprowadzeniem żeglugi parowej na Dniestrze teraz do Koropca, a po zregulowaniu wyższej części tej rzeki od wsi Rozwadowa aż do Odessy. Lwów, 1844. 24. *Niemcewicz J.* Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. Paryż, Petersburg, 1858. 25. *Passakas M.* Uwagi nad handlem i chowem bydła. — In: Rozprawy c. k. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego. Lwów, 1848, t. 4. 26. *Rutowski T.* Wywóz bydła z Galicyi. — In: Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. Lwów, 1885, Roc. 2. t. 1. 27. *Sarynsz-Zaleski W.* Dzieje przemysłu w Galicyi 1804—1929. Kraków, 1930. 28. *Schajnocka W.* Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi. — In: Przewodnik naukowy i literacki. Lwów, 1893. 29. *Schnür-Peplowski S.* Obrasy z przeszłości Galicji. Lwów, 1896, t. 1. 30. *Tatomir L.* Podrecznik geografii Galicyi na podstawie monograficznych i urzędowych źródeł. Wyd. 2-gie. Lwów, 1876. 31. Tygodnik rolniczo-przemysłowy. Lwów, 1840, Nr 30.

Краткое содержание

В статье сделан критический обзор и оценка польской дворянской и буржуазной историографии по проблеме развития внутренней и внешней торговли Галиции в конце XVIII — первой половине XIX вв.

Стаття надійшла до редколегії 4 вересня 1983 р.

О. Б. ГОЛОВКО, асп.,
Институт истории АН УРСР

РУСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ X—XI ст. В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1956—1980)

Радянська історична наука досягла значних успіхів у вивченні зовнішньої політики Київської Русі, зокрема такого важливого аспекту, як відносини Давньоруської держави з Польщею. Конкретні питання політичних зв'язків двох слов'янських країн розглядаються у багатьох загальних і спеціальних працях [1; 8; 10; 11; 17; 18; 27].

Мета даного повідомлення — проаналізувати висвітлення радянськими істориками з середини 50-х років до початку 80-х років вузлових питань русько-польських відносин X—XI ст. Потреба в такому аналізі назріла, оскільки необхідно підвести підсумки зробленого і накреслити шляхи розв'язання малодосліджених проблем.

Державні відносини Русі і Польщі були встановлені, як відомо, наприкінці X ст. Конкретні обставини оформлення політичних контактів між двома державами не знайшли в історіографії рівнозначного трактування. Це питання залишається одним з найбільш складних в усій проблематиці історії відносин Русі і Польщі раннього середньовіччя. Більшість вчених вважає, що політичні відносини двох країн почалися 981 р., коли київський князь Володимир відвоював у Польщі західні землі розселення східних слов'ян [15, с. 545; 16, с. 135; 18, с. 32—33 та ін.]. Головним аргументом для такого погляду, на думку цих авторів, є таке повідомлення «Повісті временних літ» під 981 р.: «Иде Володимер к ляхом и зая грады их, Перемышль, Червен и ины грады, еже суть и до сего дня под Русью» [20, с. 58]. Але матеріал цього повідомлення суперечить свідцтвам деяких інших джерел, які стверджують, що у X ст. Мала Польща (територія, що безпосередньо примикає до Червенської і Перемишльської земель) належала не Польській державі, а Празькому князівству [5; 6 та ін.].

Ця невідповідність повідомлення першого руського літопису і відомостей інших ранньосередньовічних джерел стала вихідним моментом для гіпотези В. Д. Королюка, який висловлює думку, що літописне повідомлення не відповідає історичній дійсності кінця X ст., що воно стало наслідком більш пізнього редагування «Повісті» [8, с. 75—150]. На думку В. Д. Королюка, первісний варіант літописного повідомлення за 981 р. розповідав про похід Володимира лише на землі східнослов'янських племен хорватів та

волинян. Але більшість істориків не приєдналися до цього твердження, вважаючи його необґрунтованим [1, с. 387—388; 14, с. 127 та ін.].

На початку 70-х років Я. Д. Ісаєвич, зробивши новий аналіз наративних, топонімічних та археологічних джерел, повернувся до так званої «чеської теорії» в дослідженні початку політичних відносин східних і західних слов'ян, з якою в середині XIX ст. виступив відомий чеський буржуазний історик Ф. Палацький. Згідно з думкою Я. Д. Ісаєвича, «Червенські гради» (західні землі розселення волинян і хорватів між Західним Бугом, Сяном і Вепром) у X ст. входили до складу Чеської держави, а з 981 р. перейшли під владу князя Русі [5; 6]. У зв'язку з цією думкою важливо, на наш погляд, знову повернутись до аналізу літописної статті під 981 р. і спробувати з'ясувати, що означав наприкінці X ст. термін *ляхи*.

Немає єдності серед радянських істориків і в дослідженні русько-польських відносин з кінця X ст. У деяких працях ідеться про те, що між Руссю і Польщею в 90-х роках мала місце війна чи навіть ціла серія війн [15, с. 548; 18, с. 33; 23, с. 60 та ін.]. Іншої точки зору дотримується В. Д. Корольок. Зупинившись на причинах появи в Гільдесгеймських анналах повідомлення про те, що Русь загрожувала війною Польщі, В. Д. Корольок зазначає, що ці аннали відбили прагнення польського князя Болеслава I Хороброго уникнути побачення з німецьким імператором Оттоном III під приводом ускладнення відносин між Польщею і Руссю [8, с. 100—102]. На думку М. Б. Свердлова та Я. Д. Ісаєвича, відносини між Польщею і Руссю на початку 90-х років X ст. загострилися внаслідок взаємних претензій на пограничні території [24, с. 147; 5, с. 122].

На початку 60-х років В. Д. Корольок робить першу в радянській історіографії спробу висвітлити історію русько-польських відносин в перші п'ятнадцять років XI ст. [11; див. також 8, с. 206—238]. Підкресливши наукову актуальність докладного вивчення цієї теми, вчений охарактеризував основні події, що стосуються відносин двох країн. Зокрема, автор розглядає головну подію цього часу — похід Болеслава Хороброго на Русь у 1013 р., багато уваги приділяє дипломатичному аспекту матримоніального союзу руського князя Святополка і дочки Болеслава, впливові цього союзу на розвиток русько-польських зв'язків. Водночас В. Д. Корольок недооцінює ролі германського місіонера Бруно Кверфуртського у становленні політичних контактів між народами Центральної і Східної Європи, безпідставно перебільшує вплив ятвязького питання на розвиток польсько-руських взаємовідносин. На наш погляд, більш-менш обґрунтованим є погляд тих істориків, які вважають, що місія Бруно мала великий вплив на розвиток політичних зв'язків Німеччини і Польщі з Руссю [4, с. 79—82; 18, с. 34—35 та ін.].

Спірним є серед дослідників датування шлюбу Святополка і дочки Болеслава Хороброго [8, с. 222; 15, с. 548; 21, с. 491 та ін.]. Це питання спеціально досліджував М. Б. Свердлов [24; 25]. На

підставі аналізу хроніки Тітмара Мерзебурзького він твердить, що династичний союз руського і польського дворів було укладено не до походу 1013 р., як вважалось раніше, а після нього. Цей висновок важливий для вивчення конкретних обставин воєнної акції польського князя проти Русі у 1013 р.

Фрагментарність ранньосередньовічних джерел, суперечливість їх повідомлень довгий час не дозволяли правильно висвітлити польсько-руські відносини в 1015—1019 рр. у зв'язку з гострою політичною боротьбою на Русі в ці роки. Значним кроком у подоланні цих труднощів стала джерелознавча монографія М. М. Ільїна [4]. Автор, дослідивши різноманітні давньоруські і іноземні джерела, показав складність походження і тенденційність літописних повідомлень про події 1015—1019 рр. Розвиваючи висновки М. М. Ільїна, В. Д. Королюк «вніс поправки» в руські літописні повідомлення на основі матеріалів хроніки Тітмара Мерзебурзького. Він дійшов висновку, що Святополк не міг бути вбивцею Бориса та Гліба, бо вже в 1015 р. він втік у Польщу, де знайшов притулок у тестя [8, с. 238—243; порівн. 1, с. 388].

Похід Болеслава Хороброго на Київ влітку 1018 р. досить докладно висвітлено в радянській літературі [2, с. 247—250; 8, с. 243—251 та ін.], але деякі пов'язані з ним питання, особливо причини і підсумки цієї воєнної акції польських феодалів, і далі привертають увагу радянських дослідників. У книзі «Давньопольська держава» В. Д. Королюк зробив припущення, що Болеслав йшов на Київ з метою створити велику «слов'янську монархію» [7, с. 161—162]. Пізніше в монографії «Західні слов'яни і Київська Русь» вчений висловив думку, що головна мета польського володаря полягала у створенні на Русі залежних від Польщі князівств [9, с. 252—261]. М. Б. Свердлов припускає, що польський князь бажав стати сюзереном Русі [24, с. 155; 25, с. 109]. На наш погляд, ці припущення не погоджуються з реальними історичними обставинами того часу, перебільшують воєнні можливості армії Болеслава Хороброго, який, що найбільш імовірно, бажав лише посадити на київському троні залежного від польського володаря князя — свого родича Святополка, а також намагався захопити військову здобич і приєднати «Червенські гради». Невирішеність питання про причини походу польських феодалів на Русь 1018 р., на нашу думку, значною мірою пояснюється невивченістю його результатів. Більшість істориків вважають на підставі літописного повідомлення про повстання киян, що похід закінчився поразкою польського князя [18, с. 37; 24, с. 155 та ін.]. Проте М. М. Ільїн, В. Д. Королюк і деякі інші дослідники дотримуються тієї думки, що похід 1018 р. був для польських загонів загалом успішним [4, с. 70—78; 8, с. 258; 12, с. 94]. На жаль, ці вчені не досить ґрунтовно дослідили другий етап походу Болеслава на Русь, а саме події, які сталися після завоювання Києва польським монархом. Вивчення цього питання показує, що відхід Болеслава з столиці Русі носив вимушений характер. Не закінчивши боротьбу з головним ворогом — новгородським князем Ярославом, польський володар відпускає по домівках союзників, а потім, не домігшись на

переговорах з Ярославом будь-яких поступок, поспішно покинув руську територію. Правда, відомо, що польські війська зайняли «Червенські гради», захопили велику здобич, але навряд чи це визначило головний результат походу [8, с. 261—263].

Похід Болеслава Хороброго 1018 р. негативно позначився на подальшому розвитку русько-польських відносин. Ця тема розглядається В. Д. Королюком і В. Т. Пашуто, які вказали на складний характер політичних зв'язків двох країн у 20-х роках XI ст., висвітлили питання про походи руських князів Ярослава і Мстислава на Польщу в 1030—1031 рр. [8, с. 274—279; 18, с. 38]. М. Б. Свердлов дійшов слушного, на наш погляд, висновку, що після Болеслава Хороброго (1025 р.) руські князі у відносинах з Польщею намагалися заручитися підтримкою з боку Оттона — брата тодішнього польського князя Мешка II [24, с. 156—158]. Деякі моменти русько-польських зв'язків цього періоду не знайшли ґрунтовного висвітлення в літературі. Так, неясними уявляються масштаби та результати походу 1031 р. на Польщу, не вивченою є внутріполітична боротьба в Польщі наприкінці 20-х — на початку 30-х років XI ст., яка мала великий вплив на відносини цієї держави з Руссю.

Одним з найважливіших моментів зовнішньої політики Русі з кінця 30-х років XI ст. аж до початку феодальної роздробленості східнослов'янської держави (30-ті роки XII ст.) була проблема встановлення і збереження союзу з Польщею. Ця тема не знайшла ще повного висвітлення в літературі, але перші кроки в її вивченні заслуговують на увагу. Загальний нарис цього, як і попереднього, етапу русько-польських відносин зроблено в ґрунтовній монографії В. Т. Пашуто «Зовнішня політика Давньої Русі» [18, с. 39; див. також 19]. В кількох спеціальних дослідженнях одним з найважливіших питань є взаємозв'язки Русі і Польщі наприкінці 30-х і в 40-х роках XI ст., коли між двома державами оформляється тісний воєнно-політичний союз. Зокрема, звертається увага на початковий етап союзницьких відносин. В. Т. Пашуто вважає, що він охоплює 1041—1042 рр., але, мабуть, більш правильною є точка зору В. Д. Королюка та М. Б. Свердлова, які на підставі прямої вказівки Анпаліста Соксона про укладення шлюбу руської княжни Марії-Доброгніви і польського князя Казимира в 1039 р. дійшли висновку, що саме на цей час припадає оформлення союзницьких контактів двох країн [8, с. 318; 4, с. 159].

Дискусійним в науці є також питання про кількість походів давньоруських дружин на Мазовецьке князівство — супротивника польського князя Казимира, який був союзником Русі. В. Т. Пашуто вважає, що їх було три — 1041, 1043 та 1047 рр. [18, с. 40]. В. Д. Королюк додає до них четвертий — у 1039 р. [9]. Але порівняльний аналіз давньоруських літописів змушує нас сумніватись у реальності походу 1043 р., зокрема, тому, що Русь цього року вела виснажливу боротьбу проти Візантії. Жодне з джерел не свідчить про похід 1039 р. Доведеними можна вважати тільки походи 1041 і 1047 рр. і саме на них, до речі, вказував академік Б. Д. Греков [3, с. 487].

Увага дослідників спрямовувалась і на такі події, як повстання в Києві 1068—1069 рр. і пов'язаний з ним напад польського князя Болеслава II Сміливого на Русь. Довгий час в історичній науці існував погляд, що перебування польського князя в Східній Європі носило характер військової акції Польщі проти Давньоруської держави і що ця акція внаслідок виступів народних мас у Києві зазнала невдачі [18, с. 41; 28, с. 153—154 та ін.]. 1971 р. вийшла стаття В. А. Кучкіна, матеріал якої дає підставу переглянути традиційну точку зору [13]. Дослідник довів, що руські князі Святослав і Всеволод Ярославичі уклали мирний договір з Болеславом Сміливим та його союзником Ізяславом поблизу прикордонного міста Сутейська в середині квітня 1069 р., тобто ще до прибуття останніх у Київ. Цей висновок непрямо узгоджується як з даними руського літопису, який нічого не повідомляє про воєнні сутички між руськими і польськими феодалами, так і з обставинами зовнішньополітичної діяльності уряду Болеслава Сміливого, який вів у цей час вперту боротьбу з Німеччиною та її союзниками. В. А. Кучкін показав можливість міцного тилу для Польщі на сході в умовах гострої боротьби з Німеччиною, зупинився на обставинах спільного походу руських і польських феодалів проти Чехії, який він датує вереснем 1075 — лютим 1076 рр. В. А. Кучкін, В. Л. Янін, О. М. Рапов, Б. Я. Рамм, В. Т. Пашуто приділили також значну увагу перебуванню Ізяслава та його сина Ярополка в католицьких країнах Європи і відображенню цієї мандрівки в пам'ятках матеріальної культури [13; 21, с. 62—68; 18, с. 41—42; 21]. Ще не всі політичні аспекти діяльності Ізяслава в Польщі і Німеччині, його відносини з римською курією вивчені достатньо в літературі, яку ми розглядаємо. Потребують глибшого висвітлення і русько-польські відносини 70-х років XI ст., зокрема, політичні наслідки для Польщі походу руських і польських загопів на Чехію в 1075—1076 рр., який, до речі, деякими дослідниками бездоказово розглядається як невдалий [18, с. 42; 28, с. 158].

Незважаючи на великі труднощі, пов'язані зі складністю інтерпретації суперечливих і уривчастих джерельних свідчень, радянська історична наука досягла з другої половини 50-х до початку 80-х років значних успіхів у розробці вузлових проблем русько-польських відносин X—XI ст. Поряд з цим багато важливих питань потребують дальшого вивчення.

Список літератури: 1. *Вайнштейн О. Л.* История советской медиевистики. М., 1968. 2. *Высоцкий С. А.* Средневековые надписи Софии Киевской. К., 1976. 3. *Греков Б. Д.* Киевская Русь. М., 1953. 4. *Ильин Н. Н.* «Летописная» статья 6523 года и ее источник. М., 1957. 5. *Исаевич Я. Д.* «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами. В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов. М., 1972. 6. *Исаевич Я. Д.* До питання про західний кордон Київської Русі. — У кн.: Історичні джерела та їх використання. К., 1971, вип. 6. 7. *Королюк В. Д.* Древнепольское государство. М., 1957. 8. *Королюк В. Д.* Западные славяне и Киевская Русь. М., 1964. 9. *Королюк В. Д.* Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI века. — В кн.: Славянский архив. М., 1958, вып. 1. 10. *Королюк В. Д.* Проблематика истории Польши до XIV в в советской литературе. В кн.: Материалы научной кон-

ференции польских и советских историков. М., 1969. 11. *Королюк В. Д.* Русь и Польша в первые 15 лет XI века. — В кн.: Уч. зап. Института славяноведения. М., 1963, т. 23. 12. *Котляр М. Ф.* Ярослав Мудрый. — Украинский исторический журнал, 1978, № 6. 13. *Кучкин В. А.* «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60—70-х годов XI в. — Советское славяноведение, 1971, № 2. 14. *Мавродин В. В., Мавродина Р. М., Фроянов И. Я.* Некоторые вопросы внешней политики и торговли Древней Руси в новейшей советской исторической литературе (1960—1969 гг.). — История СССР, 1970, № 6. 15. Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957. 16. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. К., 1976. 17. *Пашаєва Н. М.* Связи Киевской Руси со славянскими странами в русской и советской литературе. — В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов. М., 1972. 18. *Пашуто В. Т.* Внешняя политика древней Руси. М., 1968. 19. *Пашуто В. Т.* Русско-польские взаимоотношения (с середины XI в. до монгольского нашествия) в связи с политикой Германской империи. — В кн.: Международные связи стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения. М., 1968. 20. Повесть временных лет. М.; Л., 1950, ч. 1. 21. *Рама Б. Я.* Папство и Русь в X—XV вв. М., 1959. 22. *Рапов О. М., Ткаченко Н. Г.* Документы о взаимоотношениях папской курии с великим киевским князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. — Вестник МГУ, 1975, серия история, № 5. 23. *Рапов О. М., Ткаченко Н. Г.* Русские известия Титмара Мерзебургского. — Вестник МГУ, 1980, серия история, № 3. 24. *Свердлов М. Б.* Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X—начала XII вв. — В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов. М., 1972. 25. *Свердлов М. Б.* Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского. — В кн.: Древнейшие государства на территории СССР. М., 1976. 26. *Свердлов М. Б.* Политические отношения Руси и Германии X—первой половины XI вв. — В кн.: Проблемы международных отношений. Л., 1972. 27. Советская историография Киевской Руси. Л., 1978. 28. *Янин В. Л.* Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк. — В кн.: Нумизматика и эпиграфика. М., 1963.

Краткое содержание

На основании анализа исторической литературы рассматриваются основные проблемы русско-польских отношений X—XI вв., изучаемые советскими историками в 1956—1980 гг., отмечается вклад ученых в разработку темы, выделяются спорные и нерешенные вопросы, требующие дальнейшего исследования.

Стаття надійшла до редколегії 12 вересня 1983 р.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

*В. П. ЧОРНИЙ, доц.,
Львівський університет*

БОЛГАРІЯ В ЕПОХУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (Передумови і початок відродження)

Хронологічні рамки і суть національного відродження. Визначення хронологічних рамок відродження Болгарії — одна із найбільш складних і дискусійних проблем в історіографії. Якщо за верхню границю і буржуазні, і марксистські дослідники майже одноставно приймають 1878 р. (звільнення Болгарії від османського ярма), то нижня границя і понині залишається предметом гострих дискусій. Не вдаючись в їх подробиці, зазначимо лише крайні точки зору: одні буржуазні вчені готові були шукати початок відродження ще наприкінці XVI ст., інші відносили його до 30-х років XIX ст. В історіографії мала перевагу точка зору, згідно з якою початок відродження треба датувати 1762 р., тобто часом написання П. Хілендарським «Історії слов'яноболгарської». Однак останнім часом вона відкинута болгарськими істориками, більшість яких без належної аргументації схильні датувати нижню границю відродження початком XVIII ст., включаючи в ці рамки і так зване раннє відродження.

Беручи до уваги, що зародження буржуазних відносин в Болгарії з усією очевидністю відбувається тільки на переломі XVIII—XIX ст., ми вважаємо можливим датувати початок відродження кінцем XVIII ст. Отже, період з кінця XVIII ст. і до 1878 р., тобто до звільнення Болгарії від османського ярма — це і є епоха національного відродження.

Ігноруючи значення соціально-економічних явищ в розвитку суспільства, буржуазні вчені пояснювали причини і бачили суть національного відродження в пробудженні болгарського національного «духа». На противагу їм марксистська наука розглядає національне відродження як перехідний період від феодалізму до капіталізму. В основі національного відродження лежали складні соціально-економічні процеси. Розклад турецького військово-феодального ладу і виникнення в його надрах буржуазних відносин зумовили появу нового суспільного класу — буржуазії. На цій основі відбувається консолідація болгарської етнічної спільності і формування буржуазної нації. Оскільки ломка старих, феодальних і складання нових, буржуазних відносин, а також формування

нації відбувалося в умовах відсутності власної державності, ці процеси проходили дуже повільно і супроводжувалися національно-визвольним рухом, спрямованим на повалення національного гніту і створення національної держави.

В. І. Ленін, аналізуючи процес переходу від феодальної форми до капіталістичної, зазначав: «... для повної перемоги товарного виробництва потрібне завоювання внутрішнього ринку буржуазією, потрібне державне об'єднання території з населенням, що говорить однією мовою» (Повне збір. творів, т. 25, с. 246), бо найбільш повно вимоги капіталізму задовольняла національна держава.

Соціально-економічний розвиток Болгарії наприкінці XVIII — у третій чверті XIX ст. На кінець XVIII ст. військово-ленна система землеволодіння, що панувала в Османській імперії, починає дедалі більше розкладатися. У зв'язку з проникненням в економіку товарно-грошових відносин турецькі феодалі-спахії прагнуть збільшити свої прибутки і разом з тим намагаються ухилитися від служби в армії.

Підвищення попиту на сільськогосподарські продукти, головним чином, на зовнішньому ринку приводить до того, що частина спахіїв, обезземлюючи селян, а також захоплюючи державні та інші землі, що пустували, заводять власні господарства, так звані чіфліки. Користуючись своїми зв'язками з державним апаратом і підкуплюючи чиновників, вони домагалися перетворення зайнятих під чіфліками земель у своє спадкове володіння. Поступово власниками чіфліків ставали також чиновники, купці, окремі найбільш заможні болгарські селяни.

Розклад спахійської системи, що призвів до послаблення могутності імперії, змусив турецький уряд піти на ліквідацію ленних відносин. На підставі султанського указу 1834 р. лени переходили до держави, тим самим спахії позбавлялись феодальних прав над селянами. За це держава виплачувала їм ренту. Однак реформа не ліквідувала повністю великого землеволодіння. Частина феодалів зуміла зберегти за собою землі, що їх ще до реформи вдалося оформити як спадкові володіння. Крім того, в деяких районах, зокрема у північно-західній Болгарії, через сильний опір феодалів впровадження аграрної реформи затяглося аж до 1850 р.

Зрушення, що відбулися в економічному житті країни, зумовили нові тенденції в розвитку поміщицького господарства. Поряд з натуральними господарствами, в яких все ще застосовувалися феодальні і напівфеодальні методи експлуатації, з'являється чимало товарних господарств-чіфліків, де використовувалась наймана праця. Скасування спахійства спричинило істотну перебудову аграрних відносин у болгарському селі. Значна кількість селян, звільнившись від феодальної залежності і ставши спадковим держателем землі, за яку платила відповідні податки, поступово перетворювалась у дрібних товаровиробників.

Та частина селян, яку феодалі ще до реформи позбавили землі, будучи формально вільною, фактично перетворилась у напівфеодальних орендарів. Таких селян називали ісполджіями, тобто

половинниками, тому, що вони орендували у поміщика землю за половину врожаю. Крім того, були ще й такі безземельні селяни, які, не маючи свого тягла та реманенту, не могли брати землі в оренду, а тому за мізерну плату (іноді натурою) наймалися до поміщика — власника чіфліка — на постійну чи сезонну роботу (момки, ратаї).

Поряд з так званими вільними в Болгарії були ще й феодально залежні селяни — кесімджії, що обробляли землю турецьких феодалів, до якої були прикріплені, і виконували за це важку натуральну ренту і відробітну повинність. Як і всі селяни, кесімджії повинні були платити також і державні податки. Але така система аграрних відносин збереглася лише у південно-західній Болгарії (район Кюстенділа), де феодалам, незважаючи на реформу, вдалося втримати в своїх руках майже всю землю.

Отже, картина аграрних відносин в Болгарії була дуже строкастою. Вона свідчила, що в економіці села були риси, характерні для перехідного періоду від феодалізму до капіталізму.

Внаслідок проникнення буржуазних відносин посилювалося соціальне розшарування селянства. На селі, як, зрештою, і в місті, появився прошарок заможних болгар (чорбаджіїв), що займалися торгівлею та лихварством, ставали власниками чіфліків та іншого нерухомого майна. Чорбаджії користувалися довір'ям і покровительством турецької влади і більшість з них вірно служили завойовникам. Поступово, особливо після Кримської війни, на селі зростає прошарок малоземельних і розорених селян, які створювали ринок вільних робочих рук, необхідних для розвитку промисловості.

Потреби як болгарського, так і загальнотурецького ринку сприяли успішному розвитку в Болгарії ремесла, яке поступово з виробництва на замовлення перетворюється у виробництво на ринок. Найбільшого поширення досягло в цей час виробництво абн (грубого сукна), шаяку (тонкого сукна), гайтану (шнура для оздоблення одягу), різноманітних шкіряних, шерстяних, залізних та інших виробів, що користувалися великим попитом на ринку.

Як і в усій Турецькій імперії, ремісники Болгарії були організовані в цехи (снафи). Але, на відміну від європейських цехових організацій, що надзвичайно суворо регламентували виробництво, турецькі цехи не сковували виробничої ініціативи своїх членів і тому не перешкоджали виникненню нових форм організації виробництва.

Дальший розвиток ремісничого виробництва сприяв піднесенню старих і виникненню нових міст, в яких неухильно зростала питома вага болгарського населення. Разом з тим посилюється виробнича спеціалізація окремих економічних районів.

Зростання товарного виробництва у місті і на селі зумовило розширення внутрішнього ринку і сприятливо позначилося на розвитку торгівлі. Осередками економічного життя Болгарії аж до середини XIX ст. були річні ярмарки, зокрема такі, як Узунджовська, Слівеньська, Ескі-Джуманська тощо. На ці ярмарки при-

їжджали купці з усієї Болгарії, з інших турецьких володінь, а також із зарубіжних країн.

Болгарські купці поступово витісняють на внутрішньому ринку свого основного конкурента — грецьку буржуазію і поширюють свої торгові операції на загальнотурецькому ринку. Частина їх осідала в Константинополі, Бухаресті, Відні, Одесі та інших містах і розгортала там бурхливу торговельну діяльність.

Нагромадивши у сфері торгівлі значні кошти, деякі купці стають організаторами мануфактур, які зародилися в Болгарії на рубежі XVIII—XIX ст. Мануфактурне виробництво охопило насамперед такі галузі, як шерстоткацька, килимарська, залізообробна тощо. У 50—70-ті роки XIX ст. налічувалося приблизно 500 мануфактур. Таким чином, основним типом капіталістичного підприємства в Болгарії аж до визволення була мануфактура. Але в третій чверті XIX ст. тут появляються і перші фабрично-заводські підприємства, на яких застосовувалися парові машини. Проте кількість їх була незначною.

Економічні зрушення, що відбувалися в Болгарії під впливом розвитку буржуазних відносин, зумовили зміни в соціально-класовій структурі болгарського суспільства. У першій половині і середині XIX ст. зароджується і зростає болгарська національна буржуазія (переважно торговельна), яка починає відігравати провідну роль у громадсько-політичному житті. Внаслідок дальшого розвитку капіталістичних відносин у середовищі буржуазії посилюється диференціація. Уже в 60—70-ті роки XIX ст. вимальовується поділ на велику, середню і дрібну буржуазію. Неминучий супутник буржуазії — пролетаріат через слабкий розвиток капіталізму щойно почав зароджуватися.

Широко верстви болгарського населення терпіли від непомірних податків і поборів, які дедалі зростали, від постійних зловживань турецької адміністрації і феодалів. Вони були позбавлені будь-яких національних і політичних прав. Людська гідність, майно і навіть життя болгарина не гарантувались законом. Вбивства, пограбування, насилля були буденним явищем. Відсутність правового порядку, елементарних гарантій особистої свободи і безпеки майна гальмували капіталістичний розвиток країни.

Гостро відчуваючи на собі ярмо турецької неволі, усі верстви болгарського населення, за винятком хіба частини чорбалжаїв, прагнули до ліквідації феодальних порядків і національного визволення батьківщини.

Зародження болгарського визвольного руху та його ідеології (кінець XVIII — перша третина XIX ст.). Занепад могутності Османської імперії, який почав проявлятися ще з другої половини XVI ст., дедалі посилюється. Особливо тяжкого удару завдали їй безуспішні війни з Росією у другій половині XVIII—на початку XIX ст. У зв'язку з дальшим розкладом турецької військово-феодальної системи підпадає авторитет центральної влади, значних розмірів набирають міжусобиці і сепаратизм великих феодалів, в тому числі і на території Болгарії. Зокрема, відінський паша Осман Пазвант-оглу проголосив себе самостійним володарем і про-

тягом п'ятнадцяти років (з 1792 по 1807) відмовлявся визнавати владу султана.

В умовах феодалної анархії нечуваних розмірів набрало розбійництво. По всій Болгарії орудували банди кирджаліїв (розбійників), які або перебували на службі у непокірних феодалів, або діяли самостійно. Вони вбивали і забирали в рабство людей, пљондрували міста і села. Щоб захиститися від розбійників, болгарське населення озброювалось, як могло, і чинило їм опір. Великих розмірів у цей час набрав гайдуцький рух, який користувався широкою підтримкою всього народу. Стихійний збройний опір напасникам мав велике морально-психологічне і політичне значення. Він сприяв усвідомленню болгарами своїх національних інтересів.

Важливе значення для політичного пробудження болгар мали російсько-турецькі війни, а також боротьба сербського і грецького народу за свою незалежність. Активну участь в антитурецькій боротьбі на боці російської армії, а також у лавах сербських і грецьких повстанців брали болгари. Однак умови для виникнення самостійного болгарського національно-визвольного руху в той час ще не визріли. Слабкість болгарської буржуазії, що тільки-но зароджувалась і перебувала ще під економічним і громадсько-культурним впливом більш сильної грецької буржуазії, відсутність національної інтелігенції, своєрідна політична ізоляція, в якій опинилась Болгарія в період феодалної анархії, — все це гальмувало ідеологічне та організаційне оформлення болгарського національно-визвольного руху.

І тим не менше процес національного відродження повільно, але неухильно розвивався. В умовах розкладу турецького феодалного ладу і зародження нових, буржуазних відносин у болгарському суспільстві вже з середини XVIII ст. виникають політичні ідеї та настрої, які свідчать про поступове усвідомлення болгарським народом своїх національних інтересів. Зокрема, в цей час спостерігається зацікавлення історичним минулим Болгарії, починають висловлюватися надії на відродження болгарської держави.

Провісником болгарського національного відродження був освічений монах Паїсій Хілендарський (1722—1773), який 1762 р. написав книгу «Історія слов'яноболгарська». У своїй праці, що у списках розповсюджувалась по всій Болгарії, він намагався пробудити національні почуття болгар і дати відсіч засиллю греків в економічному і культурному житті Болгарії. Хоч Паїсій і не закликав до безпосередньої боротьби проти турецьких гнобителів, він обґрунтував право болгар на свою державність і в завуальованій формі висловив віру у майбутню перемогу над загарбниками. Як і весь болгарський народ, свої надії на визволення Паїсій Хілендарський покладав на «вслику північну країну», тобто на Росію.

Справу Паїсія продовжував його учень і послідовник Стойко Владиславов, відомий під іменем Софронія Врачанського (1739—1813). Будучи священиком у м. Котел, а пізніше врачанським

єпископом, він займався просвітительством та літературною працею, яка мала патріотичний характер.

Змушений емігрувати у Волощину внаслідок феодальної анархії, що панувала на території Північної Болгарії, С. Врачанський в останній період свого життя займався політичною діяльністю. Під час російсько-турецької війни 1806—1812 рр. він разом з іншими болгарськими патріотами добивався визволення Болгарії від турецького гніту і приєднання її до Росії. За активною участю С. Врачанського на території Волощини було створено «Болгарське земське військо», яке в складі російської армії брало активну участь у війні з Туреччиною. Однак Бухарестський мирний договір 1812 р. не полегшив становища болгарського народу.

У період наступної російсько-турецької війни (1828—1829) представники болгарської еміграції в Бухаресті знову звернулись до російського царя з проханням взяти Болгарію під свій захист. На боці російських військ боролися болгарські добровольчі загони. Одним з них командував капітан Георгій Мамарчов, який перебував на російській військовій службі. Населення Болгарії гаряче співчувало успіхам Росії і сподівалося на швидке визволення. Але перемога Росії над Туреччиною, закріплена Андріанопольським миром 1829 р., нічого не дала Болгарії. Кожного разу з відходом російської армії тисячі болгар, рятуючись від переслідувань турецької влади, змушені були переселятися в Росію, а також у Волощину та Молдавію.

Російсько-турецькі війни і визвольна боротьба сусідніх балканських народів сприяли поширенню патріотичних настроїв в Болгарії і створенню на початку 1830 р. таємних повстанських організацій, зокрема в Сілістрі, Габрово, Дряново та інших містах. Центр змови знаходився у м. Тирново. Підготовкою повстання керував Велчо Атанасов. Але в 1835 р. внаслідок зради змову було розкрито, а її учасників жорстоко покарано.

Масова участь болгар у російсько-турецьких війнах, таємні змови свідчили про те, що невдоволення болгарського народу турецьким пануванням зростало.

Боротьба болгарського народу проти турецького феодального гніту в 30-х—50-х роках XIX ст. Посилення опору з боку поневолених народів змусило турецьких правителів під натиском західних держав, які не хотіли допустити повного розвалу Туреччини, провести деякі реформи, щоб заспокоїти населення і пристосувати феодальну імперію до потреб нових буржуазних відносин, що розвивалися. З цією метою 1839 р. було обнародовано Гюльханейський хатт-шеріф, в якому султан обіцяв усім підданам імперії (незалежно від віри) недоторканість життя, честі, майна і накреслював програму дальших перетворень. Але проголошені за цим деякі адміністративні та інші реформи не полегшили становища болгарського народу. Тим більше, що вони дуже повільно реалізувалися або і зовсім не здійснювалися на практиці.

Так, бажаючи настроювати проти центральної влади місцеву феодальну аристократію, Порта не проводила в життя аграрну реформу 1834 р. в сусідніх із Сербією районах Болгарії. Феодали

цього регіону добивалися перетворення спахійських земель у спадкові володіння і, як і раніше, вимагали від селян виконання різних повинностей. Внаслідок цього у північно-західній Болгарії розпочалися масові заворушення і повстання. Зокрема, великі повстанські виступи відбулися тут у 1835 і 1837 рр. Але найбільшого розмаху набрало повстання 1841 р. в Нішському окрузі та сусідніх з ним районах. В ході повстання утворилося кілька повстанських загонів, в яких налічувалося понад 10 тисяч чоловік. Проте переважаючі сили турецьких карателів жорстоко розправилися з повсталим населенням. Рятуючись від переслідувань, тисячі селян переселилися в Сербію.

Масові селянські заворушення у північно-західній Болгарії і, особливо, Нішське повстання, знайшли сильний відгук у середовищі болгарської еміграції. Серед емігрантів посилювалися патріотичні настрої, створювалися таємні організації. Весною 1841 р. в м. Браїла (Волощина) було організовано збройний загін з 300 чоловік, який складався переважно з болгар. Але 23 липня 1841 р. при спробі переправитися через Дунай загін було розгромлено військами волоського господаря. Після цього болгарські емігранти двічі робили безуспішні спроби переправитися в Болгарію.

Після жорстокого придушення Нішського повстання ситуація у північно-західних районах Болгарії не змінилась на краще. Турецькі феодали і далі знущалися з селян. Спроби скаржитися представникам влади були марними. Тому в цих районах знову ширяться бунтівні настрої. Протягом 1847—1849 рр. тут відбувалися селянські заворушення, було створено таємні повстанські осередки. А на початку 1850 р. виникла широка повстанська організація, яку очолили представники селянської верхівки Ц. Тодоров, І. Кулін і П. Маринов. 1 червня 1850 р. розпочалося повстання. На боротьбу піднялося близько 10 тисяч селян в околицях Відіна, Лома і Белоградчика. Але нестача зброї і пасивність повстанського керівництва дали змогу турецьким військам порівняно легко розгромити повстання. Внаслідок каральних дій турецької влади загинуло близько чотирьох тисяч болгар. Багато населених пунктів було знищено.

Однак повністю втихомирити населення не вдалося. Велика кількість селян втекла в гори і відмовлялася коритися владі. Щоб якось заспокоїти їх і послабити реакцію, яку викликало в Європі жорстоке придушення повстання, Порта пішла на деякі поступки. Зокрема, вона змушена була забрати землю у феодалів і передати її селянам. Феодали одержували за це від держави щорічну грошову компенсацію, а селяни повинні були частками виплатити вартість одержуваної землі. Отже, внаслідок тривалої і наполегливої боротьби селяни лише у 1850 р. добилися поширення аграрної реформи 1834 р. і на північно-західну частину Болгарії.

Нове піднесення болгарського визвольного руху було пов'язане з Кримською війною (1853—1856), яка пробудила надії болгар на визволення. В роки війни поживила свою діяльність болгарська еміграція на півдні Росії, в Молдавії і Волощині. На початку

1854 р. було засновано два болгарські буржуазні політичні осередки в еміграції — Болгарське попечительство в Бухаресті та Болгарське настоятельство в Одесі. Завдяки їхнім зусиллям в російській армії було створено болгарський добровольчий загін, який взяв участь у воєнних діях проти турків. Водночас в ряді районів Болгарії, зокрема в Тирново, Габрово, Свіштові, Русе почалася підготовка до повстання.

Після виведення російських військ з Дунайських князівств і перенесення театру військових дій у Крим ентузіазм болгар дещо спав. Але в окремих місцевостях Болгарії підготовка повстання не припинялась. Незважаючи на несприятливі обставини, зумовлені поразкою Росії у Кримській війні, у Відінській окрузі (травень 1856) і в районі Тирново (серпень 1856) було зроблено спроби підняти повстання. Але через відсутність широкої революційної організації їх відразу ж придушили.

Незважаючи на поразку, збройні виступи і змови 1830—1850-х рр. мали велике значення для дальшого розвитку національно-визвольної боротьби болгарського народу. Вони допомогли нагромадити революційний досвід, завдяки якому наступне покоління революціонерів прийшло до переконання, що завдання національного визволення країни можуть бути розв'язані тільки шляхом організованого революційного руху.

Формування болгарської нації і боротьба за її утвердження. Найважливішим наслідком соціально-економічного і політичного розвитку Болгарії кінця XVIII — першої половини XIX ст. було утворення болгарської буржуазної нації. Економічною основою цього процесу було поглиблення господарських контактів між різними районами Болгарії, що виражалось в інтенсивному формуванні єдиного національного ринку.

Поступово, протягом першої половини і середини XIX ст., оформляється новоболгарська писемна і розмовна мова, на основі якої розвивалася освіта, писемність, художня література, наукова і громадсько-політична думка.

Розширення господарських контактів, розвиток національної культури і буржуазної ідеології сприяли духовному зближенню болгарського населення і усвідомленню ним своїх національних інтересів.

Але на шляху формування болгарської нації та її духовного розвитку стояли серйозні перешкоди. Вони полягали, насамперед, у тому, що складання болгарської нації відбувалося в умовах важкого національного гніту і культурно-революційної дискримінації з боку турецьких завойовників. Чималої шкоди культурно-національному розвитку болгарського народу завдавало також засилля грецького духовництва, яке, займаючи керівні посади в болгарській церкві, насаджувало грецьку мову, переслідувало все болгарське.

З розвитком культурно-освітнього руху у Болгарії зростала національна свідомість населення, посилювалося невдоволення засиллям грецького духовництва. Перші виступи проти грецьких владик відбулися ще в середині 20-х років XIX ст. Але найбільшо-

го розмаху національно-церковний рух досяг у 40—60-х роках XIX ст. У 1845 р. у Константинополі утворився центр для керівництва національно-церковним рухом, на чолі якого стали Н. Бозвелі та Іл. Макаріопольський. Вони звернулися до турецького уряду з петицією, в якій було поставлено ряд вимог, зокрема: у болгарських епархіях посади єпископів повинні займати тільки болгарі; єпископів повинні обирати самі віруючі; єпископи повинні одержувати твердо встановлену плату; дозволити болгарам мати в Константинополі своє офіційне представництво. Водночас автори петиції добивалися від турецького уряду дозволу на будівництво болгарської церкви в Константинополі і видання болгарської газети. Але на вимогу патріархії Порта відхилила болгарські вимоги. У відповідь на це в Тирново, Софії, Відіні, Самокові, Пловдиві та інших болгарських містах розпочалась енергійна кампанія проги грецьких владик. Щоб хоч трохи заспокоїти болгар, Порта 1848 р. дала дозвіл на будівництво болгарської церкви у Константинополі. Крім того, тут було створено болгарську друкарню, почала виходити болгарською мовою газета.

Після Кримської війни болгарський національно-церковний рух вступив у вирішальну фазу. Спираючись на хатті-хумаюн 1856 р., в якому на словах проголошувалась рівність всіх підданих імперії і свобода релігії, болгарська община в Константинополі звернулася до султана з проханням офіційно визнати болгар як окремий народ і дати згоду на створення болгарської церкви, яка б не залежала від константинопольської патріархії. Але, за намовою патріархії, турецький уряд і цього разу відхилив вимоги болгар. Непоступливість патріархії привела до того, що з квітня 1860 р. болгарі де-факто перестали визнавати константинопольського патріарха. Така ситуація тривала протягом десяти років. І лише в лютому 1870 р. турецький уряд, наляканий зростанням революційного руху в Болгарії і підштовхуваний російською дипломатією, обнародував фірман, що проголошував створення болгарської національної церкви на чолі з екзархом.

Таким чином, майже півстолітня національно-церковна боротьба болгарського народу завершилась перемогою. В умовах Османської імперії утворення екзархії означало офіційне визнання болгар як окремої етнічної спільності. Об'єднавши майже усі етнографічні болгарські землі, національна церква сприяла зростанню духовної і культурної єдності болгарського населення. Перемога у національно-церковній боротьбі мала величезне значення для дальшої консолідації болгарської народності та її перетворення в націю.

Краткое содержание

Рассматриваются узловые вопросы социально-экономического и политического развития Болгарии в эпоху национального возрождения, определяются его сущность и хронологические рамки, освещается возникновение буржуазной идеологии и различные проявления классовой и национально-освободительной борьбы болгарского народа против османского феодального ига.

Стаття надійшла до редколегії 21 червня 1983 р.

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>Чорній М. В.</i> Співробітництво радянських і болгарських вчених у розробці проблем розвинутого соціалістичного суспільства	3
<i>Кость С. А., Рожик М. Є., Фозиком А. П.</i> Борьба газети «Rudé právo» проти Мюнхенської змови і фашистської окупації (1938—1945)	11
<i>Ярош Л. В.</i> Визволення Польщі від німецько-фашистських загарбників і проведення аграрної реформи в 1944—1945 рр.	20
<i>Васюта О. А.</i> Солідарність народів СРСР з революційною боротьбою трудящих Польщі в роки світової економічної кризи (1929—1933)	25
<i>Красівський О. Я.</i> Борьба комуністів Польщі проти ідеології і політики сіонізму (1929—1933)	32

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>Сохацький Б. М.</i> Георгій Димитров про болгаро-радянську дружбу	40
<i>Головчанський Ю. М.</i> Співробітництво ВЛКСМ і ДКСМ в інтернаціональному вихованні молоді (За матеріалами ЛКСМ України)	44
<i>Мітряєва С. І.</i> Організація наукових досліджень в ЧССР у період будівництва основ соціалізму	50
<i>Трофимович М. В.</i> Початок становлення прогресивної польської еміграції в СРСР (1939)	56
<i>Тітова А. О.</i> Позиції політичних партій Польщі при обговоренні законопроекту про аграрну реформу (червень-липень 1925 р.)	61
<i>Глічов І. О.</i> Балканське питання в громадській думці Росії напередодні першої світової війни	66
<i>Хонігсман Я. С.</i> До історії фінансового капіталу в Польщі	72
<i>Лозинський І. М.</i> Ян Кохановський і східне слов'янство	79

ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Стронський Г. Й.</i> Співробітництво вчених СРСР і соціалістичних країн у написанні історії Болгарії, Польщі та Чехословаччини	86
<i>Задорожний В. Є.</i> Критичний огляд польської дворянської і буржуазної літератури про економічний розвиток Галичини в період кризи феодалізму (1772—1848)	94
<i>Головко О. Б.</i> Русько-польські відносини X—XI ст. в радянській історіографії (1956—1980)	102

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ

<i>Чорній В. П.</i> Болгарія в епоху національного відродження (Передумови і початок відродження)	108
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Чорный М. В.</i> Сотрудничество советских и болгарских ученых в разработке проблем развитого социалистического общества	3
<i>Кость С. А., Рожик Н. Е., Фозикши А. П.</i> Борьба газеты «Rudé právo» против Мюнхенского сговора и фашистской оккупации (1938—1945)	11
<i>Ярош Л. В.</i> Освобождение Польши от немецко-фашистских захватчиков и проведение аграрной реформы в 1944—1945 гг.	20
<i>Васюта О. А.</i> Солидарность народов СССР с революционной борьбой трудящихся Польши в годы мирового экономического кризиса (1929—1933)	25
<i>Красивский О. Я.</i> Борьба коммунистов Польши против идеологии и политики сionизма (1929—1933)	32

СООБЩЕНИЯ

<i>Сохацкий Б. Н.</i> Георгий Димитров о болгаро-советской дружбе	40
<i>Головчанский Ю. М.</i> Сотрудничество ВЛКСМ и ДКСМ в интернациональном воспитании молодежи (По материалам ЛКСМ Украины)	44
<i>Митряева С. И.</i> Организация научных исследований в ЧССР в период строительства основ социализма	50
<i>Трофимович М. В.</i> Начало становления прогрессивной польской эмиграции в СССР (1939)	56
<i>Титова А. А.</i> Позиции политических партий Польши при обсуждении законопроекта об аграрной реформе (июнь-июль 1925 г.)	61
<i>Гличев Н. А.</i> Балканский вопрос в общественной мысли России накануне первой мировой войны	66
<i>Хонигсман Я. С.</i> К истории финансового капитала в Польше	72
<i>Лозинский И. Н.</i> Ян Кохановский и восточное славянство	79

ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Стронский Г. И.</i> Сотрудничество ученых СССР и социалистических стран в написании истории Болгарии, Польши и Чехословакии	86
<i>Иадорожный В. Е.</i> Критический обзор польской дворянской и буржуазной литературы об экономическом развитии Галичины в период кризиса феодализма (1772—1848)	94
<i>Головко А. Б.</i> Русско-польские отношения X—XI вв. в советской историографии (1956—1980)	102

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ

<i>Чорный В. П.</i> Болгария в эпоху национального возрождения (Предпосылки и начало возрождения)	103
---	-----

Министерство высшего и среднего
специального образования УССР
Львовский ордена Ленина
государственный университет
им. Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

Республиканский межведомственный
научный сборник

В ы п у с к 30

ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ
СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Издается с 1970 года

Издательство при Львовском государственном
университете издательского объединения «Вища школа», 290000, Львов, ул. Университетская, 1.

(На украинском языке)

Редактор *Л. П. Курганький*
Художний редактор *В. І. Сава*
Технічний редактор *С. В. Коложок*
Коректори *Г. В. Керніська, О. І. Грослянич*

Информ. бланк № 8179
Здано до набору 28.12.83. Підп. до друку 14.11.84. БГ 04307. Формат 60×90^{1/16}. Палір кн.-журн. Літ. гарн. Вис. друк. Умовн.-друк. арк. 7,5. Умовн. фарб.-відб. 7,87. Обл.-вид. арк. 8,98. Тираж 1000. Вид. № 1225. Зам. 350.
Ціна 1 крб. 30 ь

Видавництво при Львівському державному
університеті видавничого об'єднання «Вища
школа», 290000, Львів, вул. Університетська, 1.
Обласна книжкова друкарня, 290000, Львів,
вул. Стефаніка, 11.

У видавництві при Львівському університеті
видавничого об'єднання «Вища школа» (Львів)

у 1985 р. готується до видання книга:

Гроссман Ю. М., Лісовий І. А.

Історія стародавнього світу.

Практикум: Навч. посібник. — 15 арк. — Мова укр. —
85 к. 2000 прим.

Посібник включає теми з історії стародавнього світу, що вимагають поглибленого вивчення, містить методичні поради щодо їх опрацювання, списки рекомендованої літератури і відповідні тексти історичних джерел, в тому числі й нові переклади цих текстів. Наприкінці книги подано анований іменний покажчик античних авторів, твори яких цитуються у посібнику; у додатку наведено основні одиниці мір і ваги держав стародавнього світу.

Для студентів історичних факультетів університетів та педінститутів

Книгу можна замовити в магазині місцевого книготоргу або у відділі «Книга — поштою» магазину № 19 Львівського облкниготоргу (290006, Львів-6, пл. Ринок, 10).

1 крб. 30 к.

Национальный научный центр Республики Беларусь